

ЧОЛГУ ИЖРОЧИЛИГИДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР

- ❖ ЎзДСМИ ҳузуридаги Тармоқ маркази
- ❖ “Чолғу ижрочилиги (турлари бўйича)” йўналиши
- ❖ Профессор Матякубов Матрасул

**Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан
тасдиқланган
ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.**

Тузувчи: Юнус Ражабий номидаги Миллий муסיқа санъати
институти “Чолғу ижрочилиги” кафедраси, профессори
Матякубов Матрасул

Такризчилар: Париж миллий олий муסיқа ва рақс
консерваторияси профессори
Dylan Corlay

ЎзДСМИ “Фольклор ижрочилиги” кафедраси
мудири, доцент Ахмедова Ойгул

Ўқув -услубий мажмуа Бош илмий-методик марказ Илмий методик
Кенгашининг қарори билан нашрга тавсия қилинган
(2020 йил “29” январдаги 1-сонли баённома)

МУНДАРИЖА

I.	ИШЧИ ДАСТУР.....	4
II.	МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	12
III.	НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	17
IV.	АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	59
V.	КЕЙСЛАР БАНКИ.....	85
VI.	ГЛОССАРИЙ.....	94
VII.	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	113
VIII.	ТАҚРИЗЛАР.....	116

I. ИШЧИ ДАСТУР

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Чолғу ижрочилигида инновацион ёндашувлар” модулининг мақсади:

Муסיқа санъатининг турли йўналишлари ва жанрларида ривожланиш босқичларини ўзлаштирган ҳолда ушбу санъатнинг дастлабки ва замонавий ҳолатини солиштириш орқали унинг ҳозирги кундаги ўрнини белгилаш орқали фаолият кўрсатаётган композиторлар, дирижёрлар, хонанда ва созандаларнинг тажрибалари мисолида янги замонавий шакл ва услубларни амалиётга татбиқ этиш ва бошқаларни қўллаш учун педагог кадрларни тайёрлашдан иборат.

“Чолғу ижрочилигида инновацион ёндашувлар” модулининг вазифалари:

- чолғу ижрочилиги санъат туининг ўрнини кўрсатиш;
- муסיқа ижодкорлари ва ижрочиларининг замон талабидан келиб чиқиб маҳоратини ошириш;
- чолғу ижрочилиги касбида мулоқот жараёнларининг такомиллашуви, ва уларни қўллаш учун педагог кадрларни тайёрлашни таъминлашга қаратилган фаолиятни ташкил этишдир.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Чолғу ижрочилигида инновацион ёндашувлар” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида тингловчилар:

- мусиқа санъатида муаллифлик ҳуқуқини таъминлашнинг меъёрий-ҳуқуқий асосларини;
- мусиқа санъатидаги замонавий йўналиш ва услублар ҳамда тенденцияларни **билиши** лозим.
- мусиқа санъатидаги модернизация ва ўзгаришларни ўзлаштирган ҳолда унинг мазмун-моҳиятини талабаларга етказиш;
- мусиқа санъатида таниқли маҳаллий ва хорижий ижодкорларнинг асарлари билан танишиш, таҳлил эта олиш **кўникмаларига** эга бўлиши лозим.
- замонавий тенденцияларга асосланиб яратилган мусиқий асарларни ўзлаштириш, концерт-педагогик репертуарларни шакллантиришда қўллаш;
- Ўзбекистон ва жаҳон композиторлари, анъанавий бастакорлик, фольклор намуналаридан ва халқ ижоди меросидан самарали фойдаланиш **малакаларига** эга бўлиши зарур.
- мусиқа соҳасида машғулотларни юқори савияда ташкил этиш;
- машғулотларни илғор педагогик ҳамда замонавий ахборот технологиялардан фойдаланган ҳолда ташкил этиш ва бошқариш;
- гуруҳли ва якка тартибдаги машғулотлар учун тегишли фанлар бўйича модулларни ишлаб чиқиш ва модул тизими асосида машғулотларни ташкил этиш;
- мусиқа санъати соҳасида илмий тадқиқотлар олиб бориш **компетенциясига** эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Чолғу ижрочилигида инновацион ёндашувлар” модули чолғу ижрочилик санъати ва унинг турлари, шунингдек, халқ мусиқа ижодиётини чолғу ижрочилиги воситасида тарғиб этиш масалалари ва ундан самарали фойдаланишга ёрдам берувчи маълумотлар баён этилган. Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсининг ўқув дастури қуйидаги модуллар мазмунини ўз ичига қамраб олади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Чолғу ижрочилигида инновацион ёндашувлар” модули мазмуни ўқув режадаги “Ихтисослик фанларини ўқитишнинг замонавий методикаси”, “Ижрочилик санъатида барқарор тараққиёт ва номоддий маданий мерос”, “Ижро санъати маркетинги стратегиялари” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар олий таълим муассасаларида ўқитиладиган “Мутахассислик (турлари бўйича)” ва узвий ўзаро боғлиқ бошқа фанлар бўйича машғулотларни олиб бориш, уларнинг мазмунини янги, замонавий услублар билан бойитилган ҳолда амалда қўллаш ва талабалар билимини баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимооти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юклариси, соат			
		Жами	назарий	амалий	кўчма
1.	Чолғу ижрочилиги соҳасида инновацион таълим.	2	2		
2.	Муסיқий таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш масалалари.	2	2		
3.	Муסיқа чолғулари ривожда инновацияларнинг ўрни.	2	2		
4.	Халқаро танловларнинг инновацион жараёнлардаги ўрни («Art open world» танлови мисолида).	2		2	
5.	Созанданинг муסיқий ифодадан фойдаланишдаги муаммолари.	2		2	
6.	Муסיқий таълимда замонавий рақамли технологиялардан фойдаланиш.	2		2	
7.	Профессинал муסיқа ижрочиларни тайёрлаш жараёнида медиа технологияларнинг ўрни.	2		2	
8.	Муסיқий таълимда фойдаланиладиган мультимедиа лойиҳаларининг турлари ва	2		2	

шакллари.	Муסיқий таълимни				
замонавийлаштиришда давлат сиёсати.					
Жами:		16	6	10	

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Чолғу ижрочилиги соҳасида инновацион таълим. (2 соат)

Чолғу ижрочилиги соҳасида инновацион таълим. Чолғу ижрочилиги ривожланишининг асосий босқичлари. Чолғу ижрочилигининг ривожланиш босқичлари. Дунё халқларининг маънавий - маданий ҳаётида замонавий тенденциялар асосида яратилган муסיқанинг тутган ўрни. Чолғу ижрочилигининг ўзига хос томонлари. Услуглар, янги миллий муסיқа мактабларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши. Чолғу ижрочилари – катта билим ва тажрибага эга ижодкор, ташкилотчи ва бошқарувчи сифатида. Замонавий дирижёрлик санъати мактаблари. Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари. Мазкур мавзу юзасидан тингловчилар бастакорлик санъатининг пайдо бўлиши, касб сифатида шаклланиши, бастакор касбига нисбатан қўйиладиган талаблар, замонавий муסיқа санъатида бастакор ва дирижёрларнинг ўрни ва унга қўйиладиган талаблар ҳақида маълумот оладилар.

2-мавзу: Муסיқий таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш масалалари. (2 соат)

Муסיқий таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш масалалари. Чолғу ижрочилигида стилистик йўналишлар. Миллий ва замонавий куйлаш услублари. Чолғу ижрочилигида бадихавийлик (импровизация) техникаси. Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари. Мазкур мавзу юзасидан тингловчилар хонандалик санъатининг пайдо бўлиши, касб сифатида шаклланиши, хонанда касбига нисбатан қўйиладиган талаблар, замонавий муסיқа санъатида хонанданинг ўрни ва унга қўйиладиган талаблар ҳақида маълумот оладилар.

3-мавзу: Созанданинг муסיқий ифодадан фойдаланишдаги муаммолари. (2 соат)

Созанданинг муסיқий ифодадан фойдаланишдаги муаммолари. Профессинал ва хаваскор ижрочилик. Чолғу ижрочилигида устоз-шогирд тизими. Хорижий адабиётлар таҳлили, таълим жараёнига тадбиқ этиш масалалари. Мазкур мавзу юзасидан тингловчилар чолғуларда ижрочилик санъати ва дирижёрлик санъатининг пайдо бўлиши, касб сифатида шаклланиши, созанда ва дирижёр касбига нисбатан қўйиладиган талаблар,

замонавий музика санъатида созанда ёки дирижёрнинг ўрни ва унга қўйиладиган талаблар ҳақида маълумот оладилар.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-амалий машғулот: Музикий таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш масалалари.

Музикий таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш масалалари. XX аср музикасида шакл ва услублар хилма-хиллиги, жанрлар. Музикада “модернизм” тушунчасининг пайдо бўлиши. Тарихий ва турли инновацион анъаналарнинг вужудга келиши. Музика санъатининг анъанавий услуб ва жанрларини инкор этилиши ва турли композиторлик оқимлари ҳақида маълумотларга тингловчилар эга бўлиши. Мавзу бўйича кўтарилган масалаларнинг амалий кўникмаларини намоёниш этиш.

2-амалий машғулот: Музика чолғулари ривожда инновацияларнинг ўрни.

Музика чолғулари ривожда инновацияларнинг ўрни. Замонавий музика яратган композиторларнинг ижодий асарларини таҳлил этиш. Пендерецкий, Шчедрин, Шнитке ва бошқаларнинг ижоди. Гибрит жанрлар. Услублар плюрализми. Музикий тил эволюцияси ва унинг шакл, музикий образ ҳосил қилиш механизмига таъсири. XXI аср музика санъатидаги янги оқимларнинг жанр, шакл ва услубга таъсири. Жанрий экспериментлар натижасида стилизация, полистилистика, индивидуал услублар тушунчаларининг пайдо бўлиши. Мавзу бўйича кўтарилган масалалар бўйича амалий кўникмаларини намоёниш этиш.

3-амалий машғулот: Халқаро танловларнинг инновацион жараёнлардаги ўрни («Art open world» танлови мисолида).

Халқаро танловларнинг инновацион жараёнлардаги ўрни («Art open world» танлови мисолида). Композитор ва фольклор, Шарқ ва Ғарб музикасининг интеграцияси. Россия ва Америкада профессионал дирижёрлар тайёрлаш тизими ва уларнинг мазмуни нималардан иборатлигини ўрганиш. Мавзу бўйича кўтарилган масалалар бўйича амалий кўникмаларини намоёниш этиш.

4-амалий машғулот: Музикий таълимда замонавий рақамли технологиялардан фойдаланиш.

Муסיқий таълимда замонавий рақамли технологиялардан фойдаланиш. Мавзу юзасидан хорижий давлатларда вокал мактаблар тизимлари, улардаги ютуқ ва камчиликларни, вокал ижрочилик санъатида артистик маҳорат ва сахна маданияти, юқори даражадаги машҳур профессионал хонандаларнинг ижодий фаолияти ҳақида маълумот олиш. Назарий машғулот режасида кўрсатилган мавзулар бўйича мустақил равишда сўнгги даврда вокал санъати бўйича чоп этилган қўлланма, дарслик ва илмий журналлардан, ИНТЕРНЕТ сайтларидан қўшимча маълумотлар тўплаш. Мавзу бўйича кўтарилган масалаларнинг амалий кўникмаларини намойиш этиш.

5-амалий машғулот: Профессинал муסיқа ижрочиларни тайёрлаш жараёнида медиа технологияларнинг ўрни.

Профессинал муסיқа ижрочиларни тайёрлаш жараёнида медиа технологияларнинг ўрни. Ушбу мавзунини ўзлаштиришга йўналтирилган машғулот хонанда билиши ва эгаллаши лозим бўлган барча билимларни аниқлаштириш. Вокал ижрочилигида замонавий техник воситалар, улардан фойдаланиш учун зарур бўлган шароит, талаб этиладиган кўникмаларни намойиш этиш. Тегишли билимларнинг ўзлаштирилиши ва амалий ижро этилиши.

6-амалий машғулот: Муסיқий таълимда фойдаланиладиган мультимедиа лойиҳаларининг турлари ва шакллари. Муסיқий таълимни замонавийлаштиришда давлат сиёсати.

Муסיқий таълимда фойдаланиладиган мультимедиа лойиҳаларининг турлари ва шакллари. Муסיқий таълимни замонавийлаштиришда давлат сиёсати. Мазкур мавзунини ўзлаштиришдан олдин вокал санъатида Халқаро хонандалар танловлари ва фестиваллар ўрни белгилаб олиш. Тажрибали хонандаларнинг қандай услубларда ижодий жараёнларга ўз таъсирини ўтказиши, таъсир кучини ўтказувчи услублар ва самарали фаолият олиб борилиши. Зарур бўлган билим-тажрибалар бўйича тингловчилар мустақил равишда (турли хонандаларнинг тажрибалари асосида) маълумотлар тўплаш ва ташкил этиладиган амалий машғулот даврида хонандаликнинг маҳаллий услублар хусусида ўз қарашларини баён эташи. Энг самарали ва илғор деб топилган таъсир воситаларининг янада чуқурроқ ўзлаштирилиши учун бахс-мунозаралар ташкил этиш. Машғулот якунида жамога таъсир воситаларининг энг намунали деб топилганлари умумлаштириш, таълим тизимида татбиқ этиш масалалари муҳокама этилиши.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилзиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

ум
ах
кў
ма
ва
фо

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

•
•
қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий

тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

2. Намуна.

Фикр: “Бастакорлик санъатида “Авангардизм” оқими ва унинг замонавий мусиқага таъсири”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- педагог машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;
- таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“√” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

Венн диаграммаси методи Методнинг мақсади:

Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доираларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Намуна: Опера

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу буйича дастлабки билимлар даражасини ташҳис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- тингловчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- тингловчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Kanon	Юнон. canon – меъёр, қоида	
Intonatsiya	Лот. intono – қаттиқ талаффуз этаман	
Basso ostinato	Итал. basso ostinato – таянч бас.	
Geterofoniya	Юнон. heteros – бошқа, phone товуш, овоз; бир овозли куйни биргаликда ижро қилганда, импровизация туфайли вақти-вақти билан юзага келадиган оҳангдошларнинг пайдо бўлиши	
Auftakt	Нем. auf-устида, лот. Tactus – тегиш; қўл билан ишора қилмоқ, бирламчи огоҳлантирувчи қўл кўтариш ҳаракати	
Vokaliz	Французча vocalize, лот. Vocalis – унли товуш.	

Изоҳ: Иккинчи устунчага қатнашчилар томонидан фикр билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.

“Брифинг” методи

“Брифинг” - (ингл. briefing-қисқа) бирор-бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қисқа пресс-конференция.

Ўтказиш босқичлари:

1. Тақдимот қисми.
2. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг якунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, амалий ўйинларнинг бир шакли сифатида қатнашчилар билан бирга долзарб мавзу ёки муаммо муҳокамасига бағишланган брифинглар ташкил этиш мумкин бўлади. Талабалар ёки тингловчилар томонидан яратилган мобил иловаларнинг тақдимотини ўтказишда ҳам фойдаланиш мумкин.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Чолғу ижрочилиги соҳасида инновацион таълим.

Режа:

- 1.1. “Чолғу ижрочилигида инновацион ёндашув” фани асослари.
- 1.2. “Ихтисослик фанларини ўқитишнинг замонавий методикаси” фанини ўқитишнинг мақсади ва вазифалари.
- 1.3. Мусиқа санъати фанларининг ўзига хос жиҳатлари.

Таянч иборалар: узлуксиз таълим, таълим тузилмаси, таълим хусусиятлари, мусиқа санъати, педагогик технологиялар, услубиёт, услуб, восита.

1.1. “Чолғу ижрочилигида инновацион ёндашув” фани асослари

Мусиқа – инсон маънавий оламининг таржимони, у инсон туйғусига таъсир этиш билан кишини маънавий жиҳатдан тарбиялайди. Бугунги кунда мусиқа санъати инсонларга ва айниқса ёшларга кўтаринки руҳ бериши, уларни ижодкорликка, бунёдкорликка йўналтириши билан аҳамиятлидир. Шунинг учун ҳам юртимизда мусиқа санъатини ривожлантириш, ёш истеъдодларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантиришга катта аҳамият берилмоқда. Болалар ва санъат мактаблари, коллеж-лицейлар, олий ўқув юртларидаги ўқув-тарбиявий ишларни замон талаблари даражасида ташкил этиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Президентимиз И.А.Каримов “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида: “Бугунги шиддатли даврда чинакам маънавиятли ва маърифатли одамгина инсон қадрини билиши, ўз миллий қадриятларини, миллий ўзлигини англаши, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб ўрин эгаллаши учун фидоийлик билан кураша олиши мумкин”, дейилади. Бу борада мусиқа санъати орқали шу соҳа бўйича таълим-тарбия билан шуғулланувчи устоз-ўқитувчилар ёш истеъдодларга ғоявий етуклик ва ижро маҳоратларини ўстириш масалаларига жиддий эътибор беришлари талаб этилади.

“Маънавиятни йўқотсак, ўзимиз ва ўзлигимизни йўқотамиз. Маънавиятни юксалтирсак, ўз мурод-мақсадимизга етишда кучли мадад топамиз”.¹

Асрлар оша бизгача етиб келган миллий чолғуларимиз ва мусиқамизнинг ажойиб намуналари бугунги кунда ҳам ўзининг ранг-баранг жилоси, оҳанрабо куйлари билан кишиларга олам-олам завқ-шавқ ва ҳузур бахш этиб келмоқда. Миллий мусиқа санъатимизни ҳар қачонгидан чуқурроқ ва атрофлича ўрганиш, уни халқ ичида кенг тарғиб қилиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир. Чунки, ўзбек мусиқа маданияти ва унинг асосий қисмларидан бири бўлган чолғулар ва чолғу мусиқаси қадимдан бой ва мураккаб таъсирчан имкониятларга эга.

Жамият маънавий ҳаётини ривожлантириш кишиларнинг маънавият ва маърифат, маданият ва илм-фан тўғрисидаги тасаввурларининг нечоғлик илмийлиги, шунингдек, тўғри назарий ва амалий негизга қўйилганлиги билан боғлангандир.

Маънавиятни ривожлантириш соҳасидаги мустақиллик сиёсати маънавий ҳаёт, маданий тараққиётнинг умумий қонунларини илмий жиҳатдан янгилаб чиқишни, маънавий-маърифий омилнинг демократик, инсонпарварлик тамойиллари ва бозор иқтисодиёти асосида қурилаётган янги жамиятда тутадиган ўрнини белгилаб олишни кун тартибига қўяди. Президентимиз И.А.Каримов алоҳида таъкидлаганидек, «Юртимизда яшаётган ҳар бир инсон, аввало, униб-ўсиб келаётган янги авлоднинг ҳар томонлама баркамол, иродаси бақувват, иймони бутун бўлиб вояга етиши учун кенг жамоатчилик ва аҳолимиз ўртасида маънавий-маърифий фаолиятимизни юксак даражага кўтаришнинг аҳамияти беқиёсдир» (Миллий истиқлол зояси: асосий тушунча ва тамойиллар.- Тошкент, «Ўзбекистон», 2000 3-бет).

Чолғу ижрочилиги мусиқа санъати таркибида муҳим ўрин тутди. Чунки бунда асрлар давомида аждодлардан авлодларга узатиб келинаётган чолғулар ва уларнинг ижрочилик асослари анъанаси давом эттирилади. Мазкур “Чолғу ижрочилигида инновацион ёндашув” фанида олий таълим профессор-ўқитувчиларини чолғу ижрочилик методологияси билан таништиради. 2017 йил 8 августдаги ПҚ – 3178 – сонли “Ўзбекистон давлат консерваторияси фаолиятини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Қарорида янги авлод ўқув адабиётларини яратиш вазифаси қўйилган.

¹ И.А. Каримов. “Юксак маънавият – енгилмас куч”, Т.2008

“Чолғу ижрочилигида инновацион ёндашув” фанининг асосий мақсади – олий мусикий таълим бўйича профессор-ўқитувчиларни фаннинг илмий ва методологик асослари орқали илмий-назарий билимларни чуқур эгаллаган, уларни амалиётда тадбиқ эта олиш кўникмаларини янада такомиллаштиришдан иборат. Пухта назарий билимлар ва амалий иш кўникмасига эга бўлган мутахассисларнинг малакасини ошириш бугунги куннинг долзарб вазифасига айланган.

Республикамиз иқтисодиётининг барча соҳаларига меҳнат бозорида рақобатлаша оладиган, кенг ихтисосли, юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини мақбуллаштириш учун олий таълим тизимини модернизациялаш, таълим йўналишлари, касблар ва ихтисосликлар умумдават таснифлагичи, давлат таълим стандартлари, ўқув режа ҳамда дастурларини такомиллаштириш, самарали таълим технологияларини амалга жорий этиш, зарур моддий-техник ва ўқув-услубий база яратиш ҳамда улардан унумли фойдаланиш, ўқитувчи кадрлар тайёрлаш ва уларнинг меҳнатини рағбатлантириш, ўзига хос ўқув-илмий мажмуалар ва марказлар ташкил этиш кабиларга асосланиш зарур.

Маълумки, олий таълим тизими жараёни таҳсил олувчининг ўқиб-ўрганиш ва ўқитувчининг ўргатувчиликдан иборат ҳамкорлик фаолиятларини кўзда тутиб, профессор-ўқитувчилар томонидан таълим стандартлари даражасидаги билим, кўникма, малака ва шахсий фазилатлар ўзлаштирилишини таъминлайдиган тизимдир.

Чолғу ижрочилиги ўқув предметларининг вазифаси танланган касб ва ихтисосликлар бўйича зарур ва етарли даражадаги билим, хатти-ҳаракат усуллари (кўникма ва малакалар) ва шахсий фазилатларни шакллантиришдир.

Чолғу ижрочилиги ўқув предметларини ўрганиш жараёни ўзининг мақсади ва вазифалари, мазмуни, ташкил этиш шакллари, амалга ошириш методлари ва воситалари, ўрганиш ўрни (жойи), ажратилган вақт миқдорига кўра умумилмий ҳамда умумкасбий ўқув предметларидан фарқ қилади.

Чолғу ижрочилиги ўқув предметларини мақбул ўқитиш деганда айни пайт ва шарт-шароитда энг кам вақт, зўриқиш кучлари, маблағ, материал кабилар сарфлаб имкон қадар юқори самара ҳамда сифатли натижага эришишни тушунамиз.

Маълумки, ҳозирги пайтда фаннинг ривожланиши табақаланиш ва мужассамлаштириш билан тавсифланади.

Фаннинг табақаланиши мавжуд фаннинг алоҳида бўлими мустақил тармоқ сифатида ажралиб чиқишида ўз ифодасини топса, илгари алоҳида-алоҳида бўлган бир неча фанлар туташган жойида янги, жадал ривожланувчи фанлар ҳосил бўлиши эса мужассамлаштиришни англатади.

Мужассамлаштириш, энг аввало, объектлар моҳиятига чуқур кириб бориш билан тавсифланади. Демак, таълим тизимининг ривожланиши педагогикани табақаланишига замин яратди.

Методика учун ўзига хос масала кўрилаётган аниқ ўқув предметини ўқитиш мазмуни ҳисобланади: Ўқув предметини шаклланишида маълум фан соҳасидан илмий-амалий аҳамиятга эга ахборотларни танлаб олиш, уларни тизимлаштириш муҳим аҳамият касб этди. Бу масалаларни таълимий, тарбиявий, ривожлантириш ва қизиқтириш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда хусусий методикалар тадқиқ этади. Лекин, энг аввало аниқ фан ундан ўқув мақсадларида ажратиб олинган қисми, яъни ўқув предметининг ўзига хос жиҳатлари ҳисобга олинади. Таълим мазмунини аниқлашда умумий педагогика бир томонда қолиб кетмайди. Бироқ умумий педагогикада фан ва ўқув предмети дидактик нуқтаи назардан этарли даражада ишлаб чиқилмаган ҳисобланади, бу масала методика доирасида нисбатан кўпроқ ўз ечимини топади.

Машғулотларни ташкил этиш ва ўтказиш, талабаларнинг мустақил ишларини ҳамда ўқув предмети бўйича тўғарак ишларини ташкил этиш ва меъёрлаш, таҳсил олувчиларнинг фаол ўқув-билиш фаолиятларини таъминлаш йўллари аниқлаш, таълим-тарбия методларини танлаб амалга жорий этиш, ўзлаштирилганлик даражасини аниқлаб, баҳолаш каби масалаларда методика ўқув предмети мансуб бўлган фанга нисбатан кўпроқ дидактика ва инновацион таълим технологияларига таянади.

Бунда ихтисослик қайси касбга мансублиги, шунингдек, касбнинг ўзи қандай фаолият турига тегишли эканлигини ҳам аниқлаштиради. Аниқ йўналишда танлаб олинган таълим мазмуни юқоридан пастга “қаватма-қават” таҳлил этилади. Юқори қатлам иқтисодиёт соҳасига тегишли бўлса, ўрта қават касб-ҳунарга ва пастки қават алоҳида ихтисосликларга тўғри келади. Бундай ёндашув замонавий чолғу ижрочилиги таълими мазмунини шакллантириш муаммоси ечими сифатида эътироф этилмоқда. Чунки бунда касб ёки ихтисослик нуқтаи назаридан пастдан эмас, балки аниқ йўналиш доирасидаги касбий таълим мазмуни яхлит тизим сифатида юқоридан пастга томон тадқиқ этилади.

Таълим мазмунини танлаб олишга умумий ёндашувлар:

I. Таълимда узвийлик ўқув предметининг ташкилий қисмларининг тўғри нисбати ва зарурий боғлиқлигини таъмин этади.

Ўқув материалининг жойлашиши ва бу материални ўзлаштириш усуллари танлашдаги узвийлик қуйидаги икки омилни ҳисобга олиш билан амалга оширилади: Ушбу ўқув предмети тегишли фан мазмуни ва мантиқи ҳамда билимларни ўзлаштириш жараёнининг қонуниятларини, фаннинг

мазмуни ва мантиғи ўқув предметининг узвийлигини таъмин этишда муҳим аҳамият касб этади: тушунча, қонунлар ва далиллар, ўқув предмети мазмунининг ўзаги ҳисобланиб, кетма-кет жойлашади ва ўрганилаётган соҳага оид билимларнинг кенгайиб боришини таъминлайди, олдинчилари кейинчилари билан узвий боғлиқ бўлади.

Билимларни ўзлаштириш жараёнининг қонуниятлари омили илмий билимларни тўғридан-тўғри ўқув предмети мазмуни сифатида талқин этилишига йўл қўймайди, унга дидактик ишлов беришни талаб этади. Шундай қилиб, узвийлик фақатгина тўғри чизиқли эмас, балки ўқув материални концентрик жойлашувида ҳам амалга оширилади.

Узвийлик тушунчаларни кенг ва чуқур алоқадорлигини ўрганиш мазмунини бойитиш уни ўзлаштириш шакллариининг узвийлигини таъмин этади.

Узвийлик алоҳида ўқув предметларинигина эмас, балки турли ўқув предметларининг ўзаро муносабатларини ҳам қамраб олиши зарур. Бунинг учун турли ўқув предметларини ўрганишда объектларнинг турли жиҳатларини объектив алоқадорлиги асос ҳисобланади.

II. Таълим мазмуни аввал ДТС (ТТС), сўнгра ўқув режа ва дастури шаклида лойиҳалаштирилади.

Таълим мазмуни таълим жараёнининг асосий элементи (ташқил этувчи компоненти) ни ўзлаштириш натижасида ижтимоий мақсадларга эришилади. Ўзлаштирилиши зарур бўлган ижтимоий маданий тажрибанинг тавсифи ва ҳажми аниқ шарт-шароит, макон, замон, шунингдек, таълим муассасасининг тури ва даражасига мақсад ва вазифаларига боғлиқ бўлади.

Таълим мазмунини ташқил этувчи таркибий қисмлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: а) самарали амалий фаолият кўрсатиш тажрибаси, яъни меҳнат, иқтисодиёт, сиёсат ижтимоий ва бошқа соҳалардаги вазифаларни муваффақиятли бажариш. б) билиш тажрибаси атроф олам ривожланиши қонуниятларини англаш методлари ва натижалари; в) умумий мақсадларга эришиш жараёнидаги ижтимоий ўзаро таъсирлар тажрибаси; г) ахлоқий этик тажриба; д) маънавий- маданий тажриба ва шу кабилар.

Таълим мазмуни муайян таълим муассасаларида ўрганиладиган ўқув предметларини ўрганиш жараёнида ўзлаштирилади. Таълим мазмунининг тузилмаси, яъни турли элементларнинг ўзаро муносабатлари, кетма-кетлиги, давомийлигини ўқув режаси аниқлаб беради Шу пайтгача таълим мазмунини шакллантиришга ягона ёндашув ишлаб чиқилмаган. Амалда таълим мазмуни бажариладиган вазифаларнинг мураккаблик даражаси ва мазмунига биноан аниқланади.

1.2. Чолғу ижрочилиги услублари

Санъат – миллатнинг маънавий мулки. Инсон камолотида мусиқанинг ўрни ва аҳамияти катта эканлиги мутахассис-олимлар томонидан исботланган. Айниқса, миллий оҳангларга йўғрилган мусиқанинг кишиларни бир мақсад йўлида жипслаштириш, уларни бунёдкорлик, ижодкорлик, гўзаллик сари илҳомлантириши сир эмас. Ҳар бир давр ўз ғояларини ўртага ташлайди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев илгари сураётган ғоялардан бири **“Истиқболни бирга курашимиз!”**

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кадрлар тайёрлашнинг маъно-мазмунини тубдан янгилаш, халқаро стандартлар даражасида олий малакали мутахассислар тайёрлаш учун зарур шароитлар яратишга доир муҳим масалалар белгиланган. Президентимизнинг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори бу борадаги ислохотларни янги босқичга олиб чиқишга хизмат қилади. Шахс ахлоқий маданияти шаклланишида тизимли ва аниқ мақсадга йўналтирилган тарбиянинг ўрни ва аҳамияти беқиёсдир. Бунда ҳар бир инсонга индивидуал тарзда ёндашиш ҳамда ахлоқий маданиятни камол топтиришнинг муҳим йўналиши ҳисобланган ўз-ўзини тарбиялашга алоҳида эътибор талаб қилинади. Ушбу вазифа ва талабларга таълим олувчиларимиз масъулият билан қараб, ўз касбий фаолиятларини ривожлантириш учун ҳаракат қилишлари лозим. Бунинг учун нашр этилган ўқув адабиётлар, илмий мақолалар, таниқли созандалар, санъат аҳли билан учрашувлардаги ибратли фикрлардан хулоса чиқариш, ўз фаолиятларида унумли фойдаланиш ижобий самара беради.

Ҳар бир чолғу ижрочилигининг ўзига яраша ва хос бўлган ижро услубига эга. Бу фаолият чолғуларда ижрочилик ҳолатини мукаммал эгаллашдан бошланиб, турли ижро йўналишларини таҳлил қилиш, маҳорат ошириш, назарий ва амалий билим, кўникмаларни шакллантиришни тақозо этади. Ҳар бир бўлғуси ўқитувчи-устоз турли ўқув масканларининг ўз чолғуси бўйича тасдиқланган ДТС, қабул қилинган дастури, ўқув адабиётларини билиши, ҳар бир таълим олувчи-шогирдга индивидуал ёндашиб иш юритиши лозим бўлади. Масалан, мусиқада штрихлар бадиий асарнинг моҳиятини, характерини ва бадиий ифодалилигини очиб берадиган ижро усулидир. Айрим адабиётларда штрих – «товуш чиқариш усули» деб ҳам аталади. Штрихларнинг ҳар бирини алоҳида изоҳлаганда товуш чиқариш усули ҳисобланса, бадиий асар ижросида эса улар мажмуаси ижро усуллари

кўринишида намоён бўлади. Чолғу ижрочилиги бу ижодий жараён, чунки асардаги маълум бир мусиқий жумлани турли штрихта ижро қилиб кўрилгандан сўнг, шу жумла мазмунини очиб бера оладиган штрих усули танланади. Мусиқий педагогика ва мусиқашунослик соҳасидаги изланишлар, композиторлар ижоди, умуман мусиқанинг ривожланиши замонавий чолғу ижрочилиги ва ижро усуллариининг ҳам ривожланишига асосий туртки бўлмоқда. Штрих устида сўз юритилар экан, ижрочиликда унинг аҳамияти жуда муҳимлигини таъкидлаб ўтиш жоиз. Ўқитувчи шогирдига янги, нотаниш асарни ўргатар экан, ундаги ҳар бир жумла ижросида қандай штрихни қўллаш мақсадга мувофиқлиги устида ўйлаб кўриш, мақбулини танлаш лозим бўлади. Турли чолғулардаги ижрода асарнинг бадиий моҳиятига зарар етказмаслик йўлини излаш ва топиш муҳим ҳисобланади.

Шунингдек, мусиқий педагогиканиннг чолғу ижрочилик йўналишида гамма, учтовушлик ва машқлар ўқув жараёнининг ажралмас қисми бўлиб, уларни ўрганиш ва чалиш ўқув давриининг ҳамма босқичларида ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ундан турли босқичларда турли мақсадларда фойдаланилади. Доимий равишда ўз устида ишламайдиган созанданинг ижрочилик фаолияти тез тугаб қолиши мумкин. Чунки, бу фаолият ижодий фаолият. Ижодий фаолият эса доимий изланишни, ижрочилик маҳорати устида мунтазам шуғулланишни талаб қилади. Шунинг учун ўз-ўзидан, нафақат ўқув жараёнида, балки ижрочилик фаолиятининг охиригача гамма, учтовушлик ва машқларнинг аҳамияти бирдай сақланиб қолаверади. Машҳур созандаларнинг фаолиятига назар ташласак, бунинг исботини яққол кўришимиз мумкин.

Композитор ва ўз давриининг етук созандаси машҳур пианиночи С.Рахманинов «Бир кун чалмасам ўзим биладан, икки кун чалмасам дўстларим билади, уч кун чалмасам тингловчилар билади» деганида, машқ қилиш, шуғулланишнинг қанчалик катта аҳамиятга эга эканлигини яна бир бор исботлаган эди.

Гамма ва арпеджиолар устида ишлаш жараёни фақат ўқувчининг техник имкониятларинигина ривожлантириш бўлиб қолмасдан, балки гаммалар ёрдамида ижронинг бадиий ифодалилик кўникмаларини тарбияловчи воситалардан бири деб қараш лозим. Ҳар қандай машқ ёки гамма аниқ мақсадга йўналтирилган бўлиши керак. Гамма, учтовушлик ва машқларни чалиш онгли равишда зарурат даражасига айлансагина, келажакда ижрочилик маҳоратини йўқотмай уни сақлай олиш ва ривожлантириш имконини беради. Шунинг учун ҳам ижрочилик фаолиятида гамма, учтовушлик ва машқларнинг аҳамияти беқиёсдир.

Ҳар бир халқ мусикаси ва композиторлар яратган асарлар бой мусиқий безакларга эга. Мусиқий безакларсиз мусиқа ўзининг тўлиқ мазмун моҳиятини тараннум эта олмайди. Мусиқий безаклар куйни ҳар томонлама бойитади, унинг характерини очиб беришда муҳим ўрин тутаяди. Мусиқий безаклар ҳархил мелизмлар ва қочиримлардан иборат. Мелизмлар “трел”, “форшлаг”, “мордент”, “группетто” ва бошқа номлар билан аталиб, деярли барча халқлар куй ва қўшиқларида, композиторлар ижодида жуда кенг қўлланилади. Шашмақом асарлари ва мумтоз ўзбек куйларида учрайдиган безаклар мелизмлар деб аталиши билан бирга “қочирим”, “нола” деб ҳам юритилади. Улар миллий мусиқий безакларнинг барчасини ўз ичига олади, турли чолғулар ижросида турлича номланади, ижро этилади. Улар миллий мусикамизнинг тўлақонли, ҳаққоний жаранглашига, куй оҳанглари жозибасини тўлиқ очиб беришга ёрдам беради. Таълим олувчилар ҳам бу фаолиятга ижобий ёндашишлари, мунтазам такрорлаш, янги маҳорат ошириш йўллариини излашлари талаб этилади. Таълим олувчининг ёши, қобилияти, истеъдоди, характери, малакаси, қизиқиши инobatга олиниши ижобий натижага эришишда муҳим восита ҳисобланади.

Юртимиз мустақилликка эришгандан кейин, айниқса, миллий маданиятимизнинг серқатлам тарихига қизиқиш ва уни батафсил ўрганишга эътибор қаратилди. Археологик қазилмалар орқали топилган ҳайкалчаларни, узок асрлар давомида бунёд этилган маданий ёдгорликларни ўрганиш – мусиқий тадқиқотчиларимизнинг олдида турган муҳим вазифалардан бирига айланди. Машҳур олимлар – Е.Э.Бертелс, А.Н.Болдирев, Б.Л.Рифтин, А.А.Семёновларнинг изланишларидан олинган қимматли маълумотлар, қадимшунослар томонидан очилган янги-янги кашфиётлар мусиқа маданиятимиз тарихига зарҳал саҳифалар битилишига асос бўлди. Жумладан, Айритом ва Термиз археологик экспедициялари (Раҳбар: М.Е. Массон), Хоразм археологик экспедицияси (Раҳбар: С.П.Толстов), Тожикистон археологик-этнография экспедицияси (Раҳбарлар: А.М.Беленитский, М.М.Дяконов, А.Ю.Якубовский), Жанубий-Туркманистон мажмуа экспедицияси (Раҳбар: М.Е.Массон). Ўзбекис-тон Бадиий академияси тасарруфидаги санъатшунослик илмий-тадқиқот институти ташаббуси билан ташкил этилган экспедициялар кўхна маданиятимиз тарихини ёритишга ўз ҳиссасини қўшди (Раҳбар: Г.А.Пугаченкова). Машҳур олимлар К.В.Травер ва В.А.Мешке-рис илмий рисолаларида кўхна Самарқанд яқинидаги шаҳарча – Афросиёб қазилмаларидан топилган машшоқ(созанда)лар тасвирланган ҳайкалчалар атрофлича таҳлил этилиб, маълум бўлишича лютня чолрусси сўғдларнинг сеvimли чолғуларидан бўлган. Торли чолғулардан яна бири ўша

вақтда оммалашган арфа (чанг) чолғуси бўлса, дамли чолғуларидан эса най сози бўлган.

Таниқли олим Р.Л.Садоковнинг қадимий Хоразмга бағишланган рисоласи мусиқий-тарихий йўналиш бўйича ниҳоятда қимматлидир. Умуман, ўша замоннинг маданий ёдгорликларида торли (лютня, арфа), дамли (най, сурнай, рог, труба), урма зарбли (доира) чолғулар тасвирлари сақланиб қолинган. Тадқиқотчилар томонидан ўрганилган масалалар до-ираси ниҳоятда кенг ва кўп қиррали бўлган. Шу нуқтаи назардан Марказий Осиё халқпарининг мусиқа маданияти тарихини чуқурроқ ўзлаштирилиши бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Мусиқа тарихини босқичма-босқич ўрганиш бўйича Марказий Осиё минтақаси бўйлаб қадим замонларда пайдо бўлган мусиқий чолғуларининг ривожланишидаги муаммосини ёритиш ҳам асосий ўрин тутади.

Олиб борилган экспедициялар натижалари – чолғулар тарихини ўрганишга имкон беради. Шарқ алломаларининг машҳур рисоаларида ҳам қадимий чолғулар ҳақида бой маълумотлар мавжуд. Абу Наср Муҳаммад ал-Форобийнинг (873-950) «Қатта мусиқа китоби», Абу Али ибн Синонинг (980-1037) «Даволаш китоби» қомусидаги «Мусиқа ҳақида рисола» си, Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмийнинг (X аср) «Билимлар калити», Ибн Зайлининг (1044 йил-да вафот этган) «Мусиқа ҳақида тўлиқ китоби», Абдуқодир Мароғийнинг (XV аср) «Мусиқа илмида оҳанглар тўплами», Абдурахмон Жомийнинг (1414-1492) «Мусиқа ҳақида рисола»-си, Ҳофиз Дарвиш Али Чангийнинг «Мусиқа ҳақида рисола»си китобларида халқ чолғулари ҳақида муҳим маълумотлар баён этилган.

Халқ чолғулари ҳақидаги тасаввурларимизни бадиий асарлардаги мусиқага бағишланган миниатюраларда ифодаланган чолғулар тасвирлари янада бойитади. Абул Қосим Фирдавсий, Мусяихиддин Саъдий, Хофиз Шерозий, Низомий Ганжавий, Хусрав Дехлавий, Имонуддин Насимий, Абул Фазл Байҳақий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Муҳаммад Сулаймон Фузулий асарларида 20 дан зиёд халқ чолғуларининг номлари зикр этилган.

XV-XVII асрларда яратилган миниатюраларда танбур, барбат, уд, қонун, чанг (арфа), лютня, доира, най, ғижжак, рубоб каби чолғуларни учратиш мумкин. Сарой деворларида (тахтда ким ўтиришдан қатъий назар), тахтнинг чап деворида икки машшоқ тасвири бўлган – чанг ва доира ижрочилари, шунингдек қўлларида ғижжак, чанг, рубоб, бошқа чолғуларни ва доира ушлаб турган машшоқлар билан бирга мартабали зотларнинг сарой боғларида айланиб юришлари ифодаланган. Маълум бўлишича, халқ чолғуларда ансамбль бўлиб ижро этиш ҳам қадим замонлардан шаклланиб келган.

Маданият ёдгорликлари, тасвирий санъат асарлари, деворий расмлар, сопол ҳайкалчалар ва турли хил миниатюралар эрамизнинг VII асридаёқ икки турдаги халқ чолғулари ансамбллари мавжуд бўлганлигидан далолат беради. Жумладан, дамли ва урма-зарбли чолғулар; чертма мизроб торли чолғулар ансамбллари.

Халқ чолғу ансамбллари жўрлигида кўшиқ ва ўйинлар халқ оммасининг катта-катта маданий ҳаётда, оммавий байрамларида ижро этилганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд.

Чолғу ижрочилиги Марказий Осиё аҳолисининг турмуши ва фаолиятига сингиб кетганлиги, инсон маънавиятининг ажралмас таркибий қисмига айланганлиги туфайли «Наврўз», «Лола сайли», «Ҳосил байрами», «Қовун сайли», «Узум сайли», «Пахта байрами» ва шунга ўхшаш шодиёналарни чолғуларсиз тасаввур қилиш қийин. Халқ оммавий сайил ва байрамларида карнай, сурнай, доира, ноғора каби мусиқа чолғулари кенг қўлланилган. Халқ рақслари аслида қош ўйини, елка ўйини, бош ўйини кабиларни ўз ичига олган. Рақслар қарсақ жўрлигида ҳам ижро этилган. Қарсақ уриш жўрлигида ўзига хос «Қарсақ ўйин» санъати шаклланиган. «Қарсақ ўйин» халқ томоша санъатининг қадимий кўринишларқдан бири ҳисобланган. Қарсақ чалиб, усул(ритм) ҳосил қилиш ва унга мос ҳаракатлар топиб ўйнаш, Қарсақ ўйинининг асосий белгиси бўлганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд. У асосан икки йирик хил – «Беш қарсақ» ва «Майда қарсақ»дан иборат бўлган. Қарсақ ўйини ибтидоий овчиларнинг турли ўйинлари, баъзи маросим рақслари негизида ҳамда содда дунёқарашлар билан боғлиқ ҳолда юзага келиб, кўп асрлик тараққиёт йўлини босиб ўтган. Асрлар давомида у шаклан ва мазмунан ўзгариб, маданийлашиб, халқ орасида оммалашиб, бизгача етиб келган.

Жиззах вилоятининг Фориш туманида, Сурхондарё вилоятининг Шеробод туманида ва Самарқанд вилоятининг тоғли ва чўл туманларида «Беш қарсақ» ва «Майда қарсақ» ўйинлари ҳозиргача ижро этилиб келинмоқса. Машҳур Шарқ олими Абу Наср Муҳаммад ал-Форобий «Мусиқа ҳақида катта китоб»да қарсақни мусиқа ижрочилиги турларвдан бири сифатида талқин этган.

Ҳаётдаги ижтимоий ўзгаришлар тараққий этгандек, ансамбль ижрочилик санъати ҳам ривожлана боради ва унинг турлари такомиллашаверади.

Доира чолғуси барча турдаги ансамблларда етакчи соз сифатида шартли равишда қўлланилган. Мисол тариқасида: чанг, уд, доира; ғижжак, уд, доира; уд, чанг, ғижжак, най, доира; уд, чанг, ғижжак, доира; танбур, дутор, доира ансамбллари ижрочилар амалиётида қўлланилган. Танбур ва доира чолғуларссан тузилган камер турдаги ансамбллар ижроси йирик шаклдаги асарлар ҳисобланган – Мақом асарларини ижро этишда ишлатилган. Бунда танбур сози етакчи чолғулардан ҳисобланган. Танбурнинг тори иккита, кейинроқ учинчи тор қўшиб

тақилган. Сарик (жез) симлар тортилган учта торли чолғу сифатида ижрочилик амалиётида кенг қўлланилган.

Танбур, доира ва най чолғулари мақомларнинг ашула йўллари ижросида жўрнавот сифатида иштирок этган.

Тантанали, байрамона маросимларда барча созлардан тузилган катта чолғучилар ансамллари ҳам фаолият кўрсатган. Жумладан, танбур, дутор, рубоб, ғижжак (ёки қобуз), чанг, най, қўшнай (ёки буламан) ва шу каби чолғулар ансамбли. Маълумотларга кўра XIX асрнинг иккинчи ярмида Ўзбекистон ва Тожикистонда асосан дамли ва урма-зарбли чолғулардан (сурнай, карнай, нокора, қўшноғора ва доиралардан) иборат ансамбль тузилган. Бундай ансамблларда ўзига хос ижрочилик репертуари бойитилиб, халқ театрларига жўрнавотлик учун мўлжалланган ўйноқи куй ва оҳанглар ижро этилган. Иккинчиси – халқ чолғулари ансамбли деб номланиб, унда асосан ғижжак, танбур, дутор, най ва доира чолғулари қўлланилган.

XX асрнинг бошларида Ўзбекистонда рубоб чолғуси амалиётда оммалаша бошлади. Бу чолғу Қашқардан келтирилганлиги сабабли қашқар рубоби деб номланиб, ансамбллар таркибидан кенг жой ола бошлади, жумладан, чанг чолғуси ҳам кенг қўлланилиб, ансамбллар таркибига киритилди. Торли чолғу ансамллари учун асосан ашула-ракс куйларидан иборат бўлган ўзига хос ижро репертуарлари ўрин олган. Булар: «Каримкулбеги», «Рок», «Қашқарча», «Латифа», «Мустаҳзод», «Сувора», «Уфор» каби асарлардир.

1927 йилга келиб машҳур созанда-ижрочи, бастакор – Юнус Ражабий Ўзбекистон радиоси қошида 20 га яқин чолғучи ва хонандалардан иборат бўлган халқ чолғулари миллий ансамблини ташкил этади. Бу ансамблга Тошкент шаҳрининг ўша пайтдаги машҳур мусиқачилари: най ижрочилари – Дадаали Соатқулов, Саиджон Калонов, қўшнайчи Хайрулла Убайдуллаев, чангчилар – Ниғматжон Дўстмухамедов, Фахриддин Содиков, дуторчилар – Абдусоат Ваҳобов, Ориф Қосимов, танбурчилар – Рихси Ражабий, Маҳсудхўжа Юсупов, ғижжакчилар – Имомжон Икромов, Наби Хасанов, Маҳмуджон Юнусов, доирачи Дадахўжа Соттихўжаевлар жалб этилади. Кейинроқ бориб бу ансамбль таркибида Республиканинг машҳур хонандалари – Тошкентлик Мулла Тўйчи Тошмухамедов, Бухоролик Домла Ҳалим Ибодов, Самарқандлик дуторчи, хонанда Ҳожи Абдурахмон Умаров, Хоразмлик танбурчи ва хонандалар Матёкуб Харратов, Сафо Муғанний, Тошкентлик хонандалар Назира Аҳмедова, Берта Давидова каби таниқли хушовот санъаткорлар фаолият кўрсатганлар. Ансамблнинг мусиқий ижрочилик репертуари дастлаб ўзбек халқ мусиқаси намуналаридан ташкил топган бўлиб, кейинчалик Республика бастакорларининг асарлари ҳисобига ҳам бирмунча кенгая борди.

Ижрочилик репертуарини ранг-баранг қилишга интилиш, жаҳон мусиқа маданияти дурдона асарларига мурожаат этиш, кўзга кўринган санъат усталарини ва истеъдодли ёшлар оқимини олиб келди. Шу мақсадда ансамблга машҳур чолғушунос, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Уста Усмон Зуфаров тайёрлаган катта ғижжак, катта дутор ва танбур каби чолрулар киритилди, натижада ансамблнинг овоз диапазони кенгайтирилиб, тембр жиҳатдан янада бойитилишига сабаб бўлди.

Маълумки, ансамбль ижрочилиги санъатининг ривожланишида анъанавий ва турли йўналишдаги замонавий ижро услубларига хос ансамбллар шаклланди. Бу албатта табиий ҳолдир. Йиллар ўтиб халқ чолрулари ансамбль ижрочилиги санъати ҳозирги замон талабига хос бўлган турли чолғулар туркумидан иборат ансамбллар ҳам ривожланди.

Мусиқий ижрочилик анъаналарини янада ривожлантириш, ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатини ҳозирги кун талабига жавоб берадиган даражага кўтариш, замонавий ансамбль ижрочилиги санъатини жаҳон андозаси талабларига тўлиқ жавоб берадиган ҳолга келтириш мутахассислар эътиборига ҳавола этилди. Мустақил давлатимизнинг шуҳратига шуҳрат кўшиш, мусиқий ижрочилик довуркини жаҳонга танитиш, ансамбль ижрочилиги санъати ютуқларига таянган ҳолда замон талабига жавоб берадиган янги-янги чолғу асбоблари яратиш масалалари юзага келмоқда.

Бугунги кунда болалар мусиқа ва санъат мактабларида, ўрта махсус мусиқа ва санъат билим юртларида, маданият ва санъат олий ўқув юртларида, коллежларида ёш созанда-ижрочиларни тарбиялаб етиштириш учун барча имкониятлар яратилмоқда. Халқ чолғуларида ижрочилик санъати жаҳон мусиқа маданиятининг юксак талаблари даражасига кўтарилмоқда. Чолғулар такомиллаштирилмоқда: булар амалий ижрочилик санъатининг тараққиётига ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. Бу борада изланишлар ҳамон давом этиб келмоқса.

Бугунги кунда, ансамбль, оркестр, якканавоз чолғучилик ижрочилиги кенг ривож топди. Мустақиллик шарофати туфайли маданиятимиз ва санъатимизни янада ривожлантириш учун кенг имкониятлар очилди.

Халқ чолғулари ансамблларининг янги-янги турлари ижрочилик санъатининг ютуқларини нафақат Ватанимиз бўйлаб, ҳатто хорижий мамлакатларда ҳам тараннум этмоқдалар:

Юнус Ражабий номидаги мақом ансамбли; М.Турғунбоева номидаги «Баҳор» халқ рақс ансамбли; «Лазги» ашула ва рақс ансамбли; «Шодлик» ашула ва рақс ансамбли; Р.Тошматов номидаги дуторчилар ансамбли.

Ўзбекистон давлат консерваторияси халқ чолғулари кафедрасида 1969 йилда ташкил этилган чангчилар ансамбли шулар жумласидандир. Ансамблнинг

ўзига хос тарихи бор. Ушбу рисола чанг чолғусининг тарихи ва такомилланиш йўли, чангчилар ансамблининг шаклланиши, шу давргача босиб ўтган ижодий йўлига бағишланган. Чангчилар ансамблининг ижрочилик амалиётида эришган ҳар бир ютуғи, беназир меҳнати, нуфузли концертлардаги иштироки, йирик-йирик мутахассислар ва тингловчилар томонидан берилган эътиборлари батафсил ёритилган. Рисолани бир бўлимида Республикамиздаги чангчи созандалар ва чангчилар ансамбли билан фаолият кўрсатган санъаткорлар ҳақидаги қисқа маълумотлар берилган.

Назорат саволлари

1. Ижрочилик санъатининг вазифаси қандай?
2. Ижрочилик маҳоратини ошириш йўллари қандай?
3. Гамма, учтовушлик ва машқларнинг аҳамияти нимада?
4. Мусиқий безакларнинг аҳамиятини айтинг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Халқ чолғулари ижрочилигида ёшлар фаоллигини ошириш масалалари. Республика илмий-амалий конференцияси мақолалар тўплами. Махсус муҳаррир Д.Муродова. –Т.:”Мусиқа”.2015. -280 б.
2. Умрбоқий созлар. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. –Тузувчи О.Тошматова. –Т.: “Нишон-Ношир”.2015. -252
3. Ўрта махсус мусиқа ва санъат таълим тизимининг вазифалари. Халқаро илмий-амалий конференциянинг мақолалар тўплами. Масъул муҳаррир Б.Азимов. – Т.:”Мусиқа”.2016. -184 б.

2-мавзу: Мусикий таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш масалалари.

Режа:

2.1. Устознинг шахсий хислатлари, касбига хос билими, ўз касбига хос хислатлари.

2.2. Устоз фаолиятига оид малакалар.

2.3. Мусиқа санъати ривожига хисса қўшган буюк санъаткорлар.

2.4. 1917-1945 йилларда ижрочилик санъатининг тараққиёти.

Таянч иборалар: узлуксиз таълим, таълим тузилмаси, таълим хусусиятлари, мусиқа санъати, педагогик технологиялар, услубиёт, услуб, восита.

2.1. Устознинг шахсий хислатлари, касбига хос билими, ўз касбига хос хислатлари.

Ҳар бир жамиятнинг ривожланишида таълим тизимининг ривожланиши энг муҳим рол ўйнайди. Шундай экан, ривожланган жамият куриш йўлидаги устозларнинг саъй ҳаракатлари ҳам таълим тизимининг сифат босқичини юқори савияда босиб ўтиб, таълим самарадорлигини оширишга қаратилган. Таълим жараёни жадал ривожланиб бораётган бугунги кунда асосий мазмун берувчи яна бир тизим “Устоз — шогирд” тизимидир. Бугунги кунда мустақил фикрловчи, ишонч-эътиқодли шогирдларни тарбиялашда ва замон талабига мос кадрлар етказиб беришда бу тизим алоҳида ўринга эгадир.

Дарҳақиқат, ҳар бир машғулот мазмунининг кенглиги ва чуқурлиги унинг давлат талабларига мувофиқлиги, шогирдларнинг таълим технологиялари ва методиканинг тўғри усулини танлаши ва ундан унумли фойдаланишни талаб этади. Фикримиздан келиб чиққан ҳолда, устоз — шогирд тизими самарадорлигининг ортиб боришини жадаллаштиримиз зарур. Бу самарадорликни эса, устоз-шогирд тизимида рақобат усуллари орқали амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Чунки, шогирд устозидан ўзади, деган халқ ибораси ҳам бежиз эмас, албатта.

Устоз дастлаб шогирдга аудиторияни кўриши, ҳис қилиши, у билан бирга ишлаши кераклигини уқтиради ва дарснинг зерикарли бўлмаслигига ҳаракат қилиши, ўз дарсига шогирди кўзи билан қараши лозим бўлган барча чора-тадбирларни бериши ҳам мумкин. Устознинг битта шогирди бўлмайди, унинг яна бошқа шогирдлари ҳам бор бўлиши мумкин. Шу боисдан, у шогирдлари билан бирга ишлар экан, уларнинг ўқувчилар билан муносабатини кўриши, дарс жараёнидаги маълумотларга тўлиқ эга бўлиши ва

шоғирдининг имкониятларини билиши зарур. Рақобат усули бу -шоғирдни ҳаракатга келтирувчи усуллардан, шоғирд ўзининг тажриба орттириши зарурлигини билиши, ўз устида ишлаши учун мотивацион таъсир кучига эга.

Устоз шоғирдларига стратегик режалар тузиш ва мақсад сари интилиши учун ҳар қандай методик ёрдам кўрсата олади. Демак, шоғирдларига устоз истиқбол йўлида албатта рақобат бўлишини ҳам тушунтириб боради.

Устоз шоғирди ҳаётда ва фаолиятда рақобатга киришиши ва ўзини рўёбга чиқариши учун энг муҳим нарса бу – бошқа одамлар билан самарали ўзаро таъсирга кира олиш қобилияти эканлигини амалиётда кўрсата олиши лозим. Шоғирд ҳар қандай рақобат ҳолатида тўғри йўл топа олиш кўникмаларини ва натижани тўғри аниқлай олиш ҳар бир кишидан ранг-баранг шахсий хусусиятлар ва қобилиятларни талаб қилишини билиб боради.

Шоғирд натижада ўзининг мустақил ҳаракат қилишида катта имкониятларга эга бўлади. Демак, рақобат усуллари шоғирдни ҳар томонлама тайёр кадр бўлиб етилишига сабаб бўлади. Устоз-шоғирд муносабатларида мустақкам педагогик-психологик кўрсатмалар шаклланиб бориши ҳам мумкин.

Улар қуйидагича кўринишда бўлиши мумкин:

- ўз хатти-ҳаракатлари режаларини шакллантириш;
- ўз ривожланишини кузатиб бориш;
- ўз ривожланишини тушуниш ва фойдаланилмаган имкониятларни баҳолаш;
- менторликнинг янги малакаларини эгаллаш;
- менторликнинг янги усуллари ва методларини амалий эгаллаш;
- самарали режалаштириш кўникмалари;
- суҳбатдошини тинглай олиш малакаси
- махсус қоидаларни билиш ва бошқа одамларни тушуниш.

Абу Наср Фаробий устоз ўқитувчига шундай талаб қўяди: "Устоз шоғирдларига катта зулм ҳам хаддан ташқари кўнгилчанглик ҳам қилмаслик лозим." Чунки ортикча зулум шоғирдда устозга нисбатан нафрат уйғотади-ю, устоз жуда ҳам юмшоқ бўлса шоғирд уни менсимай қўяди ва у берадиган билимдан совуб ҳам қолади. У ўқитувчига болаларнинг феъл атворига қараб тарбия жараёнида "қаттиқ" ёки "юмшоқ" усуллардан фойдаланишни маслаҳат беради. Унинг фикрича:

1. Тарбияланувчилар ўқиш-ўрганишга мойиллик билдирсалар, уларга таълим тарбия жараёнида юмшоқ усул қўлланилади.
2. Тарбияланувчилар ўзбошимча итоатсиз бўлсалар, қаттиқ усул (мажбурлов) қўлланилади.

Абу Али ибн Сино жаҳон маданиятига катта хисса қўшган машҳур энциклопедист олим, табиатшунос, файласуф, астроном, математик, муסיқашунос, ҳуқуқшунос, филолог, ёзувчи ва шоир. Европада Авиценна номи билан машҳур бўлган Ибн Сино жаҳон фани тараққиёти тарихида муҳим роль ўйнайди,

Ибн Синонинг гуманистик таълимида биринчи масала инсон камолотидир, инсонни оламдаги мавжудодлардан юқори қўйишдир.

Ибн Синонинг таълим ва тарбия сохаларидаги бой мерос ўз даврида жаҳолатига қарши курашда жуда катта прогрессив аҳамиятга эга бўлди. Буюк аллома Ибн Сино болага билим бериш устознинг маъсулиятли бурчи эканлигини таъкидлайди. Унинг фикрича болалар билан муомолада босиқ ва жиддий бўлиш, берилаётган билимнинг болалар қандай ўзлаштириб олаётганига эътибор бериш кабилар муҳимдир.

XI асрда яшаб ўтган алломалардан бири Юсуф Хос Хожиб ҳам ўз ижодида илм ахилларини, устозларини улуғлайди. "Кутадгу билиг" асарида илм ахли улуғланади. Унинг ёзишича:

Тағин бир тоифа донишманд доно,
Улар илми элга машъал доимо.
Эъозла уларни то бор имконинг,
Билимларин ўрган токи бор онинг,

Булардир ҳақиқат таянч тиргагинг
Билимли диёнат асос ўзаги.
Олимлар йўқ эса эди дунёда,
Келиши ҳам кулурми эди бунёда.
Улар илми бўлди халойиққа нур
Эриса бу нурдан кими йўл топур.

Абу Райхон Берунийнинг қарашлари прогрессив мазмун касб этади. Мутафаккирнинг гуманистик қарашларида ростгўйлик билан адолат ҳимматга эга бўлган сифатлардир. Олим хулқларни яхши ва ёмон хулқлар деб 2 қутбга бўлиб кўрсатади. Унинг фикрича яхши хулқлар - ростгўйлик, адолат, мардлик, ботирлик, ҳиммат ва шу кабилардир. Бу ҳақида у шундай дейди: ҳамманинг табиатида адолат бевосита севимли ва ҳамма унинг яхшилигига кизикадиган бўлгани каби ростгўйлик ҳам шундай; лекин ростгўйликнинг ширинлигини татимаган ёки ширинлигини билса ҳам, тотишни истамайдиган киши уни севмайди:

Умар Хайём - ўзининг жаҳоншумул илмий асарлари билан эмас, нозир поэтик асарлари рубоийлари билан оламга машҳур бўлди. Умар Хайём

инсонни улуглайди, уни дунёдаги энг олий мавжудот сифатида қўллайди. Умар Хайём дунёқарашида инсон ва унинг хаёти муаммолари, инсон хаёти билан боғлиқ бўлган ташвишлар, гуманизм масалалари марказий ўрин эгаллайди.

Аз-Замахшарий «Нозик иборалар» рисоласида илми фан ахиллари устозларга нисбатан ҳурмат-эътиборнинг пасайиб кетганидан куюниб ёзади. «Утган замонларда илму-фазилат сохиблари подшоҳларидан ўз оғирликларига барабар олтин ҳадя олардилар, аста-секин замонлар ўтиши билан уларнинг қийматлари камайиб итлари, олмахонлар улардан афзал бўлиб қолди, яъни нодонлар олтинлардан ортиқ кўриладиган бўлиб қолди».

Шарк. мумтоз маданиятнинг бутун дунёга машхур намаёндаларидан бири Саъдий Шерозий таълим-гарбияда муаллимнинг талабчанлиги билим ва тарбия беришда қаттиққўллик бўлишининг тарафдори бўлади. «Гулистон» да устоз-шогирд муносабатига оид хикоят келтирилади: «Бир одам кураш санъатида зур махорат қозонди, у 300 хийлани билар ва ҳар куни бир хийлани ишлатиб куришар эди. Шогирдларидан бирига 259 хийлани ўргатди. Аммо бир хийлани ўргатмади. Устознинг ҳурматини билмаган шогирд устозидан ҳам устунлигини айтиб мақтанади. Бу сўз подшога ёқмайди. Улар кураш тушмоқларини буюради. Устоз охириги хийласини ишлатиб шогирдини енгади. Устоз ҳурматини билмаган шогирд эса халойиқ ва подшоҳнинг нафратига учрайди».

Устозга нисбатан ҳурматда бўлишнинг ифодаси шуки, шогирд муаллимдан олдин юрмаслик унинг ўрнига бориб ўтирмаслиги лозим. Машғулотлар давомида ўқувчилар муаллимдан узоқ бўлмасинлар, улар ораси ўк-ёй оралиғида бўлсин, мана шунда илмга интилувчиларни ўз устозларига ҳурмати маълум бўлади.

Сохибқирон Амир Темур ҳам ўз ҳукумронлиги даврида илм ахиллари, муаллимларга ҳурмат билан қарайди. Кишиларга мансаб беришда ҳам уларнинг илмларини ҳисобга олади. Жамиятнинг ривожидида уларнинг ўрни муҳим деб билади. Кўплаб мадрасалар очади уларга муаллим ва мударислар тайин этади, ўзининг устозларини ҳам жуда қадрлайди.

Алишер Навоий узбек халқининг улкан шоири ва мутафаккири, улуг олим ва давлат арбоби, жаҳон адабиётининг сиймоларидан бири. Шоир бутун хаёти ва фаолиятини инсоннинг бахт-саодати учун курашга, халқнинг санъат ва адабиёт тараққиётига бағишлади.

Алишер Навоий ижодида ҳам муаллимлар иши уларга муносабат масалаларига кенг ўрин берилади. У ёшларга чуқур билим бериш учун муаллимлар мударислар ҳамда устоз мураббийларнинг ўзлари ҳам билимли ва тарбияли бўлиши зарурлигини уқтиради. У нодон мутаассиб жоҳил

домлаларни танқид этади ва ўқитувчи маълумотли ўқитиш йўллари биладиган муаллим бўлиши зарур дейди.

Хақ йўлида ким сенга бир харф ўқитмиш ранж ила,

Айламак бўлмас адо онинг хақин юз ганч ила.

Хусайин Воиз Кошифий ўз асарларида устоз-шогирд муносабатларига кенг тўхталади; «Агар шогирдликнинг биноти нимани устига қурилади деб сўрасалар иродат устига деб жавоб бергин. Агар иродат нима деб сўрасалар самоъ ва тоатдир деб айтгин. Агар самоъ этиш ва тоат нима деб сўрасалар нимани устоз айтса уни жон қулоғи билан эшитиш, чини билан қабул қилиш ва вужуд аъзолари орқали амалда адо этишидир деб айт».

У шогирдликнинг 8 та одобини кўрсатади:

1. Биринчи бўлиб салом бериш.
2. Устознинг олдида оз гапириш.
3. Бошни олдинга эгиб туриш.
4. Кўзни ҳар томонга югуртирмаслик.
5. Гап сурамоқчи бўлса олдин устоздан ижозат олиш.
6. Устоз жавобига эътироз билдирмаслик.
7. Устоз олдида бошқаларни ғийбат қилмаслик.
8. Ўтириб туришда хурмат сақлаш.

Кошифий устозлик шартларини ҳам кўрсатади: «Билгилким ҳеч бир иш устозсиз амалга ошмагай ва кимки устозсиз бир ишни килур эрса ул ишни асоси мустаҳкам бўлмагай».

2.2. Устоз фаолиятига оид малакалар.

Педагогик малака билим ва кўникмалар фаолиятнинг маълум турини эгаллаб олиш, яхши бажара олиш қобилиятидир. Устоз фаолиятига оид бундай малакаларга қуйидагилар киради.

А) Амалий конструктив малакалар:

1. Амалий тарбиявий ишларини режалаштириш, фаолиятнинг энг муҳим қоидаларини англай билиш.
2. Ҳар бир ўқувчига нисбатан уни жамоа шароитида тарбиялашнинг индивидуал дастурини тузиш.
3. Ўқувчиларнинг ёшлик ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, уларга нисбатан индивидуал муносабатни ошириш.

Б) Ташкилотчилик малакалари:

1. Ўқувчилар орасидаги фаол болаларни аниқлай билиш, танлай билиш ва уларни идрок қилиш.

2. Ўқувчиларнинг турли хилдаги жамоа, индивидуал фаолиятини уюштириши ва уларни ижтимоий фаоллигини билиши.

3. Ўқувчиларга берилган ижтимоий топшириқлар берилиши юзасидан назорат ўрнатиши ва уларга зарур вақтда амалий ёрдам бериши.

4. Ота-оналар, кенг жамоатчилик ўртасидаги ишларни билиши. Ўқувчиларга талаблар қўйиш методлари қуйидагилардан иборат: ўқувчининг ахлоқ қоидаларини, барча предмет бўйича билимларни баҳолаш, ўқитишдаги бурч ва маъсулиятни билиши, машқ қилиши, ўқувчиларни меҳнат қилишга ўргатишдан иборатдир.

Устоз олдида қўйилган талаблар:

1. Фаолиятнинг аниқ мақсадларини шогирд хис қилсин.

2. Фаолиятни амалга ошириш шогирд ташаббуси ва ижодий фаолликка боғлиқ. Бунда ишни тақсимлаш, режалаш, ҳисобга олиш, натижа чиқариш қабиларни шогирдларнинг ўзларига ҳавола қилиш лозим.

3. Устоз фаолиятга педагогик раҳнамолик қилади, шогирдларнинг ижодий одатларини шакллантиради.

4. Фаолият жараёнида ҳар бир шогирд ижрочилик малакасига эга бўлади.

5. Иш натижасини муҳокама қилиш, шогирдларни рағбатлантириши.

Устоз шахсий хусусиятларидан ташқари чуқур илмий савияга, сўзлаш маданиятига, юксак одоб ахлоқли бўлиши керак. Шогирдлар билан ўтказиладиган суҳбатларни юқори савияда ташкил қилишда, устоз қуйидаги маданият қирраларига эга бўлиши керак.

Рухият маданияти - шогирднинг маънавий эҳтиёжларига тўғри таъсир кўрсатиши.

Маҳорат маданияти - ҳар бир тадбирни зўр қувонч ва қалбдан ташкил қилиши.

Сиёсий маданият - давр талабига мос иқтисодий, ижтимоий билимга эга бўлиши.

Маънавий маданият - шогирдларнинг ижодий, маънавий, бадиий фаолиятини ташкил қилиши.

Касбий қобилиятнинг асосий турлари. Педагогик фаолиятнинг самарали бўлиши, педагогик маҳоратга эришиш учун устозда қуйидаги қобилият турлари мавжуд бўлмоғи лозим.

1. Билиш қобилияти - фанни тегишли соҳаларига оид қобилиятидир. Бундай қобилиятга эга бўлган устоз фанни ўқув курси ҳажмидагина эмас, балки анча кенг ва чуқурроқ билади, ўз фани соҳасидаги кашфиётларни ҳамиша кузатиб боради.

2. Тушунтира олиш қобилияти - ўқув материални ўқувчиларга тушунарли қилиб баён этиш, ўқувчиларда мустикал равишда фаол фикрлашга қизиқтириш.

3. Кузатувчанлик қобилияти - тарбияланувчининг ички дунёсига қира олиш қобилияти. Ўқувчи шахсни ва унинг вақтинчалик рухий ҳолатларини жуда яхши тушуна билиш билан боғлиқ бўлган психологик кузатувчанликдир.

4. Нутқ қобилияти - нутқ ёрдамида шунингдек имо-ишора воситасида ўз фикр ва туйғуларини аниқ ва равшан ифодалаш қобилиятидир.

5. Ташкилотчилик қобилияти - ўқувчилар жамоасини уюштириши, ўқувчиларни муҳим вазифаларни ҳал этишга рухлантириш назарда тутилади.

6. Обрў орттира олиш қобилияти - бевосита эмационал, иродавий таъсир кўрсатиш ва шу асосда тарбия бериш маъсулиятини ҳис этиш, ўзини ҳақ эканлигига ишонтириш.

7. Коммуникатив - тўғри муомала қила олиш, ўзаро муносабат ўрната билиш педагогик назокатнинг мавжудлигини билдиради.

8. Келажакни кўра билиш қобилияти - ўз ҳаракатларининг натижавийлигини таъминлаш.

Ўқитувчининг фаолият тузилмаси

Акмеология (акме)

Юксак профессионализмга эришишнинг омиллари:

*истеъдод нишонлари; уқувлилик;
қобилият; истеъдод;*

*оила тарбияси шароити; ўқув юрти; ўз
хатти-ҳаракати.*

Профессионализм категориялари:

- *ижодий индивидуаллик;*
- *ўзининг ўсиш ва такомиллашиш жараёни;*
- *ўз имкониятларини амалга ошириш сифатидаги креатив тажрибаси.*

Ўқитувчининг ижодий индивидуаллиги қуйидагилардан иборат:

- *интеллектуал - ижодий ташаббус;*
- *билимлар кенглиги ва чуқурлиги интеллектуал қобилияти;*
- *зиддиятларга нисбатан хушёрлик, ижодга танқидий ёндашув, вужудан яратувчиликка қурашчанлик қобилияти;*
- *ахборотларга ташналик, муаммолардаги гайри одатийликка ва янгиликка бўлган ҳис-туйғу, профессионализм, билишга бўлган чанқоқлик*
- *(Н.В.Вишнекова).*

Ж.Гилфорд креативликни тавсифлайдиган катор индивидуал қобилиятларни кўрсатади:

- фикрининг равонлиги;
- фикрни мақсадга мувофиқ йўллай олиши;
- ўзига хослик (оригиналлик);
- қизиқувчанлик;
- фаразлар яратиш қобилияти;
- хаёл қила олиш, фантастлик (фантазия.)

Ўқитувчи фаолиятидаги креативлиги босқичлари:

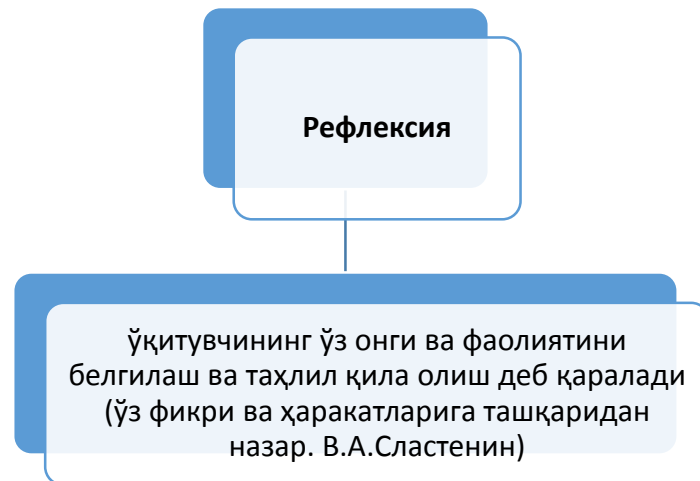

Рефлексия

лотинча Reflexio- ортга қайтиш

субъектнинг ўз (ички) психик туйғу ва ҳолатларини билиш жараёни сифатида қаралади

Педагогикага оид адабиётларда рефлексив жараёнларни изоҳлашнинг икки анъанаси мавжудлиги айтилади:

- *объектлар моҳиятини изоҳлашга ва уларни конструкциялашга олиб келадиган онгнинг рефлексив таҳлили;*
- *шахслараро мулоқот маъносини тушуниш рефлексияси;*

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, шогирд малакали кадр бўлиб шаклланар экан, рақобат усуллариинг ҳар хил турли шакллариини ўзлаштириши лозим. Бу ўз навбатида таълим жараёни самарадорлигини таъминлаб боради.

2.3. Мусиқа санъати ривожига хисса қўшган буюк санъаткорлар.

XVII-XIX асрларда чолғулар батафсил таърифланган йирик асарлар яратилмади. Бу кўпроқ феодал таркоклигининг кучайиши билан боғлиқ. Улкан давлат айрим-айрим хонликларга булиниб кетади. (Бухоро, Хива, Қукон хонликлари). Бу эса мусиқа санъати тараққиётида акс этмай колмади. Ўзбек мусиқа маданияти мауаллий хусусиятлар касб эта бошлади. Ўзига хос мусиқа чолғулари шаклланди. Мусиқа турларидан-макомлар бундан буён уар хонликда ўзига хос йуналишда такомиллашди. Маком ижрочилари зарурат юзасидан узгаришлар киритишди. Шунга карамай, мусиқанинг умумий хусусиятларини сақлаб қолишди. Ҳ,ар бир ижрочи маком ижросига ижодий ёндашиб, мусиқа ижросига ўзига хос такрорланмас жиуатлар киритди. Огзаки тарзда чолғуларни сақлаб қолиш анъанаси макомнинг асосий хусусиятларидан бири булиб, бусиз унинг яшаб қолиш ва сунгги тараққиётини тасаввур этиш кийин. Ҳ,ар бир хонликда ўзига хос бир йуналишда халк мусиқасининг янги турлари яратилди; байрамона, куйлар, халк томоша куйлари (дорбозлик, кўғирчоқбозлик) янги типдаги ракс куйлари. Бу куйлар узининг кувноклиги, шухлиги билан бир-биридан фарк қилиб турган ва кенг халк оммасини ўзига жалб этган.

XVII аср охири ва XIX аср бошларида ўзбек мусиқа маданиятида халк ва профессионал мусиқа санъатининг куйидаги кўплаб янги турлари такомиллаша бошлади; катта ашула, катта уйин, Шодиёна, Навруз, Мавригий, Шашмаком, Чор маком (унга Дугоу, Хусайний, Чоргоу, Баёт, Гулёри-Шауноз кирган). Жойларда мавжуд мусиқа чолғулари ва ижрочиларга боғлиқ уолда турлича чолғу ансамбллари тузилган. Кўп уолларда халк чолғулари ансамбль таркибига ғижжак, танбур, дутор, чанг, най, кушнай, доира каби мусиқа чолғулари киритилган.

Мусиқачиликда олти туркум асарлардан иборат Шашмаком айникса машуур бўлган. У Ўрта Осиё халклари сюита (туркум) шаклидаги профессионал мусиқасининг узоқ тараққиёти натижасида вужудга келган. И.Ражабов ёзади: Шашмаком олти хил турли лад системаларидан иборат, уларнинг уар бири, уз навбатида, мушкilot (чолғу) ва наср (ашула) булимларидан иборат бўлган куйидаги макомларга (кисмларга) булинади:

«Рост», «Бузруг», «Наво», «Дугоу», «Сегоу», «Ирок» ...

Хар бир маком 20 тадан 40 тагача катта-кичик кисмларни уз ичига олади. Хаммаси булиб туркумда 250 га якин мушкilot ва наср кисмлари бор. Бир макомнинг ижроси бир неча соат давом этган.

Халк чолғулари халк огзаки ижоди ва классик адабиёт билан узвий боғлиқликда ривожланади. Халк чолғулари уақидаги тасаввурларни бадий асарлардаги мусиқа чолғулари ифодалари, китоб миниатюраларидаги чолғучилар тасвири бойитади. Фирдавсий, Саъдий, Навоий, Деулавийларнинг асарларида 60 дан зиёд халк чолғуларининг номи зикр этилган.

Макомлар асосан сарой аёнлари узурида муайян вақтда ёки муайян шароитларда ижро этилган. Хатто моуир кўшиқчиларнинг ўзига хос мусобакаси (айникса, авжларни ижро этишда, шунингдек, янги кисмларини туқишда) ташкил этилгани маълум.

Мусиқа ижрочилиги санъатида маком жанрини тиклаш ва ривожлантириш давом этди. Маком узининг оханг ва ритм конуниятларига кура халк кўшиқлари билан узвий боғлиқ булиб, фақат камровининг кенглиги билан фаркланар эди. Одатда, уар бир маком икки катта кисмга булинган.

Биринчиси - фақат чолғуларда ижро этилган кисми булиб мушкilot деб аталган, иккинчиси - чолғулар журлигида айтиладиган ашула кисми булиб, наср деб аталган. Наср уз ичига рақс куйи- уфорни ҳам олган.

Чолғучилар орасида мусиқа товушларини ёзиб курсатадиган махсус белгилар системаси нотация яратишга интилиш пайдо бўлди. Буни амалга ошириш шоир-мусиқачи Паулавон ниёз Мирзабоши (Комил Хоразмий 1825-1879) га насиб этди. Истеъдодли мусиқа ижрочиси моуир танбурчи ва ғижжакчи Пахлавон ниёз Мирзабоши саёуат чогида нота буйича куй чалаётган

чолғучиларни куриб уайратга тушди. Мирзабоши - Комил Хоразмий Хоразмга кайтиши биланок илгаридан дилига тугиб юрган нияти макомларни ёзиб олишга илуом билан киришди.

Пахловон ноёз Мирзабоши Комилнинг шогирди Муаммад Ёкуб Харратов (1867-1939) машуур танбурчи эди. У нафакат чоғучилик санъатини, балки уаттотлик санъатини уам мукаммал эгаллаган эди. Истеъдодли чоғучи Комил Хоразмий раубарлик килган сарой халк чоғулари ансамблининг созандаси бўлган Муаммад Ёкуб Харратов (Матёкуб Харратов) танбур нотоциясини тузишда ва хоразмча макомларни ёзиб олишда катнашган. Устозидан хоразмча маком туркумларини кабул килиб, уларнинг сакланиб қолишига катта уисса кушган.

Муаммад Рауимхон (1806-1825) саройида ишлаган машуур танбурчи ва кўшиқчи Ниёзхужа Хржининг ижодий ва ижрочилик фаолияти Хивада кечди. У хоразм мусиқа маданиятига катта эътибор берди.

Матёкуб Харратовнинг айтишича, Ниёзхужа Бухорога «Шашмаком» ни урганиш учун борган. У Бухородан кайтгач, бухороча макомлар Хива чоғучилари тамонидан узлаштирилиб, Хоразмда кенг таркала бошлади. Хоразмнинг машуур чоғучилари Мухаммадрауим Феруз, Комил Хоразмий, Мирзо Мухаммадрасул ва бошкалар Ниёзхужа билан уамкорликда макомларга янги чоғу булимлари кушиб, уларни бойитдилар.

XIX асрнинг иккинчи ярмида Кукон шаури машуур чоғучилар тупланган марказга айланган эди. Бу ерда Уста Худойберди раубарлигида ўзбек халк чоғуларидан ижрочилик мактабини урганиш буйича ўзига хос мактаб яратилди. Фаргона чоғулари бухороча шашмакомни фаол узлаштира бошлади. Ота - Жалолиддин Носиров (1845-1928) маком ижрочиси, таникли укутувчи, чоғучи, уста танбурчи эди. У дастлаб мусиқа илмини онасидан урганди, сунгра макомларнинг зукко билимдони ва моуир ижрочиси бўлган отасидан таълим олди. Ота-Жалол Носиров узок йиллар мобайнида Амир Олимхон (Бухоро), Амир Музаффархон (Шаурисабз)," Амир Отажонлар (Кармана, уозирда Навоий)лар саройида ўзбек халк чоғулари ансамблининг доимий раубари ва хонандаси бўлган.

Ота Ғиёс Абдуғани (1858-1924) ўзбек мусиқасининг билимдони, бухоролик танбурчи эди. У Шашмакомнинг Мушкулот қисмини яхши билган ва ҳар бир макомни унга хос усул ва хусусиятларни сақлаб қолган ҳолда ижро этган.

Хожи Абдулазиз Расулов (1852-1936) ўзбек ва тожик мусиқасининг таникли ижрочиларидан бири, мохир танбурчи Хожи Раҳимкулнинг шогирди. 1888 йилда Бухорога борди. У ерда Ота-Жалолиддин Назиров раҳбарлиги остида бир йил ичида Шашмакомни мукаммал урганди. А.Расулов Фаргона,

Самарканд, Тошкент шаҳарларида ўзбек халқ мусиқаси ва макомларини фаол тарғиб қилди. У ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги ривожига танбурчи, дуторчи ва хонанда сифатида салмоқли уисса кушиб, халқ ва мусиқа жамоатчилигининг меур-мууаббатига сазовор бўлди.

Юкорида номлари келтириб утилган мусиқачи-чолғучилар уз ижодий йулини бошлаб уз даврида ижодий камолотга етдилар. Улар уаммаси маърифатчилар, ёш мусиқачиларнинг устозлари эдилар. Уларнинг педогогик карашлари, таълимотлари ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик буйича янги педагогик уаётгий манба булиб, улмас мерос сифатида сакланмокда.

2.4. 1917-1945 йилларда ижрочилик санъатининг таракқийети.

1917 йилдан кейин ўзбек мусиқа санъати жадал ва жушкин таракқий кила бошлади. Биринчи ун йилликдаёк мусиқа таълими, фольклоршунослик, ижрочилик санъати соуаларида муайян ютукларга эришилди.

Мусиқа укув юртлари - Тошкентдаги Туркистон халқ консерваторияси (1918) ва унинг Самарканддаги, Фаргонадаги (1919), Бухородаги (1920) филиалларида катта ишлар амалга оширилди. Уларда асосан ўзбек халқ чолғуларини уамда баъзи Оврупача мусиқа чолғулари (фортепьяно, скрипка ва дамли чолғулари) ни чалиш ургатилар эди. Бу мусиқа билим юртлари том маънодаги консерватория булмаса-да, бирок, утган давр мусиқа маданияти илмини урганиш имконига эга булмаганларга содда мусиқа назарий илми хамда ижро санъатида сабок берилар эди. Шу туфайли ёш республиканинг кўпгина шаҳарларида мусиқа хаваскорлиги кенг кулоч ёйди.

1917 йилгача бўлган даврдаги халқ мусиқачи ва ижрочилари яратган анъаналар чолғуларнинг кейинги авлоди ижодида таркиб топди ва давом этди. Мусиқачи-ижрочилар кайта тузилган маданий-маърифий ташкилотларда ишга киришиб кетди.

Таниқли танбурчи ва хонанда Шорахим Шоумаров 1919 йилда Тошкентдаги «Намуна» мактаб-интернати қошида халқ чолғулари ансамблини тузди. Бу ансамбль кейинчалик Тошкент мусиқа техникумини ташкил қилиш учун асос булиб хизмат қилди.

20-йилларда ўкув юртлари, заводлар, фабрикалар қошида, қишлоқ жойларда «Кўк куйлак», «Санъатчи қизлар», «Санойи нафиса» каби мусиқий жамоалар тузилди. Ташкил қилинган ижодий жамоалар таркибида найчи, чангчи, дуторчи, танбурчи, ғижжакчи, доирачи, ногарачилар ва кашкар рубоб созандалари бўлган халқ чолғулари ансамбллари хам бор эди.

Халқ чолғулари ансамбллари Фаргонада, Андижонда, Самаркандда хам тузилади. Уларга машхур чолғучилар уста Олим Комилов, Тухтасин Жалилов,

Ахмаджон Умирзоков, Юсуфжон Шакаржонов, уста Рузмат Исабоев, Матюсуф Харратов, Уста Тойир Маруфжон Тошпулатов, Мухиддин Мавлоновлар рахбарлик қилишган. Уларнинг самарали ижоди туфайли, ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатидан кўпчилиқ бахраманд бўлди.

1936 йилда Москвада буладиган декада муносабати билан Қори Ёкубовга Давлат филармониясини тузиш топширилади, у филармониянинг биринчи директори этиб тайинланади. Қори Ёкубовнинг ва бошқа мусиқа санъати арбобларининг катъийлиги туфайли, Тошкент Давлат Консерваториясини тузиш хақида қарор қабул қилинади.

Ўзбек халқ мусиқаси анъаналарининг давомчиси, тошкентлик мохир халқ чолғучиси-даторчи, танбурчи, найчи Юнус Ражабийнинг (1897-1976) ижодий фаолиятига маърифатпарварлик кенг мусикий- ижтимоий хусусиятлар хос эди. Беш жилдлик ўзбек халқ мусиқасини ёзиб олиб, нашрга тайёрлаганлиги Юнус Ражабийнинг кўп йиллик ижодий фаолиятининг энг ажойиб самараси бўлди.

1927 йили Юнус Ражабий Ўзбекистан радио кумитаси қошида 12 чолғувчи (хонанда ва созандалар) дан иборат халқ чолғулари миллий ансамбли ташкил этади. Бу ансамблга у Тошкентдаги уша пайтда машхур мусиқачилар - кушнайчи Хайрулла Убайдуллаев, даторчилар Абдусоат Вахобов, Ориф Қосимов, танбурчилар Рихси Ражапов, Махсудхужа Юсупов, ғижжакчилар Имомжон Икромов, Наби Ҳасанов, Махмуд Юсупов, найчилар Дадаали Соаткулов, Саид Калонов, чангчилар Нигматжон Дустмухаммедов, Фахриддин Содиков, Махаматжон Расулов, доирачи Дадахужа Соттиевларни жалб этди. Ансамбль репертуарида ўзбек халқ куйлари билан бир қаторда замонавий бастакор, шу жумладан Юнус Ражабийнинг «Чоргоҳ», «Кучабоги», «Баёт», «Бирлашингиз», «Фабрика», «Галаба», «Хдммамиз», «Илғор», «Мирзадавлат» каби асарлари бор эди. Кейинроқ бу ансамблда республиканинг машхур хонандалари тошкентлик Мулла Туйчи Тошмухаммедов, бухоролик домла Ҳалим Ибодов, самарқандлик даторчи ва хонанда хожи Абдурахмон Умаров, хоразмлик танбурчи ва хонандалар Матеқуб Харратов, Сафо Муғанний, Тошкентлик Назира Ахмедова каби санъаткорлар ишлаган. Айни пайтда ансамблнинг ижрочилиқ репертуари «Шашмақом» нинг мушкулот ва наср қисмлари: «Насуруллои», «Наврўзи Сабо», «Талқини ушшоқ», «Сарвинози талқинча», шунингдек, бастакорларнинг «Уйғонинг», «Бизнинг қишлоқ», «Яшасин», «Колхозимиз» каби асарлар ҳисобига кенгайди.

1930 йилда Тошкент мусиқа олий мактаби, 1936 йилда эса унинг асосида Ўрта Осиёда биринчи мусиқа олий укув юрти - Тошкент Давлат консерваторияси очилди.

1936-1937 уқув йили халқ чолғуларида ижрочилик соҳасида муסיкий таълим ривожини учун жуда муҳим давр бўлди. Айнан шу даврда Тошкент муסיқа билим юртида А.И.Петросянц ташаббуси билан Ю.Ражабий, А.Мансуров, Б.Гиенко, Н.Крестянин, В.Марцинковский, А.Махсудов, О.Қосимов каби уқитувчилар умуммақбул нота системаси асосида ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик бўйича сабоқ бера бошладилар. Ш.Шоакрамов, А.Ғофуров, М.Юнусов (чанг), С.Ўулдошов, Г.Қодиров (танбур), А.Илесов, М.Аъзамов қабилар уларнинг биринчи уқувчилардан бўлишди.

Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик маданиятининг усиши, жаҳон классик бастакорлари асарларининг ушлаштирилиши, Ўзбекистан бастакорларининг халқ чолғулари учун махсус асарлар яратишдаги фаол ижодий фаолияти ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик санъатини янада юксалиши учун муҳим замин бўлди. Шу билан бирга, юқори малакали илмий педагогик ва ижрочи кадрларни пухта ва муқаммал қилиб тайёрлаш масаласини ҳам кун тартибига қуйди.

Ўзбек халқ чолғуларида ижрочиликнинг кейинги даврлардаги юксалиши Тошкент консерваториясининг фаолияти билан чамбарчас боғланган.

1948 йилдан бошлаб мамлакатимиздаги муסיқа олий уқув юртларида, шу жумладан; М.Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваториясида ҳам халқ чолғулари ижрочилиги бўйича таълим бериш бошланди.

Ўзбек халқ чолғулари бўлимига (оркестр факультети таркибида) раҳбарлик қилиш, уқувчиларни саралаб йиғиш, уқув режаларини тузиш А. И. Петросянц томонидан амалга оширилди. Тошкент Давлат консерваториясида ўзбек халқ чолғулари ижрочилиги бўйича профессионал таълимни йулга қуйишда В.А.Успенский, М.А.Ашрафий, А.И.Петросянц, И.П.Благовешченский, Б.Ф.Гиенко, Г.Г.Собитовлар қатта роль уйнашди.

1948-49 йиллардаги биринчи уқув йилида консерваторияга Ўзбекистан Давлат филармонияси халқ чолғулари оркестрининг 13 чолғучиси уқишга қабул қилинди. Шулардан 10 киши: Назир Нигматов (кушнай), Аббос Бахромов, Александр Евдокимов (прима-рубоб), Лаъли Султонова, Мирзаев, Бурибой Мирзаахмедов (қашқар), Махаматжон Асиллов, Обид Холмухамедов (ғижжак), Анвар Ливиев (дойра) 1-курсга қабул қилинди. Тошкент муסיқа билим юртининг битирувчилари Ахмаджон Одилов (чанг), Валентина Борисенко (прима рубоби), Феоктист Васильевлар (қашқар рубоби) эса 2-курсга қабул қилинди.

Ўз-ўзини назорат қилиш учун савол ва топшириқлар

1. Ўз касбининг моҳир устаси тушунчасига таъриф бering.

2. Абу Носир Фаробий таърифи бўйича мусиқий иқтидорни уч босқичини тавсифлаб беринг.

3. Абу Наср Фаробий таъбирича устоз қиёфасидаги фазилятлар тузилмаси нималардан иборат?

4. Алломаларимиз томонидан белгиланган устоз одобининг саккиз шартини санаб беринг.

5. “Авесто”да устозларга қўйилган талаблар ҳақида нималарни биласиз?

6. Шогирдда билим эгаллашга рағбат уйғотиш усуллари ҳақида қайси манбада маълумотлар келтирилган?

7. Абу Наср Фаробийнинг таълимий концепцияларини санаб беринг.

8. Ибн Сино асарларида қандай концепция илгари сурилган?

Назорат саволлари

1. Устоз-шогирд анъанаси нима?
2. Устоз касбий маҳорати нимадан иборат?
3. Шогирднинг фазифалари нималардан иборат?
4. Раҳбат тушунчаси нима?
5. Мусиқа ўқитилишида устоз-шогирд анъанаси мазмунини айтинг?
6. Ўзбекистонда педагогик фикр тараққиёти босқичлари?

Фойдаланилган адабиётлар

4. Халқ чолғулари ижрочилигида ёшлар фаоллигини ошириш масалалари. Республика илмий-амалий конференцияси мақолалар тўплами. Махсус муҳаррир Д.Муродова. –Т.:”Мусиқа”.2015. -280 б.

5. Умрбоқий созлар. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. –Тузувчи О.Тошматова. –Т.: “Нишон-Ношир”.2015. -252 б.

6. Ўрта махсус мусиқа ва санъат таълим тизимининг вазифалари. Халқаро илмий-амалий конференциянинг мақолалар тўплами. Масъул муҳаррир Б.Азимов. – Т.: Мусиқа .2016. -184 б.

3-мавзу: Созанданинг мусиқий ифодадан фойдаланишдаги муаммолари.

Режа:

- 3.1. Анъанавий ижрочиликда ўқитиш учун номзодлар танлашнинг ўзига хослиги.
- 3.2. Олий таълим муассасаларида талабаларнинг ихтисосликка оид ўқув материални ўзлаштириш услублари.
- 3.3. Анъанавий ижрочиликнинг жисмоний ва рухий асослари.
- 3.4. Мусиқий асарларни юқори даражада ижро этишда барча ижро усулларидан фойдаланиш.
- 3.5. Таълимнинг турли босқичларида дарс ўтиш услуби.
- 3.6. Ижрочилик санъатида таълим шакллари.

Таянч иборалар: узлуксиз таълим, таълим тузилмаси, таълим хусусиятлари, мусиқа санъати, педагогик технологиялар, услубиёт, услуб, восита.

3.1. Анъанавий ижрочиликда ўқитиш учун номзодлар танлашнинг ўзига хослиги.

Жаҳон умуммусиқий педагогика тажрибасида мусиқа чолғуларини чалишга қизиқувчи номзодлар қобилиятини синаб кўришнинг турли йўллари мавжуд бўлиб, биринчи навбатда унинг мусиқий эшитиши, куйни эслаб қолиши ва усул сезгиси аниқланади. Бунда номзод чолғу асбобида чалинган товушни овозда такрорлай олмаса ёки қониқарсиз айтса, бунинг сабаби унинг олдин кўшиқ айтмагани ёки фортепианони эшитиб кўрмагани ва товуш хусусиятини тушуна олмаётгани бўлиши мумкин. Чунингдек, болани ўқитувчи ёки комиссия олдида тортиниши, ўзини йўқотиши, ҳаяжонланиши натижасида ўз қобилиятини тўла намаён қила олмаётганлигини ҳам ҳисобга олиш керак.

Истеъдодни дастлабки мусиқий қирраларини намаён қилиш учун номзодлар гуруҳлари билан ҳар хил синовлар, мусиқий мусобақалар ўтказган ҳолда энг иқтидорлиларини ва қобилиятлиларини танлашга имкон яратиш зарур. Ушбу танловда уларга ўзини эркин тутиш, кўшиқ айтиш ва рақс тушишдан тортинмайдиган муҳит яратилсагина бола ўзига таниш бўлган кўшиқни беҳато куйлаши, ёки шеърни ёддан ифодали ўқиши мумкин ва бу катта аҳамиятга эга. Чундан кейин ўқитувчи томонидан берилган куй ёки таниш кўшиқни бошқа пардада куйлатиб унинг овозидаги парда тозалиги (интонасия) ва товуш оралиқлари (интерваллар, айниқса терсия, кварта, квинта ва ҳ.к.) нинг тозалигини аниқлаш мумкин.

Муסיқий хотирасини синаш учун болага икки, тўрт такт ҳажмдаги куйни чолғу асбобида чалиб бериб, куйлаш сўралади.

Номзоднинг усулни сезиш қобилиятини текширганда унга таниш бўлган усулни такрорлатилади кейин эса секин аста нотаниш ва мураккаброқ усулларни чалдириб синаб кўрилади. Ушбу жараён муваффақият билан яқунлангандан кейин боланинг тана тузилиши ва жисмоний ривожланишини ҳисобга олган ҳолда ва асосан ўз хоҳишига қараб маълум дамли, мизробли, тирнама ёки зарбли чолғуда ўқишга тавсия қилиш мумкин.

Миллий чолғулар чалишни ўрганмоқчи бўлган номзодлар жисмоний баркамол, нафас йўллари, ўпкалари тоза ва соғлом, тиш ва жағлари, лаб ва чакка мушаклари, бармоқлари ва тана тузилиши нормал ривожланган бўлиши жуда муҳим. Дамли чолғуларда ўқитишга танланадиган номзодлар 10-12 ёшга кирган бўлишлари мақсадга мувофиқ. Аммо кейинги йилларда мамлакатимизда 6-7 ёшли болаларни дутор, доира рубоб каби бошланғич тайёргарликдан ўтказиш орқали миллий чолғуларда ўқитиш тажрибаси кўлланилмоқда. Номзодлар жисмоний соғлом, тана тузилиши нормал ривожланган бўлиши билан биргаликда миллий чолғуларнинг ҳар бирига алоҳида танланади. Энг асосийси ҳар бир номзод у ёки бу чолғуда ўз хоҳишига қараб ўқиса, унинг барча жиҳатлари шу чолғуга мос келса, бундай машғулот устозга ҳам, шогирдга ҳам бирдай завқ келтиради ва муваффақиятлар гарови бўлиши муқаррар.

3.2. Олий таълим муассасаларида талабаларнинг ихтисосликка оид ўқув материални ўзлаштириш услублари.

Олий таълим муассасаларида талабаларнинг ихтисосликка оид ўқув материални ўзлаштирганлиги, уларда шаклланган кўникма ва малакаларни назорат қилиш ҳамда баҳолаш таълим-тарбия жараёнининг таркибий қисми ҳисобланади. Чунончи, талабаларда касбий кўникма ва малакаларни шакллантиришда ўқитувчидан мутахассислик ўқув предметларидан нафақат асосларидан чуқур билим бериши, балки уларни ўзлаштириш даражасини ҳаққоний назорат қилиб, баҳолаш ҳам талаб этилади. Чунки, назорат қилиш бу фақат таълим-тарбия натижаларини таҳлил қилиш эмас, балки бутун жараённинг турли босқичларида талабалар билиш фаолиятига раҳбарлик қилиш ҳамдир. Бундан ташқари олий муסיқа таълимида назорат қилиб баҳолаш ўзига хос таълимий, тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Таълим-тарбия жараёнида билим, кўникма ва малакаларни назорат қилиш ҳамда баҳолашнинг таълимий аҳамияти, бунда ўқув материалнинг ўзлаштирилганлиги ҳақида ўқитувчи ҳам, талаба ҳам ижобий ёки салбий тавсифга эга бўлади. Яъни, ўқитувчи учун талаба нимани билиши ва нимани тушунмаслиги, қайси ўқув материали яхши ўзлаштирилгану, қайси бири ҳали

яхши ўзлаштирилмаганлиги ёки умуман ўзлаштирилмаганлиги маълум бўлади. Бу эса талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш ва уни бошқариш учун асос бўлиб ҳисобланади. Бундан ташқари ўқитувчи ўзининг фаолиятига танқидий баҳо беради. Олинган натижаларга кўра фаолиятига кўшимчалар киритади, талабаларга нисбатан қандай ёндашиш методлари ва воситаларини тезроқ топиб олади. Бу ўқитувчининг ижодий тарзда дарсга тайёргарлик кўриши ва ўқув машғулотларини ўтказиши учун негиз ҳисобланади.

Худди шунингдек, талабага ҳам ўқув материалида у нимани яхши, нимани қониқарли ва нимани ёмон ўзлаштиргани тушунарли бўлади. Билимларни назорат қилмасдан талаба ўз билимларини чуқур, ҳар томонлама ва тўғри баҳолашга қодир эмас, баъзан унга гуё ўқув материални яхши эгаллаб олгандай туюлади, лекин назорат чоғида эса ўзлаштиришдаги камчиликлар, яхши тушунмаганлиги маълум бўлиб қолади. Назорат қилиб баҳолаш жараёнида талабанинг ўрганилаётган ўқув материални тушуниш, эса сақлаб қолиш, моҳиятини англаб олиш даражасини аниқлайди. Талабанинг фаоллиги орқали билимлари, кўникма ва малакаларидаги ижобий томонларни ривожлантириш, камчиликларни тугатиш имкониятига эга бўлади.

Назорат қилиш ҳамда баҳолашнинг тарбиявий аҳамияти талабаларда ўқишга, ўз ютуқлари ва камчиликларига нисбатан муносабат шаклланади, муаммоларни ечиш истаги туғилади. Талабага нисбатан берилган баҳо унда ҳамиша талаба сифатида, шахс сифатида ўзига нисбатан муайян бир муносабатни ҳосил қилади. Талабада ўзига нисбатан иродалилик, жамоавийлик, ўзаро бир-бирига ёрдам бериш каби сифатлар шаклланади. Бу, айниқса, ўсмирлар орасида катта аҳамиятга эгадир. Ҳар бир таълим берувчи билимларни назорат қилиш ва баҳолашнинг тарбиявий аҳамиятини тўғри кўллай олса, ҳар бир талаба олдида, ўқитиш соҳасида қулай истиқболларни очиб беради.

Илм фан, техниканинг ривожланиб бориши, ишлаб чиқаришнинг ўсиши барча соҳаларда бўлгани каби таълим-тарбия соҳасида ҳам аниқ, қатъий мезонлар асосида тарбияланувчининг билим ва фаолият даражасини баҳолаш лозимлигини кун тартибига олиб чиқди.

XX асрнинг иккинчи ярмидан ижтимоий тараққиётнинг мислсиз тезлиги талабаларнинг билими, кўникма ва малакалари даражаларини қисқа вақт оралиғида холис баҳолаш имконини берувчи, назоратнинг янги усулини яратишни тақоза этди. Ана шу заруратнинг самараси сифатида талабанинг билим даражасини аниқловчи рейтинг тизими ишлаб чиқилди.

3.3. Анъанавий ижрочиликнинг жисмоний ва рухий асослари.

Маълум бир муסיкий асар Б.Асафев таъбири билан айтганда уч хил кўринишда мавжуд бўлади. Бу нота матни, яъни ёзув асосида, ижрочи томонидан талқин қилинган жонли ижрода ва тингловчининг ҳаётий тажрибаси ва бадиий образларнинг унинг томонидан қабул қилиниши натижасида асарнинг ҳақиқий ижро жараёни амалга оширилади.

Муסיкий асарни ижро қилиш фақат ўша композитор нотага туширган фикру-хаёлларининг талқини бўлибгина қолмасдан, ижрочи учун ўта мураккаб жисмоний ва рухий кечинмалардан иборат жараёндир.

Ижро бадиий жиҳатдан юксак бўлиши учун унда созанданинг диққати, сезгиси, идроки, тафаккури, тасавури ва эмосияси (ҳис-туйғу ва ҳаяжон) фаол иштирок этиши зарур. Бундан ташқари унинг шахсий сифатлари, яъни муסיкий қобилияти ва иқтидори, қувноқлиги ва жўшқинлиги, дунёқараши ва эркин фикрлаши, характери ва минталитети акс этмоғи лозим. Ушбу шахсий сифатларнинг барчаси инсон руҳиятининг ўзига хос хусусияти, бадиий-ижрочилик ижодининг таркибий қисми бўлиб, ҳали яхши тадқиқ қилинмаган муסיкий руҳшунослик (психология) соҳасига алоқадордир.

Диққат – инсон фаолиятининг барча турларида бўлгани каби, муסיқа санъатида ижрочининг ҳиссий, интеллектуал, ҳаракатга келувчи жараёнлардаги фаолият самарадорлигининг муҳим шартидир. Муסיкий фаолиятнинг барча турлари диққат билан боғлиқ бўлиб, айниқса жамоа бўлиб ижро қилишда у жуда муҳимдир. Яъни ансамбл чалишдан аввал доирачининг ёки чангчининг кўтарилган қўллари, ауфтакт, яккахон ва жўрнавоз ўртасидаги ишора ва ҳаракатларнинг ҳаммаси муסיқада диққат деб аталади.

Айниқса дамли чолғулар ижрочиси жисмоний ва рухий жиҳатларининг барча томонларини кўриб чиқадиган бўлсак, ижро жараёнида ҳар бир чолғучи ўзининг мураккаб марказий асаб тизими, бутун сезги аъзолари, кўриш, эшитиш, хотира, ҳаракат майллари, муסיкий-естетик тасаввурлари ва ақлий фаолиятининг бир-бирига боғланган, мужассам ҳолда қатнашишининг гувоҳи бўламиз. Булардан «сезги» – инсон организми томонидан эшитиш, кўриш, хид билиш, тана сезгиси, таъм билиш ва ҳ.к. аъзолари орқали моддий дунёни англайди.

Бу мураккаб жараёнда созанданинг ақл-идроки ва рухий фаолияти ижрога қаратилган бўлиб, у ўзи ҳосил қилган ва ёнидаги ҳамроҳлари ёки жўрнавоз чалаётган товушларни эшитиши, нота матни, бармоқлар аппликатура пардаларини ҳис қилиши, (Най, қўшнай, болабонда) лаблари пуфлайдиган қисмини сезиши натижасида бош миёга ахборот йетади. Нарсалар ёки ҳодисаларнинг сезги аъзоларига бевосита таъсири орқали

онгимизда акс этишига «идрок» дейилади. Сезгида жисмнинг алоҳида қисмлари, идрокда эса ўша жисмнинг барча таркибий қисмлари бир бутунликда ҳис қилинади. Ўз ижросини эшитган созанда тажрибасига таяниб уни таҳлил қилади ва умумлаштирган ҳолда хулоса ясаб хатоларини тузатиш учун қарши ҳаракатга шайланади. Аммо умумлаштириш ва хулоса яшаш учун инсон фикрлаши, мушоҳада ва мулоҳаза қилиши зарур. Бу тафаккурнинг вазифаси бўлиб, «Тафаккур» – объектив борлиқнинг фикрда, мушоҳада ва ақлда унинг таҳлили ва синтези билан акс этиш жараёнидир. У олий миянинг энг юқори маҳсули бўлиб, идрокдан фарқли ўлароқ, нарсаларнинг чуқур моҳияти ва мазмунини акс эттиради. Чолғу ижрочилигида буни уч босқичда кўриш мумкин. Ижрочи дастлаб кўриш, эшитиш, ҳис қилиш ва бошқа сезгилари орқали асарни бир бутун ҳолда (услуби, характери, асосий матни, тонлиги, ва ҳ.к.) англайди ва ҳар хил майда жиҳатларини аниқлашга интирмайди. Иккинчи босқичда ўз ижрочилик фикрини амалга ошириш учун турли ижро услубларини қўллаган ҳолда садоланиш, метроритм, суръат, агогика, динамика ва куй жумлаларига аниқлик киритади. қисқаси ҳар бир куй бўлаги устида кунт билан алоҳида ишлайди. Учинчи босқич ижодий жараённинг мураккаб поғонаси бўлиб, бунда ижрочи кўриш, эшитиш, сезги ҳаракат омилларига ва иккинчи босқичда ўз тажрибасидан ўтказган амалиётига таянган ҳолда асарни тўлиқ ва пишиқ анализ ва синтез қилинган шаклини бир бутун ҳолда тасаввур этади. «Тасаввур» билимнинг ибтидоси бўлиб, бош мияда (анализ ва синтез асосида) ҳосил бўлади ва тафаккурдан фарқли ўлароқ ижрочи ҳаёлида олдиндан акс этадиган тушунчалар тизими бўлиб, бадиий ижодиётнинг барча турларига хосдир. Тасаввурда инъикос акс этиб бош мияга ахборот йетгандан кейин бош мия орқали буйруқ берилади ва вужуд рефлекторларнинг турткиси, яъни тўхташ ва йўналиш ҳаракатлари бошланади. Рефлекторларга жавоб тариқасида ижро ҳаракатлари ва бошқа сигнал тизимлари ишга тушади.

Бунда созанда тайёр бўлган асарни қандай талқинда чалишни ва унинг тимсолларини ҳаёлида тасаввур қилади ва онгида қандай шаклланган бўлса шундайлигича тингловчига тақдим этади.

Муסיқани бадиий англаш ва тушуниб йетишда муסיқий тасаввур жараёни асос сифатида хизмат қилади. Тажрибали тингловчининг тасаввурида фақат жаранглаб турган товушлар йиғиндисигина эшитилиб қолмасдан ундан кейин келадиган оҳанглар, куй ҳаракати, лад ўзгариши, мавзу ҳам акс этади.

Инсон руҳиятининг ўзига хос хусусиятларидан бири Ҳис, туйғу ва ҳаяжон (эмотсия)дир. Киши ўзининг ҳаётий фаолияти жараёнида атрофини ўраб турган моддий борлиқ билан доимо мулоқотда бўлади. Бунинг натижасида шоду-хуррамлик, қайғу ва ғам, тўлқинланиш ва ҳаяжон,

мағрурлик ва ифтихор, жаҳл ва ғазаб, ҳайратланиш, хафа бўлиш каби бошқа кўплаб майил ва туйғулар (объектив дунёга субъектив муносабат кечинмалари) инсоннинг эмотсионал ҳис-ҳаяжон ҳолатини ифодалайди.

Эмотсия (туйғу кечинмаларининг шакли) ижобий ва салбий турларга бўлинади. Ижобийлари: шоду-хуррамлик, тўлқинланиш ва ҳаяжон, мағрурлик ва ифтихор, ҳайратланиш ва бошқалар. Салбийлари: қайғу ва ғам, жаҳл ва ғазаб, хафа бўлиш кабиларидан ташкил топади.

Ижрочи-созанданинг фаолияти ҳис-ҳаяжон ва эмотсия билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, у ижодкор томонидан яратилган асардаги фикр ва мақсадни ундаги бадиий эмотсионал қиёфалар тизимини тингловчига йетказиб бера олиши зарур. Бунда созанда асар кайфиятига мос, чолғу садоланишида ўзига хос равишда қизғинлик, ифода ва жозоба бахш этган ҳолда ижро қилади. Чолғу асари ҳеч қандай эмотсия ва ҳис-ҳаяжонсиз чалинган бўлса, тингловчи юрагига йетиб бора олмайди, уни бефарқ қолдиради ва у ижродан ва чолғучидан норози бўлади. Чунинг учун созанда ҳар бир асарнинг бадиий-эмотсионал тимсоллар мазмунига чуқур кириб бора олиши, ундаги қайғуриш, зорланиш, қувониш, тантана, ҳазил ва бошқа кайфият турларини ишончли ёритиб бера олиши керак.

Муסיқий руҳшуносликда бадиий образ уч омил асосида очиб – ифодаланиб берилади. Буларнинг биринчиси моддий, яъни нота матни, чолғу товуши, куй, гармония, усул, динамика, тембр, регистр ва ҳ.к. Иккинчиси руҳий, яъни кайфият, тасаввур, ифода, ирода, ҳиссиёт. Учинчиси мантиқий, яъни шакл, жанр, мазмун каби омиллардир.

Созанданинг ижрочилик амалиётида интеллектуал ва эстетик, яъни энг нозик ва гўзал олий нафосат эмотсия шаклланади. Ушбу ҳис туйғулар созанда ижрочилик фаолиятида ўз олдига аниқ мақсад қўйиб онгли равишда турли восита ва йўллардан фойдаланган ҳолда муסיқий асардаги бадиий образни очиб бериш учун хизмат қилади.

Ижрочилик жараёнининг жисмоний ва руҳий асосларини чуқур ўрганиш бўлғуси ўқитувчи, тарбиячи ва созанда учун жуда муҳим шартлардан биридир.

3.4. Муסיқий асарларни юқори даражада ижро этишда барча ижро усулларидадан фойдаланиш.

Бу ўринда бизни нисбатан *анъанавий профессионал* шаклдаги яккасозанда санъатининг тадрижий такомил қизиқтиради.² Унга кўра, мазкур шаклдаги Яккасозанда ижрочилиги X асрдан эътиборан профессионал куйловчилар, созандалар ва бастакорлар томонидан ривожлантириб келинмоқда. Бу шакл

² Чунки ўқув қўлланмада ушбу йўналиш асосий объект сифатида танланган.

икки кўринишда тараққий этиб келмоқда: 1) анъанавий созанда ижрочилиги; 2) маком созанда ижрочилиги. Лекин, бу кўринишлар ўзаро чамбарчас боғлиқ эканлигини ва улар бир-бирини тақозо этишини эътибордан соқит қилмаслик лозим.

Профессионал анъанавий яккасозанда санъатида X асрдан бошлаб созандаларнинг *туркумлаштирилиши* ва уларнинг ижро йўллари белгиланиши кўзга ташланади. Абу Наср Форобийнинг (X аср) “Катта мусиқа китоби” асарида таъкидланишича, анъанавий яккасозанда санъати икки турда инсоният мусиқа санъатида ривожланиб келган:

- 1) Истеододсиз бўлса-да Яккахон ижрочи табиий имкониятларига таянган ҳолда куйлаган;
- 2) Истеодод эгаси бўлган Яккахон ижрочи ўзидан аввалги анъанавий созанда ижрочилигини давом эттирган ва ўзидан кейингиларга узатган [1, 157-б].

Албатта, бу ўринда Форобий ҳаваслар ва профессионал Яккасозанда ижрочилиги тўғрисида сўзламоқда. Лекин, ҳар икки ҳолат бир-бирини тақозо этади. Шу сабабли Яккасозанда ижрочилик санъати ривожда бу икки шакл уйғун қабул қилиниши керак. Мутафаккир созанданинг тараннум (1), талқин (2) ва танағум (тафсилот) (3) турларини таъкидлаб кўрсатади [1,157-б]. Бунда *тараннум* лирик руъдаги, *талқин* ижтимоий-фалсафий мазмундаги ва *танағум* ҳолат ҳамда кечинмаларни ифодаловчи созандалар туркуми эканлигини таъкидлаш жоиз. Яккахон ижрочи созандаларнинг бу турларида ўзига хос ижро йўллари ва маҳоратини намоён қилган. Масалан, тараннум туркумидаги созанда ижро йўли танағум туркумидаги созанда ижросидан фарқ қилиши керак, чунки биринчисига шўх ва иккинчисига эса илтижо руҳи хосдир.

Унсурмаолий Кайковус (XI аср) “Қобуснома” асарида XI асрдан бошлаб анъанавий яккасозанда санъатига бевосита Қуроони Каримни ёддан билувчи шахсларга нисбатан қўлланиладиган *ҳофиз* атамасини киритди [12,284-б]. Бу муҳим маонавий бўлиб, унга кўра, Яккахон созанда ижрочиси мусиқага оид назарий ва амалий билимлардан тўлиқ хабардор бўлиши лозим эди. Шу сабабли XI асрдан XX аср И чорагигача бўлган даврдаги яккахон созанда ижрочиларининг нафақат хонанда (куйловчи), балки *бастакор ва созанда ҳам бўлганлиги* кузатилади.

Кайковус созандаларининг уч туркумини таъкидлаб кўрсатади:

- 1) Хусравона созандалар – вазмин ва маъноли оҳангда куйланади;
- 2) Шафоф созандалар – енгил ва руҳ бериш оҳангида ижро этилади;
- 3) Тарона созандалар – шўх ва лирик руҳда куйланади [12,285-б].

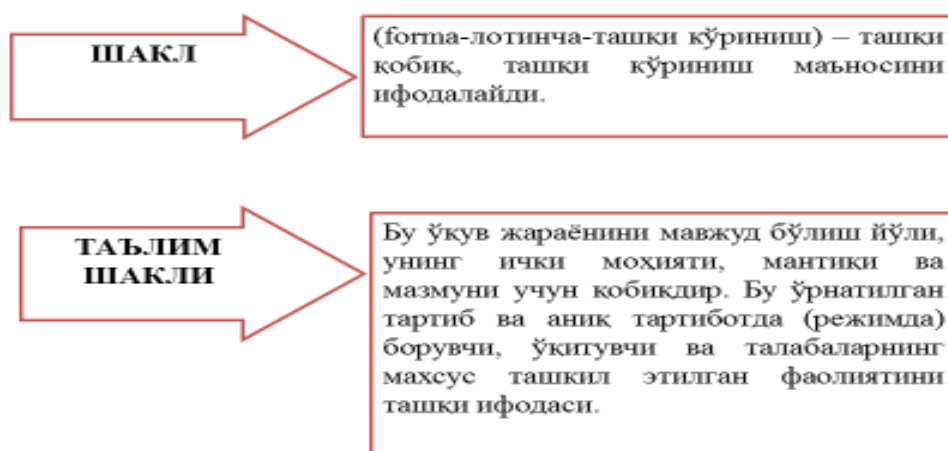
Мазкур масалаларга эътибор бериш, Яккахон созанда ижрочисининг ижрода ўзига хос услубга эга бўлиши ва куйлаш маҳоратини ошириб боришини таъминлайди. Чунки созанда туркумлари ижро услублари қандай бўлишига йўл кўрсатиб турибди.

Зеро, Сафиддин Урмавий (ХИИИ аср) “Китоб ул-адвор” (муסיқа назарияси) асарида ўн икки мақомни тизимлаштиришгача, анъанавий яккасозанда саънати мақом ижрочилик йўналишида ривожланиб борди. Бу масала муҳим бўлиб, унга кўра, яккахон созанда ижрочиси ХИИИ асрдан бошлаб анъанавий ва мақом созанда ижрочилиги асосларини *уйғун* ўзлаштириши тақозо этилди. Бундай ҳолатларни ҳисобга олиш яккасозанда ижрочилик санъатининг тарихий-тадрижий тақомилини тўлиқ идрок этишга олиб келади.

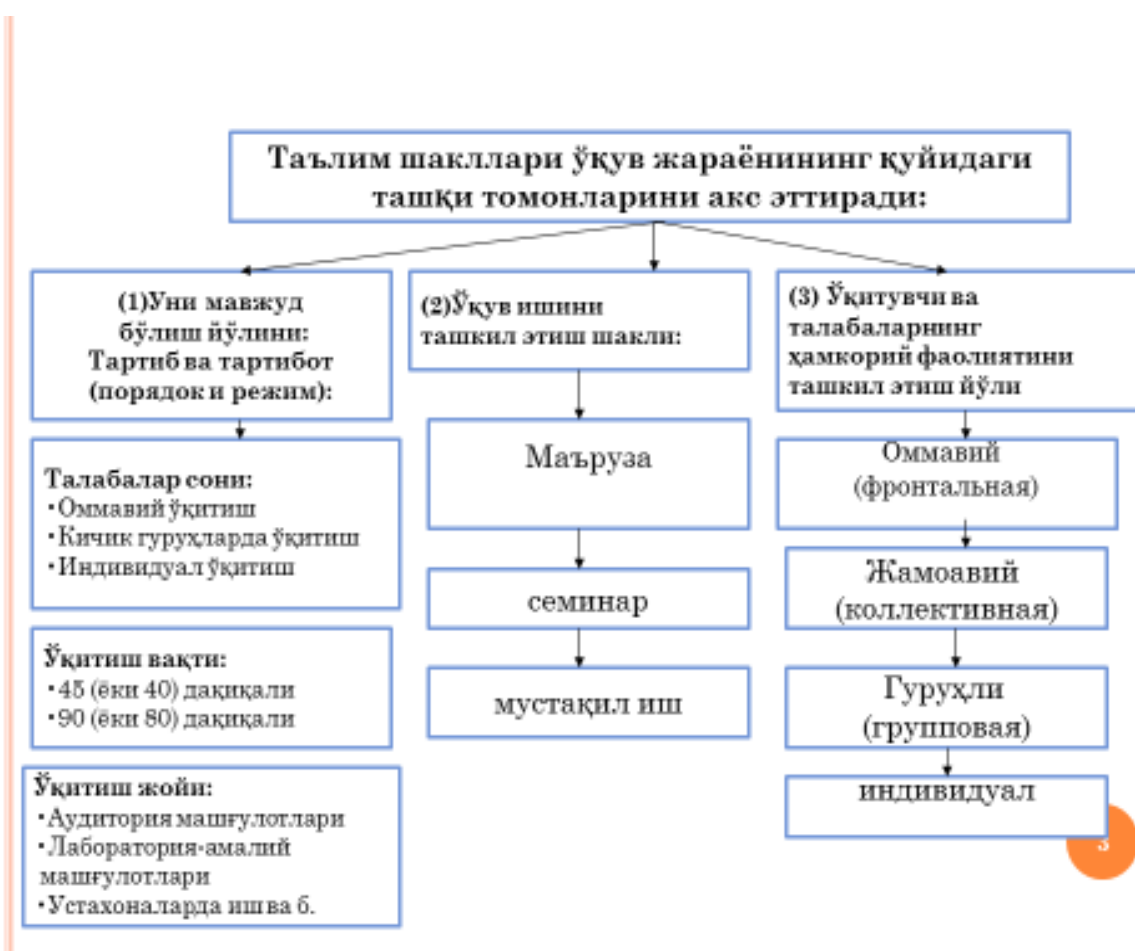
3.5. Таълимнинг турли босқичларида дарс ўтиш услуби.

Қадим-қадимлардан барча халқларда созандани тарбиялаб етиштириш жуда мураккаб иш бўлиб, якка ҳолда, устоз-шогирд услубида олиб борилган. Айниқса Шарқ халқларида бунга катта эътибор билан қаралган. Ушбу аноана асрлар синовидан ўтиб бизгача етиб келган ва ҳозирги даврда ҳам энг самарали ўзига хос услуб сифатида тан олинган. Ўқитувчининг якка ҳолда дарс ўтиши, яъни ҳар бир ўқувчи ва талабага алоҳида ёндошиши, индивидуал шахсни тарбиялаш, уни ҳар томонлама камол топтириш устоздан жуда катта маъсулиятни талаб қилади. Шунинг учун ҳам у дарсга тайёрланиши ва дарсни режалаштириши жуда муҳим жараён ҳисобланади. Бунда у қўл остидаги адабиётлар ва муסיқий ёзувларни (дисклар, аудио ёзувлар) кўздан кечириши ва лозим бўлса таҳрир қилиши керак. Ҳар бир ўқувчининг шахсий имкониятларини ҳисобга олган ҳолда услубий ва нота адабиётларини кўриб чиқиши зарур. Машғулот жараёни эса қуйидаги уч босқичда амалга оширилади: а) уйга берилган вазифани текшириш; б) янги ўрганиладиган асар ёки аввалги дарсларда бошланган куйнинг давоми билан танишиш; в) уй вазифаси устида мустақил ишлаш йўл-йўриқларини ўқитувчининг ўзи чалиб кўрсатиши мақсадга мувофиқдир. Дарсларда турли синф ва босқич ўқувчилари тингловчи сифатида қатнашиши уларнинг педагогик малакаси, савияси ва мустақил фикрлашини янада оширади. Айниқса «Муаммоли ўқитиш» яъни асар мазмунини мустақил талқин қилишда талабанинг эркин муסיқий фикрлашини шакллантириш ўқитувчининг асосий вазифаларидан биридир. Ҳеч бир илғор услуб, дарслик ёки дастур дарсни самарали ва кизиқарли олиб борадиган ўқитувчининг ўрнини боса олмайди албатта. Шунинг учун ҳам созандани ва умуман инсонни тарбиялашда ўқитувчи-устознинг ўрни беқиёс. Ижодий соҳада, айниқса муסיқий йўналишда ўқитувчи ва унинг дарс ўтиш услуби таълимнинг охириги натижаларига ҳамда етказиб чиқараётган шогирдларининг сифатига қараб белгиланади.

3.6. Ижрочилик санъатида таълим шакллари.

2

3

Гуруҳли таълим шакллари –

бу талабалар фаолиятини ташкил этишни шундай йўлики, бунда аниқ топшириқни ҳамкорий ечиш учун ўқув гуруҳини вақтинчалик кичик гуруҳларга бўлишни талаб этади. Талабаларга берилган топшириқ мазмунини муҳокама қилиш ва уни бажариш йўли ва усулини белгилаб олиш, шу билан бирга илгари сурилган тақлифларни ҳамкорий баҳолаш, уларни амалга ошириш, бажарилган ишни ҳамкорликда таҳлил қилишни амалга ошириш, уни ифодалаш, сўнгра биргаликда топилган натижани тақдим этиш тақлиф этилади.

Гуруҳларда ишлашни ташкил этишда қуйидагиларга эътибор бериш зарур:

Гуруҳларда ишлашни ташкил этишда қуйидагиларга эътибор бериш зарур:

Ўқув материални танлашга

Турли қўлланмалардан фойдаланиш
Гуруҳларга ёзма йўриқномаларни тайёрлаш.

Ўқитувчини ва талабаларни гуруҳларда ишлашга тайёрлиги

Гуруҳларда ишлашга ўқитувчини шахсий тайёргарлиги бунда, *биринчидан:*

- Гуруҳларни шакллантириш принциплари билан танишиш;
- Гуруҳларда ишлашни ташкил этиш техникаси билан танишиш;

Иккинчидан,

- Ўз имкониятларини аниқлаш.
- Талабалар фаолиятни бундай шаклга секин-аста тайёрлаш, уларни гуруҳларда ишлаш қондаси билан таништириш.
- Ўқув гуруҳида ҳушмуомалалик муҳитини яратиш.

Талабаларни гуруҳларга бўлиш тартиби:

Белгилари бўйича

-Аралаш гуруҳ,
-Ўқув ютуқларига эришиши бўйича: тенглаштириш, қувватловчи, ривожлантирувчи гуруҳлар;
-психологик мос келиш даражси бўйича ва б.

Сони бўйича:

-кичик топшириқларни бажариш учун- 2-5 тадан талабалар;
-мураккаб топшириқлар учун-5-7 тадан талабалар

Вақт бўйича:

-кичик гуруҳлар таклиф этилган топшириқни бажариш учун ажратилган вақт тугамагунча ишлашни давом эттираверадилар.
-Топшириқ муаммоли, изланувчилик бўлса ва у вақтда бир неча машғулотда давом этса, ундай ҳолда кичик гуруҳлар ҳам бир неча машғулот давомида бирга ишлайдилар. Вақт тугагач, гуруҳлар ҳисобот берадилар ва шу билан гуруҳ ўз фаолиятни тугатади.

Назорат саволлари

1. Олий таълим сифатини ташкилий-бошқарув жиҳатдан таъминлашнинг таянч механизмлари нималардан иборат?
2. Таълим сифатининг интуитив концепцияси таркибига нималар киради?
3. Таълим сифатининг таъминлаш омиллари қандай?
4. Таълим сифатни бошқаришнинг назарий йўналишлари қайсилар?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Зиёмухамедов Б., Абдуллаева Ш. Илғор педагогик технология: назария ва амалиёт / “Маънавият асослари” дарси асосида ишланган услуб. қўлл. – Тошкент: Ибн Сино, 2001. – 80 б.
2. Мардонов Ш. Янги таълимий қадриятлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш. – Тошкент: Фан, 2006. – 232 б.
3. Халқ чолғулари ижрочилигининг замонавий омиллари. Республика илмий-амалий конференцияси мақолалар тўплами. Тўпловчи А.Лутфуллаев. –Т.: “Муסיқа”.2015. - 435 б.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Созандага якка дарс ўтишнинг ўзига хослиги ва афзалликлари ўқида гапиринг.
2. Машъулот жараёнинининг уч босқичи нималардан иборат?
3. Дарсларда бошқа синф ўқувчиларини тингловчи сифатида қатнашишига қандай қарайсиз?
4. Муаммоли ўқитишдан мақсад нима?
5. қайсидир бир ильор услуб, дарслик ёки дастур машъулотни самарали ва кизиқарли олиб борадиган ўқитувчининг ўрнини боса оладими? 6. Ўқитувчи ва унинг дарс ўтиш услуби нимага қараб баҳоланади?

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот: Мусиқий таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш масалалари.

Ишдан мақсад: Мусиқий таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш масалаларини устоз талабаларга ўргатиб амалий ва услубий ёрдам кўрсатиб боради.

Мақсаднинг қўйилиши: Доимий тарзда ўз шогирдининг фанларни ўзлаштириши, танланган мутахасислиги бўйича изланишларини, дунёқараши ва қизиқишларини ўрганади ва таҳлил қилади ҳамда ўқув жараёнини ташкил этиш ишларини шогирди билан биргаликда лойиҳалаштиради. Шогирдларга талаба сифатида уларнинг вазифа ва ҳуқуқлари, бўлажак мутахасис сифатида қўйиладиган талаблар, Олий таълим муассасасининг ички тартиб-қоидалари ва олий таълим муассаса билан тузилган шартномалардан келиб чиқадиган мажбуриятларни таништириб боради ва уларга амал қилишга кўмаклашади.

- шогирдларнинг қобилиятлари, қизиқишлари ва интеллектуал имкониятларини ўрганган ҳолда уларга илмий-тадқиқот мавзусини танлашда ёрдам беради.

- шогирдларига тадқиқот мавзуларини белгилашда зарур маслаҳатларини беради. Шогирдларининг олийгоҳда таълим олиши муддати давомида танланган мавзуси бўйича режа асосида мунтазам илмий-тадқиқот ишларини олиб боради.

- шогирдларини илмий фаолиятга тайёрлайди, уларнинг мустақил тадқиқотчилик фаолиятини ташкил қилади;

- шогирдларига илмий-тадқиқотчилик фаолиятини тизимли режалаштиришда, мақсад ва вазифаларини, тадқиқот методларини белгилашда ҳамда ахборот манбалари билан ишлаш, маълумотлар йиғиш, уларни таҳлил қилиш, умумлаштиришда ёрдам беради;

- шогирдларида илмий-тадқиқот ишларни олиб бориш кўникмаларини тарбиялайди;

- шогирдларида илмий фаолиятни илмий-ижодий ташкил қилиш, ишни аниқ режалаштириш, тизимли лойиҳалаштириш, фаолият давомида юзага келиши мумкин бўлган муаммоларни олдиндан кўра билиш ва уларни бартараф қилиш йўллари мустақил излаш, тўғри хулосалар қилиш, меҳнат самарасини таъминлаш каби сифатларни шакллантиради;

- мустақил тадқиқот ишларини ташкил қилишда шогирдларининг илмий-амалий манбалар бўйича ишларини тўғри йўналтиришга эътибор қаратади;

- шогирдлари билан ҳамкорликда тадқиқотлар олиб боради, экспериментал асос яратиш устида ишлайди;
- шогирдлари билан фундаментал ва инновацион йўналишларда тадқиқотлар олиб боради;
- шогирдларини фаол жалб қилган ҳолда илмий-тадқиқот ишлари билан халқаро ва республика грант танловларида, кўргазмаларда иштирок қилади. Шогирдларида касбий фаолиятни илмий асосда ташкил қилиш, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси жараёнида қатнашиш, меҳнатни инновацион ташкил қилиш малакаларини ривожлантиради;
- илмий-тадқиқот ишлари бўйича қўлга киритилган натижаларини битирув-малакавий иши ва таълим олувчилик диссертацияси даражасида ривожлантиришга ёрдам беради;
- шогирдларнинг олдий таълим муассасаси ҳаёти, тарихи, анъаналари, факультет ва кафедралар фаолиятининг илмий-тадқиқот изланишларининг асосий йўналишлари, жамоат ташкилотларининг фаолияти билан мунтазам равишда таништириб боради ва мустақил ўрганишларини назорат қилади;
- ҳар бир шогирднинг психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ўз шогирдларининг малакали мутахасис, етук инсон ва фидоий ватанпарвар бўлиб етишишдан иборат бўлган ягона мақсад атрофида жипслашган ўзини-ўзи бошқарувчи шахс сифатида шаклланишига кўмаклашади. Шогирдларини Олий таълим муассасаси ва факультет жамоат ишларига жалб этади;
- шогирдларининг ахлоқли ва одобли, маънавий баркамол бўлиб етишишларига кўмаклашади;
- шогирдлари билан биргаликда давра суҳбатлари, экскурсиялар уюштиради ва бўлажак мутахасисларнинг вазифаларига доир бошқа тадбирлар ўтказади;
- шогирдларини дунёда юз бераётган воқеа ва ходисаларга, мамлакатимизда содир бўлаётган ўзгаришларга, университет ва факультет жамоалари ҳаётидаги воқеаларга позитив муносабатларини шакллантиришга, уларни мазкур масалалар бўйича мустақил фикрга эга бўлишларига кўмаклашади;
- соғлом турмуш тарзини тарғиб этади, шогирдларининг турли хил илмий-техник, ижодий ва бадиий тўғаракларда, спорт секцияларида ва мусобақаларида қатнашишларини ташкил қилади;
- шогирдларнинг дарсларга мунтазам қатнашишларини, кундалик ва сессиядаги ўзлаштиришларини назорат қилади;
- аълочи ва фаол шогирдларини рағбатлантириш учун тавсиялар беради, давлат стипендияларига тавсия этади, ўзлаштириш бўйича орқада қолаётган

шогирдларни огохлантиради, улар учун кафедралар ёрдамида консультациялар уюштиради;

- талабалар турар жойида ва хусусий (ижарада) хонадонларда яшовчи шогирдларининг яшаш шароити билан танишади ҳамда уларнинг оилалари ва ота-оналари билан бевосита алоқа ўрнатади;

- ички тартиб-қоидаларни бузган, ахлоқ ва одоб қоидаларига зид иш олиб бораётган, устоз ўғитлари, панд-насихатларига етарли эътибор бермаётган шогирдлари учун жавобгар шахс сифатида маъсул бўлади ҳамда олий таълим муассасаси тузилмалари билан биргаликда ана шундай мураккаб вазиятлардан чиқиш йўллари, муаммони ечиш билан бевосита шуғулланади;

- шогирдларининг ўқув жараёни ва маиший масалалар, шунингдек маънавий ва моддий ёрдам кўрсатиш ҳақидаги шахсий илтимосларини кўриб чиқади ва ёрдам кўрсатишга маъсул бўлади;

- университет ва факультетларнинг устоз ва шогирд масаласига бағишланган йиғилишларида иштирок этади, таълим-тарбия жараёнига оид тажрибалари билан фикр алмашади, бу масалалар бўйича ўз таклифларини киритади;

- кафедрадан шогирдларининг фанлар бўйича дарсларга қатнашишлари, рейтинг назорати ва тест синовлари натижаларига оид маълумотлар олиш, улар билан биргаликда ўзлаштиришда орқада қолаётган талабаларга консультациялар уюштириш масалаларини хал этади;

- талабаларни ишлаб чиқариш амалиёти ва иш жойларига тақсимоотида иштирок этади;

- талабаларнинг олий таълим муассасасида ўқиши даврида ва ундан кейинги ҳаёти мобайнида ҳам касбий ва ижтимоий тараққиёт масалалари бўйича ҳам маъсул ҳисобланади.

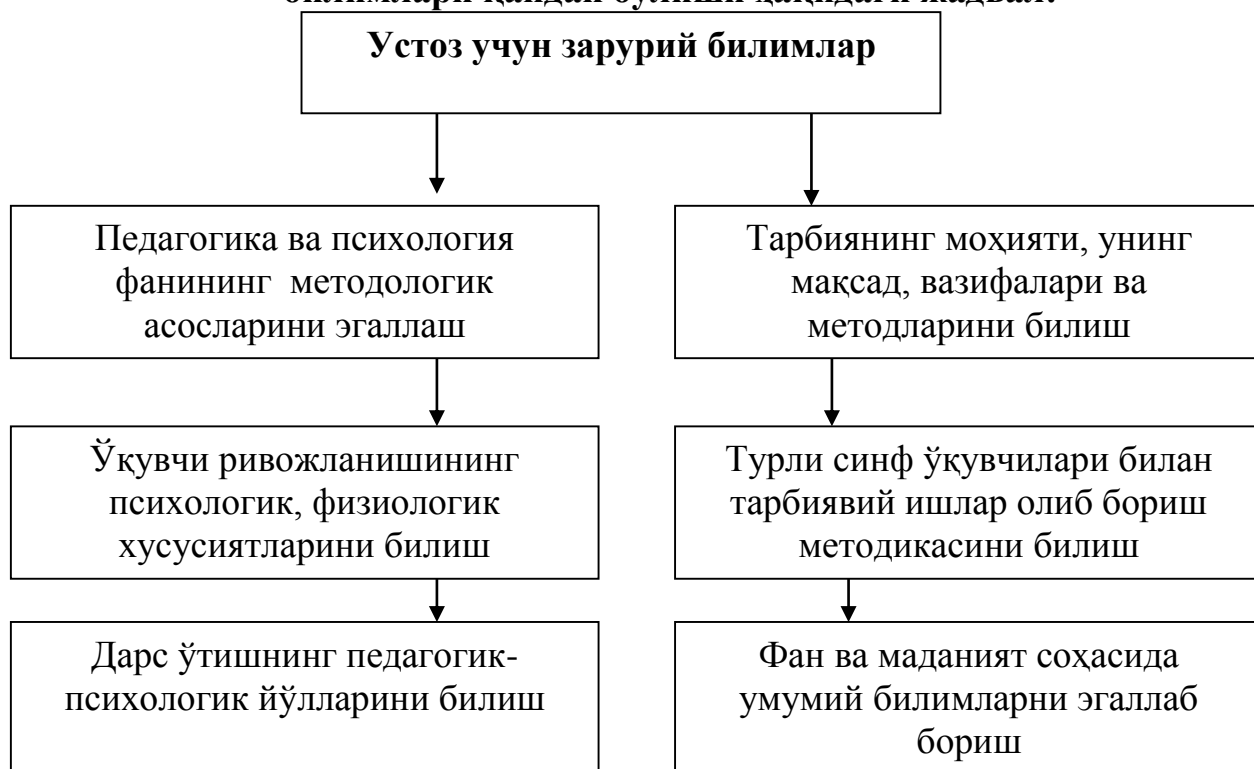
2-амалий машғулот: Мусиқа чолғулари ривожидида инновацияларнинг ўрни.

Ишдан мақсад: Мусиқа чолғулари ривожидида инновацияларнинг ўрнини тўлақонли амалий усуллар ёрдамида очиб бериш.

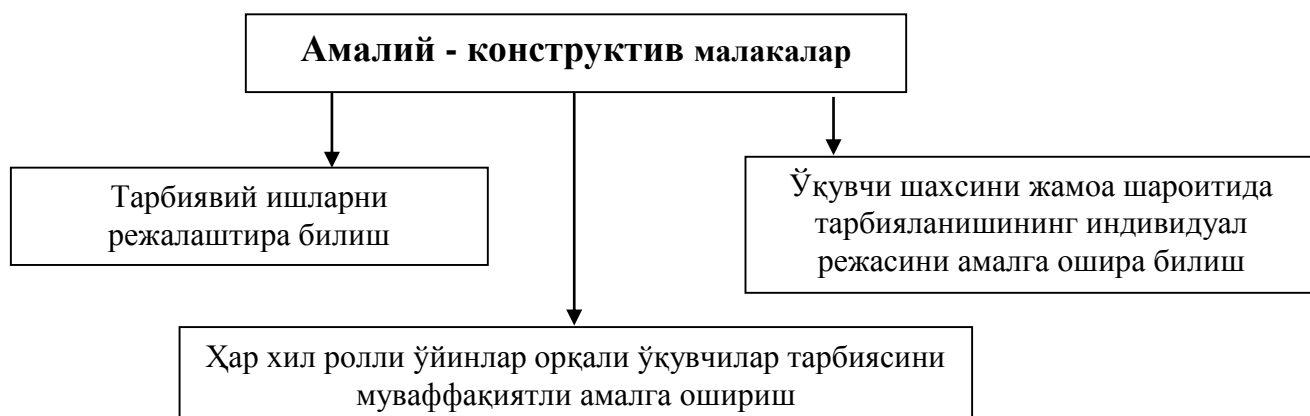
Мақсаднинг қўйилиши: Мусиқа чолғуларни тез ва пухта ўргатишда таълим олишда ва ўқув материалларини ҳар томонлама самарали ўзлаштиришда инновацияларнинг ўрни. Электрон дарсликда фаннинг ўқув материаллари талабага интерактив усуллар билан, психологик ва педагогик

жихатлар, замонавий ахборот технологиялари, аудио ва видео анимациялар имкониятларидан ўринли фойдаланиш.

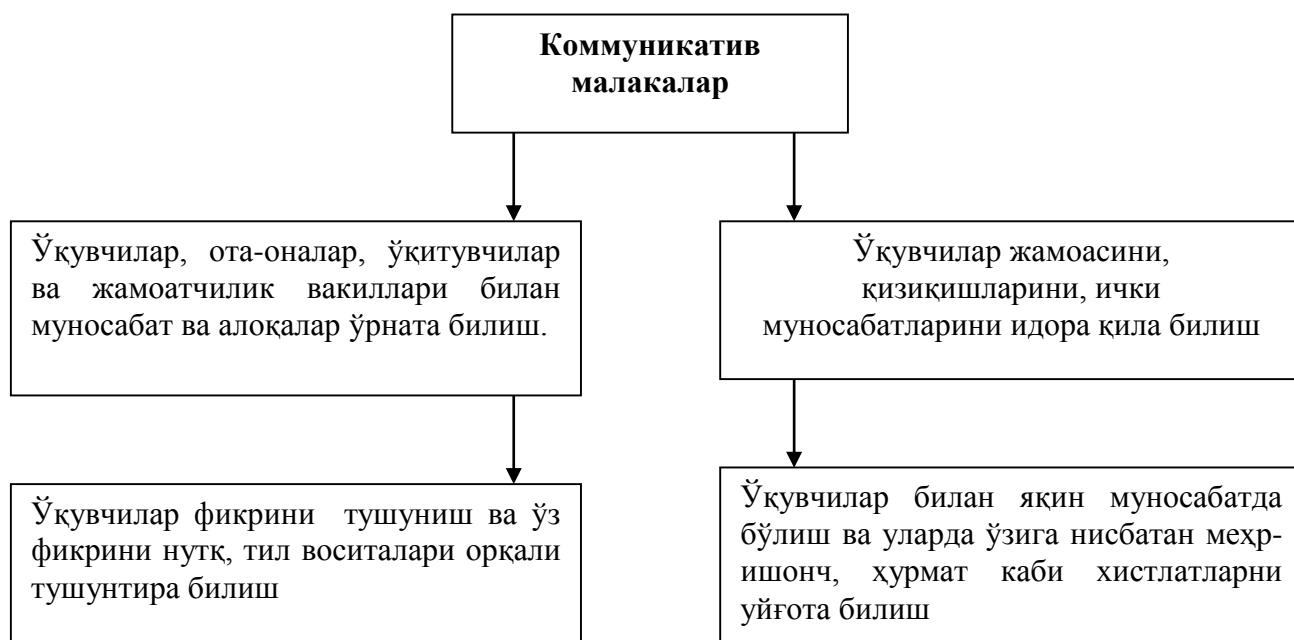
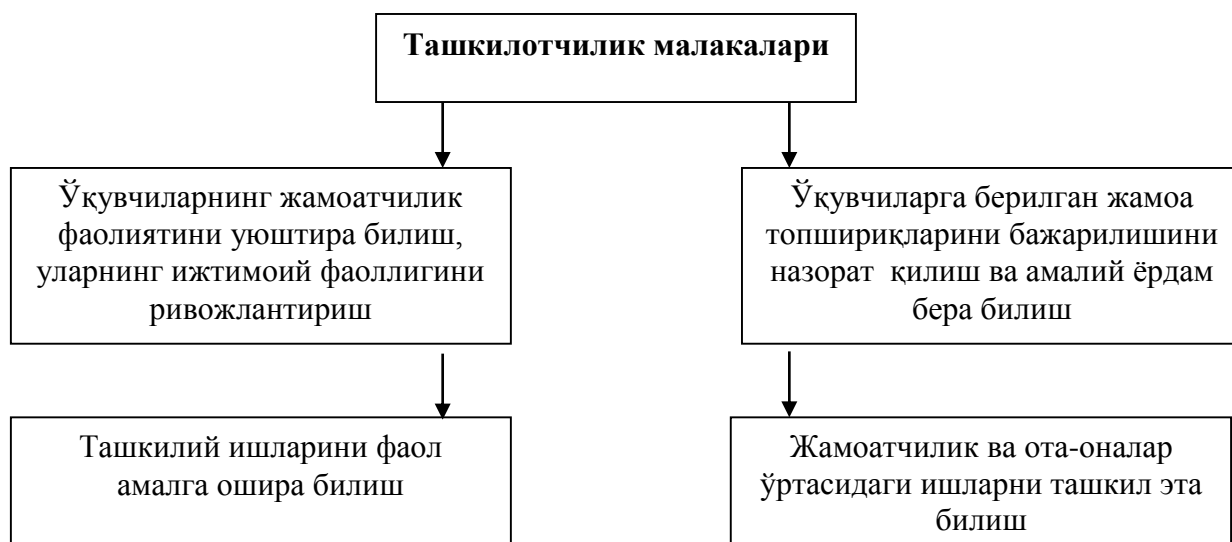
Музыка чолғулари ривожда инновацияларнинг ўрни бўйича устоз билимлари қандай бўлиши ҳақидаги жадвал:

Устоз учун зарур бўлган малакалар.

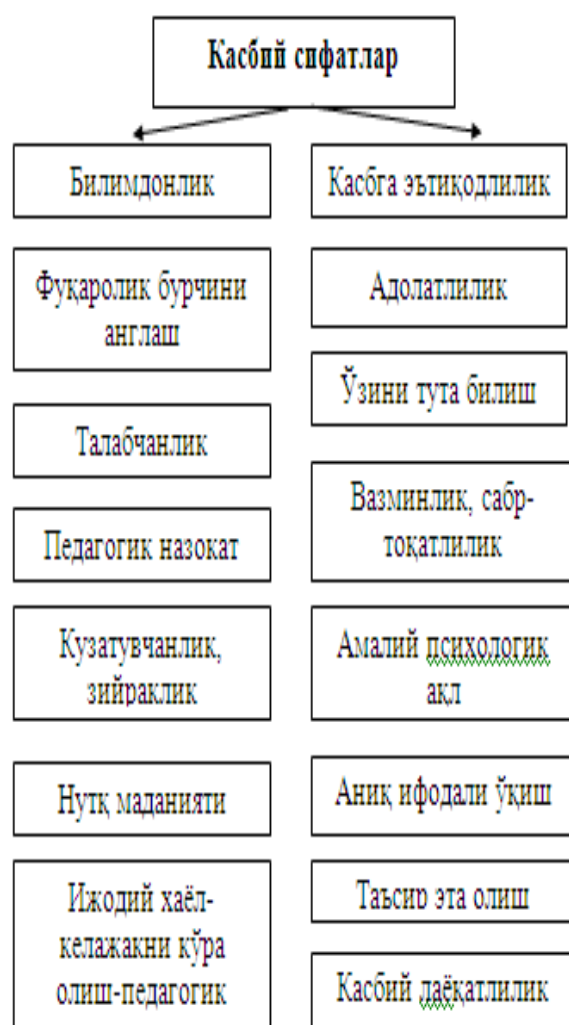

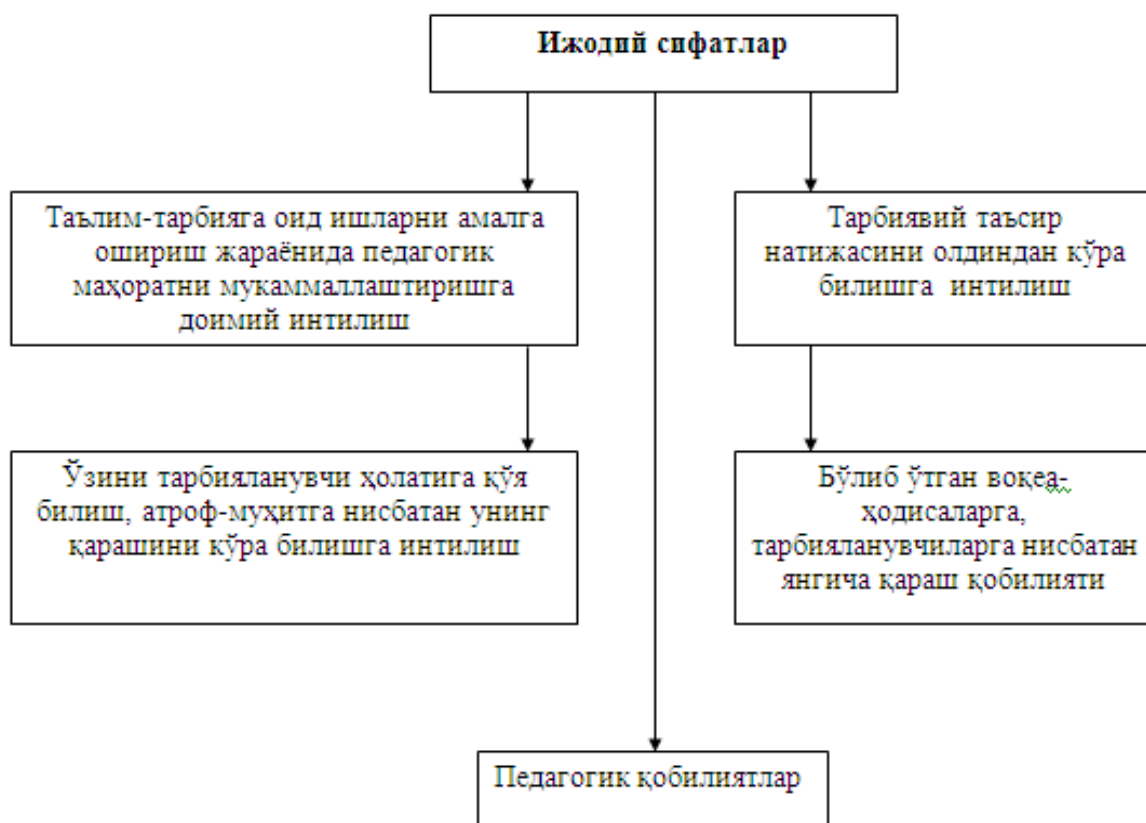

3-амалий машғулот: Халқаро танловларнинг инновацион жараёнлардаги ўрни («Art open world» танлови мисолида).

Ишдан мақсад: Халқаро танловларнинг инновацион жараёнлардаги ўрнини талабаларга мисоллар ёрдамида тўлақонли тушунтириш.

Мақсаднинг қўйилиши: Халқаро танловларнинг инновацион жараёнлардаги ўрни («Art open world» танлови мисолида) ни талабаларга ўқув материаллари, интерактив усуллар билан, психологик ва педагогик жиҳатлар, замонавий ахборот технологиялари, аудио ва видео анимациялар имкониятларидан ўринли фойдаланишда қуйидаги усуллар қўлланилади.

Инновацион фаолиятининг ички тузилмаси

1. Инновацион фаолиятнинг умумий мақсади;
2. Инновацион фаолиятнинг мазмуни;
3. Инновацион фаолият самарадорлигини таъминловчи воситалар;
4. Инновацион фаолиятни амалга ошириш шарт-шароитлари

Маънавий етук устознинг фаолиятини қуйидаги мезонларга асослаган ҳолда баҳолаш мумкин:

- ўқувчиларнинг соғлом маънавий муҳити, касбий камолати бўйича қўлга киритган ютуқлари;
- ўқувчиларнинг маиший ҳаётдан хабардорлиги ва уларнинг мафкуравий тайёргарлиги учун масъуллиги;
- ўқувчиларнинг касбий кўникмаси шаклланиши учун масъуллиги;
- ўқувчиларнинг ўқув ва меҳнат интизоми, таълим муассасаси ички тартиб-қоидаларига риоя қилиши;
- ўқувчиларнинг фанларни ўзлаштириш даражаси;
- ўқувчиларнинг илмий-ижодий ишларида фаол қатнашиши, турли кўрик танловлардаги иштироки ва қўлга киритган ютуқлари ва шу қабилар.

Устозлар мактаби. Устоз-шогирд аъъанаси

www.themegallery.com

Профессионализм категориялари

- *ижодий индивидуаллик;*
- *ўзининг ўсиш ва такомиллашиш жараёни;*
- *ўз имкониятларини амалга ошириш сифатидаги креатив тажрибаси.*
- *Ўқитувчининг иждодий индивидуаллиги қуйидагилардан иборат:*
- *интеллектуал – иждодий ташаббус;*
- *билимлар кенглиги ва чуқурлиги интеллектуал қобилияти;*
- *зиддиятларга нисбатан хушёрлик, иждодга танқидий ёндашув, вужудан яратувчиликка курашчанлик қобилияти;*
- *ахборотларга ташналик, муаммолардаги ғайри одатийликка ва янгиликка бўлган ҳис-туйғу, профессионализм, билишга бўлган чанқоқлик*

• *(Н.В.Вишнекова).*

Ўқитувчи фаолиятидаги креативлиги босқичлари:

4-амалий машғулот: Мусиқий таълимда замонавий рақамли технологиялардан фойдаланиш.

Ишдан мақсад: Мусиқий асарлар устида ишлашда куй ривож ва ундаги жумлалар, давриялар, авжлар (кульминация), куй қисмлари ва бошқа таянч нуқталар аниқ белгиланади. Уларнинг қайси бири етакчи ёки ёрдамчи бўлиши мусиқанинг характери ва вазифаларига боғлиқ. Шунингдек асарнинг техник жиҳатдан садоланиши, мураккаб ва қийин жойлари белгиланиб олинади ва бўлақларга бўлиб нота билан хусусийликдан умумийликка ва умумийликдан хусусийликка қараб хатосиз ўрганилади.

Мақсаднинг қўйилиши: Ушбу жараёнда ўз ижросини эшитган ҳолда танқидий баҳолаш, қийин жойларини секин суръатда чалиш тавсия этилади. Айниқса, техник жиҳатдан мураккаб бўлақларини турли штрих ва артикуляциялар воситасида чалиш катта ёрдам бериши мумкин.

Созанда кичик бўлақлар устида қанча вақт қунт билан ишламасин, асарни бир бутунлигини ҳеч қачон эсан чиқармаслиги керак ва баъзида бутунча чалиб тасаввурини янада бойитиб бориши мақсадга мувофиқдир. Бутун ижро давомида эса меъёр тушунчаси устоз ва шогирднинг диққат марказида бўлмоғи лозим.

Инновацион таълим методлари
анъанавий ёки дистанцион
технологиялардан иборат

Модул ва модул-рейтинг тизими

Интерфаол дарс турлари:

- Компьютер симуляция,
- Иш ва ролли ўйинлар,
- Воқеа ҳодисаларни таҳлил қилиш,
- Психологик тренинглар

Инновацион таълим моделлари характеристикаси

Инновацион таълим модели	Асосий хусусиятлари	Таълим моделларининг ривожлантирувчи характери
Контекст таълим	Турли фаолиятларни интеграциялаш: таълим, илмий амалиёт.	Таълим олувчиларнинг амалий кўникмаларини ривожлантириш (с акцентом на прикладную)
Имитацион таълим	Таълимнинг ўйин ва имитацион шаклларида фойдаланиш	Фаол таълим методлари ролини ошириш (имитация ва имитацион ўйинлар)

Инновацион таълим модели	Асосий хусусиятлари	Таълим моделларининг ривожлантирувчи характери
Муаммоли таълим	Ўқув материални ўқитувчи томонидан муаммога айлантириш	Таълим вазифаларини характерини ўзгартириш (репродуктив, продуктив, ижодий)
Модулли таълим	Ўқув материални структуралаштириш, блокларга ажратиш ва назорат қилиш	Ўқув материални специфик ташкиллаштириш – қисмларга ажратиш

Инновацион таълим модели	Асосий хусусиятлари	Таълим моделларининг ривожлантирувчи характери
Билимларни тўлиқ ўзлаштириш	Таълим олувчилар индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таълим вариантларини қўллаш	Внимание на <i>фиксацию результата обучения</i>
Дистант таълим	Таълим ресурсларидан фойдаланган ҳолда мустақил ишлашга ўргатиш	Янги инновацион технологиялардан фойдаланиш

Инновацион таълим моделларининг турлари:

- пассив – таълим олувчи «объект»;
- фаол – таълим олувчи «субъект»(мустақил ишлаш, ижодий фаоллик);
- интерфаол – ўзаро ҳамкорлик.

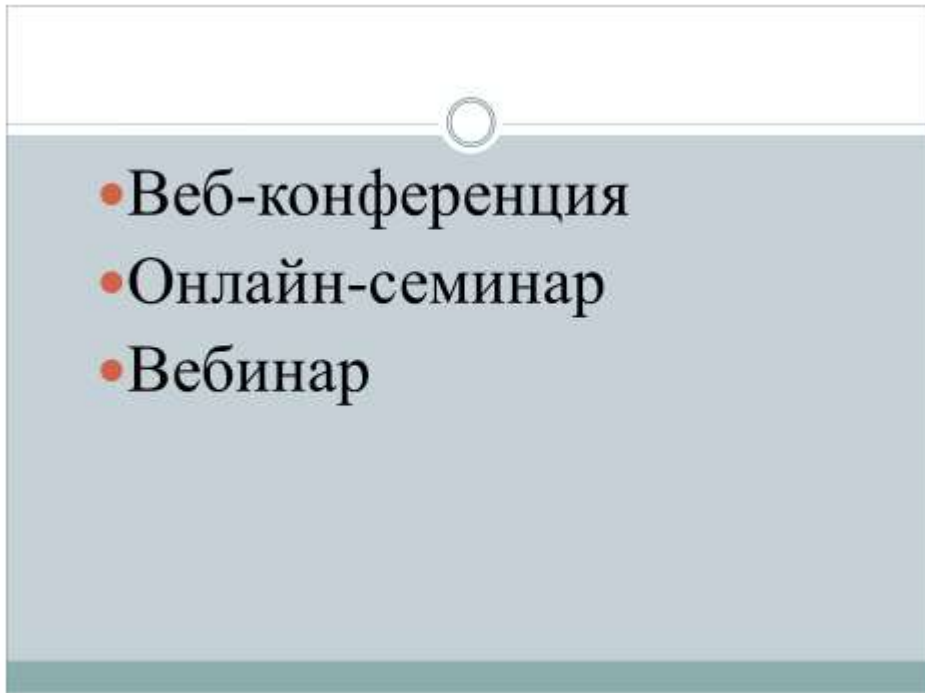
Интерфаол технологиялар принциплари

- индивидуаллаштириш;
- эгилувчанлик;
- Контекст ёндашув;
- Ҳамкорликда ишлаш;
- Фаол таълим методларидан фойдаланиш.

Дистанцион таълим - инфор­ма­цион, телекоммуникацион технологиялар ва техник воситалардан фойдаланишга асосланган таълим.

Дистанцион таълимнинг устунликлари

- Эгилувчанлик.
- Модуллиқ.
- Паралеллик.
- Иқтисодий самарадорлик.
- Қамров кенглиги.
- Конструктив қулай.
- Ижтимоий тенглик.
- Интернационаллик.
- Таълим берувчининг инновацион фаолияти.

5-амалий машғулот: Профессионал мусиқа ижрочиларни тайёрлаш жараёнида медиа технологияларнинг ўрни.

Ишдан мақсад: Профессионал мусиқа ижрочиларни тайёрлаш жараёнида медиа технологияларнинг ўрнини тўлақонли очиб бериш.

Мақсаднинг қўйилиши: Профессионал мусиқа ижрочиларни тайёрлаш жараёнида медиа технологияларни ўзлаштиришда фойдаланиш методлари. Мусиқа ижрочиларининг ўқув материаллари талабага интерактив усуллар билан, психологик ва педагогик жиҳатлар, замонавий ахборот технологиялари, аудио ва видео анимациялар имкониятларидан ўринли фойдаланиш. Бунда қуйидаги методлар ўргатиб борилади.

Вазиятни ўрганувчи метод

(Case study)

Конкрет вазиятлар методи :

- Вазият тахлили;
- Вазият муҳокамаси;
- Вазиятни яратиш;
- «Муҳокама орқари қарор» принципидаги фаолият.

Муаммоли таълим

Муаммоли таълим [грек. problēma - вазифа, топшириқ] - мантиқий фикрлар тадбирлари (таҳлил, умумлаштириш) ҳисобга олинган ўргатиш ва дарс бериш усулларини қўллаш қоидалари ва талабаларнинг тадқиқот фаолиятлари қонуниятларининг (муаммоли вазият, билишга бўлган қизиқиш ва талаб...) тизими.

Лойихалаш методига қўйилган талаблар

- Ҳал қилиниши лозим бўлган муаммо (вазифа)нинг мавжудлиги, уни ҳал қилиш учун интеграциялашган билим, илмий-тадқиқот талаб қилиниши;
- Кутилаётган натижанинг назарий, амалий ва билим олишга йўналтирилганлиги;
- Талабаларнинг мустақил (индивидуал, жуфтликда ва гуруҳ шаклида) фаолияти;
- Лойиха мазмунини тизимлаштириш (босқичлараро натижаларни кўрсатган ҳолда).
- Тадқиқот методларини фаолиятлар кетма-кетлигинидан фойдаланган ҳолда қўллаш.

Лойихалаш методи асосида ўқув фаолияти босқичларини режалаштириш

- Муаммони аниқлаш ва тадқиқот мақсадини белгилаш (тадқиқот жараёнида «ақлий хужум», "круглий стол« методларидан фойдаланиш);
- Фараз ва унинг ечимини илгари суриш;
- Якуний натижаларни расмийлаштиришни муҳокама қилиш (презентация, химоя, ижодий ҳисобот, ва б.);
- Маълумотларни йиғиш, тизимлаштириш ва таҳлил қилиш;
- якуний натижани расмийлаштириш, презентация;
- хулосалар, янги тадқиқот ишларини илгари суриш.

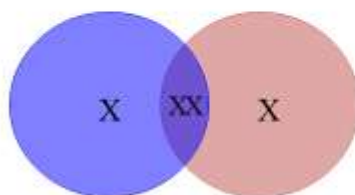
Ўқитишни индивидуаллаштириш технологияси (Инге Унт, А.С.Границкая, В.Д.Шадриков)

Индивидуаллаштириш технологиясининг умумий хусусиятлари

- ўзлаштира олмасликка олиб келувчи омилларни қайд қилиш;
- фикрлаш жараёнида билим, малака, кўникмаларни эгаллаш индивидуал камчиликларни тузата олиш усуллари;
- оила тарбиясидаги мотивациянинг бўлинмаслиги, ироданинг сустилиги камчиликларини қайд қилиш ва енга олиш;
- қобилиятли ва истеъдодли ўқувчиларга нисбатан ўқув жараёнини оптималлаштириш (ижодий фаолият, синф ва синфдан ташқари ишларни ҳисобга олиш);
- ўқитиш жараёнини танлаш эркинлигини бериш;
- умумий ўқув малакалари ва кўникмаларини шакллантириш;
- ўқувчиларнинг ўз-ўзига мос баҳо бера олишини шакллантириш;
- ўқитишнинг техник воситаларидан, шунингдек, ЭҲМдан фойдаланиш

«Венн» Диаграммаси

- **2 объектни, тушунчани, гоани, ходисани такқослаш фаолиятини ташкил этиш жараёнида ишлатилади.**

Т- СХЕМА «Тест назорати»

Ютуғи
Камчилиги

<ul style="list-style-type: none"> • Ватқни тежалиши • Фронтал ҳолда иш олиб бориш имкони • Мантқий фикрни ривожлантириш. • Баҳолаш қулай 	<ul style="list-style-type: none"> • Нтуқнинг ривожлан-маслиги. • Мулоқатни йўқлиги. • Ҳамкорликда фао-лиятнинг йўқлиги. • Педагогик муно-сабатнинг йўқлиги.
---	--

SWOT -таҳлили

- S-кучли томони
- W- кучсиз томони
- O- имкониятлари
- T- хавф-хатар

Strengths	Weakness
Opportu- nities	Threats

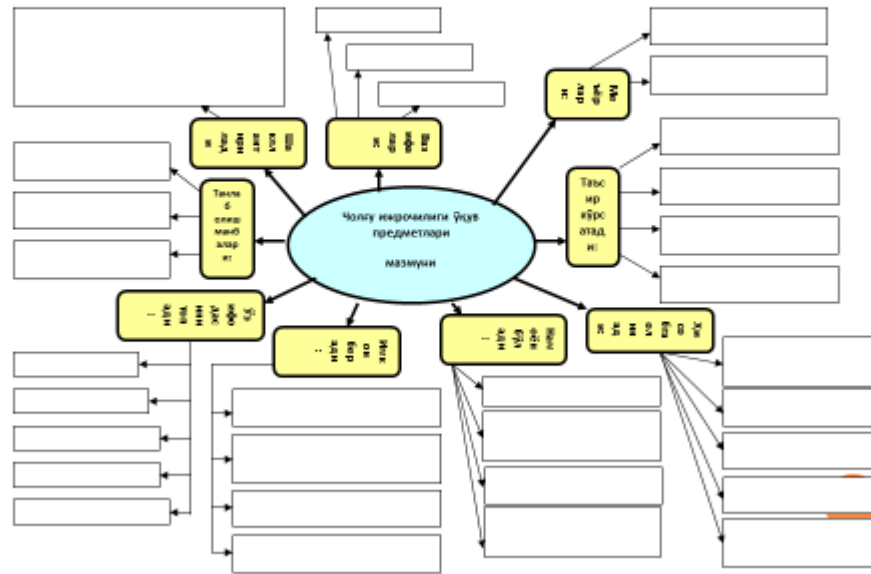
1999 йил 19 июлда Европанинг 29 давлатининг таълим тизими вазирлари томонидан
Болония Декларацияси имзоланди ва 2010 йилга қадар Европанинг барча
 давлатлари ана шу тизимга кириши назарда тутилган

SWOT – ТАҲЛИЛ

<p>S – кучли томони</p>	<p>O – имкониятлари</p>
<p>W – кучсиз томони</p>	<p>T – тўсиқлар</p>

<p>S –</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Халқаро ҳамкорлик. 2. Тажриба алмашиш имконияти. 3. Бошқа давлатларда ишлаш учун шaroит. 4. Ўзарo тенгҳуқуқлилик. 5. Инновацион жараёнларга шарт-шaroитнинг яратилиши. 6. Техникавий ривожланиш. 	<p>O –</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Болония жараёнига қўшилиш талабалар ва педагогларнинг мобил ҳаракатини таъминлайди. 2. Иш билан таъминланиш даражаси кенгайди. 3. Талаблар билан алмашиш кенгайди.
<p>W –</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Катта маблағ талаб этилаётгани. 2. Талаларга етарли даражада эркинлик берилмаётганлиги. 3. Ҳаддан ташқари меҳнат бозорига специализация қилинаётганлиги 	<p>T –</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Иқтисодий. 2. Оммавий маданият ҳавфи. 3. Миллий хусусиятларнинг етишмаслиги

ТОПШИРИҚ: МУСИҚА ТАЪЛИМИ МАЗМУНИНИ ТАНЛАБ ОЛИШ ВА
АМАЛГА ЖОРИЙ ЭТИШ (МАНТИҚИЙ СХЕМАСИ) БЎШ
ЖОЙЛАРНИ ТЎЛДИРИНГ!

6-амалий машғулот: Мусиқий таълимда фойдаланиладиган мультимедиа лойиҳаларининг турлари ва шакллари. Мусиқий таълимни замонавийлаштиришда давлат сиёсати.

Ишдан мақсад: Мусиқий таълимда фойдаланиладиган мультимедиа лойиҳаларининг турлари ва шакллари тўлақонли очиб бериш.

Мақсаднинг қўйилиши: Мусиқий таълимда фойдаланиладиган мультимедиа лойиҳаларининг турлари ва шакллари ўқув материаллари талабага интерактив усуллар билан, психологик ва педагогик жиҳатлар, замонавий ахборот технологиялари, аудио ва видео анимациялар имкониятларидан ўринли фойдаланиш.

Хорижий давлатларда ҳам чолғу ижрочилиги ривожланиши тенденциялари таҳлил қилинганда ҳар бир халқнинг ўзига хос ижрочилик анъаналарини кузатиш мумкин. Жумладан, Балалайка — рус миллий асбоби. Балалайка куни пайдо бўлиши халқ мусиқачиларининг хизмати деб санаш керак. Байрам расмий равишда тан олинмаган, лекин мусиқий жамоаларга ҳар йили уни чиқишлар ва концертлар билан нишонлашга ҳалал бермаяпти. Байрамнинг ғояси Россия халқ мусиқачилари клубининг Президенти Дмитрий Белинскийга келган. Санани танлашда тарихий асос бўлиб 1688 йил 23 июндаги биринчи ҳужжат бўлиб хизмат қилди. Биринчи марта Балалайка кунини 2008 йилда нишонлашди. Маълум бўлдики у вақтдабайрам 2 та юбилейни нишонлашга боғлиқ бўлди. Балалайка номи қайд қилинган биринчи ҳужжатга 320 йилиги ва 125 йил аввал машшоқ, композитор ва рус халқ асбобларнинг биринчи

миллий оркестри дирижёри Василий Андрейев балалайкани оркестрга қўшган. Аслида бу воқеа халқ мусиқа асбобларида чалиш санъатининг ривожланишига асос солди. Балалайка кунини Европада, Лотин Америкасида, Австралияда, АҚШ, ЖАР, Украинада, Белорусияда, Қозоғистон, ва албатта, Россияда ҳар хил рус халқ мусиқий асбобларда чалувчи уста ижрочилар, ижодий жамоалар, шунчаки ҳаваскорлар, халқ мусиқачилари нишонлайдилар. 2010 йилдан бошлаб Қримда байрам шарафига фестиваль ўтаказилади. Июнь мобайнида бу ерда халқ мусиқачиларининг чиқишлари уюштирилади, 23-июнда эса катта гала-концерт билан фестиваль якунланади.

Тунис мусиқаси узоқ йиллар давомида финикий, юнон, рим, айниқса, араб ва турк маданияти таъсирида ривожланиб келди. Тунис мусиқаси Мағриб мамлакатлари маданиятида алоҳида аҳамиятга эга. Бадавийлар анъаналари негизида маросим ва меҳнат қўшиқлари, шоирбахшилар ижоди ривож топди. Мумтоз мусиқаси Андалусия (Зирёб) мактаби таъсирида қарор топган. Туркумли жанр нуба муайян мақам (лад)ларга асосланиб, чолғу бадиҳавий муқаддима (истифтах), маълум усулларда ижро этилаётган вокал (авъят, бтайхи, баруэл, таушийя, дардж ва бошқалар) ҳамда чолғу (мсаддар, дхоул каби) қисмлардан иборат. 24 мумтоз нубадан ҳозирда Т. да 13 таси сақланган. Қасида, мувашшах, шунингдек, диний мусиқа шакллари — зажал, зикр, турк маданияти таъсирида башраф (чолғу куй)лар кенг ўрин олган. Миллий созлари: уд, торликамонли рабаб, қонун, найсимон касба, зурна (сурнай тури), доирасимон тар ва бендир, тўртбурчак даф, дарбука, тбала (барабан турлари). Мустақилликка эришилганидан сўнг мусиқа маданиятига эътибор кучайди. 60-йилларда симфоник оркестр, миллий ансамбллар ташкил этилди. Тунис фольклор ансамбли, Бизерта мумтоз мусиқа ансамбли, "Рашидия" жамияти оркестри (ҳозирги радио оркестри) ишлай бошлади. Анъанавий мусиқа билан бирга мусиқа маданиятининг европалашган шакллари ёйила борди. Мусиқа кадрлари олий ва ўрта мусиқа ўқув юртлари, жумладан, Тунисдаги Миллий мусиқа, ракс ва халқ санъати консерваторияси, Сфаксдаги консерваторияда тайёрланади. Бастакор, ижрочи ва мусиқашунос Салоҳ ал Маҳдий, бастакор ва удчи М. ал Жамусий, хонандалар У.Карим, Ш.Алавий, Абдулҳақ Тариалар машҳур. Ҳар йили ўтказиладиган Карфаген мусиқа фестивали фольклор санъатининг жаҳон марказига айланди.

Ўрта асрларда рицарлар санъати пайдо бўлди, миннезингерлар мактаби шаклланди (Вольфрам фон Эшенбах ва бошқалар); 14-асрда мейстерзингерлар санъати, 16-асрдан чолғу (айниқса орган) мусиқаси (К.Пауман сингари композиторлар ижодида) ривожланди. Ислохот даврида халқ қўшиқлари заминида протеста хорали пайдо бўлди. Германия Шютс немис мусиқасида оратория ва кантата жанрларини ишлаб чиқди, биринчи немис операси

“Дафна” (1627)ни ези. 1723-йилдан И.С.Бах фаолияти бошлангап Лейпциг йирик мусиқа марказига айланди. 18-аср 2-ярмида мусикали сахна жанри— зингшил пайдо бўлди (И. Хиллер ва бошқалар). Асосан чет элларда ишлаган Германия Гендел, Х.Глюк каби композиторлар Англия, Франция ва бошқа мамлакатлар мусиқа тараққиётига катта ҳисса қўшди. Й.Гайдн, В.А.Моцарт, Л.Бетховен сингари Вена классик мактаби усталари немис мусикаси ривожига кучли таъсир ўтказди. Л.Бетховен ижоди немис мусикасининг чўққисидир. 19-аср бошида мусиқийромантизм намояндалари Ф.Шуберт, К.Вебер, Ф.Менделсон Бартолди, Р.Шуман, 19-аср 2-ярмида Р.Вагнер. И.Брамс, М.Регерлар ижод қилди. 20-аср бошидан Германияда экспрессионизм (Р. Штраус, А. Шёнберг), неоклассицизм (П. Хиндемит), атонализм каби мусиқий авангардизм оқимлари тарқалди. Фашистлар режими мамлакат мусиқий маданиятига ҳалокатли таъсир қилди. Илг‘ор кайфиятдаги мусиқа арбоблари хориждан бошпана топди. Урушдан кейин кекса авлодга мансуб композиторларнинг ижоди ва фаолияти (К. Орф ва бошқалар) етакчилик қилди. 60-йиллардан кейингина ёш композиторлар (Х. Хенсе, К. Штокхаузен) кўзга кўрина бошлади. Берлин, Ҳамбург, Мюнхен, Франкфурт-майн, Штутгарт, Лейпциг, Дрезден ва бошқа шаҳарларда опера ва балет театрлари, симфоник оркестрлар, Олий мусиқа мактаблари бор.

Япония мусикаси қадимий анъаналарга бой бўлиб, ўз тараққиёти жараёнида хитой ва корейс, хинд ва Жанубий Шарқий Осиё мамлакатлари халқлари мусиқа маданияти таъсирида бойиган; у меҳнат, турмуш, диний маросимлар билан боғланган. Кўшиқлар бир овозли, қўш метрлар устун. Мусиқий чолғу асбоблари хилма хил: чертиб чалинадиган — *syamisen* (лютня), *koto* (13 торли ситра); пуфлама — *nokan*, *syakuxati* (флейталар), *soo* (лаб органи), *xitiriki* (гобой тури); зарбли — *tayko*, *kotsudzumi*, *otsulzumi* (барабанлар), *suoko* (гонг). Профессионал мусиқа диний ҳаракатлар ва театр билан боғлиқ бўлган; унинг сарчашмалари 6—7-асрларга бориб тақалади. 14-асрда театрнинг Ноо санъати (кўшиқ, ракс, чолғу асбоблар жўрлигида ижро этиладиган декламация), 16 — 17-асрларда *Djuogugi* кўғирчоқ театри мусикаси ва *kabuki* (мумтоз япон театри турларидан бири) мусикаси шаклланди. Японияда мусиқа санъатини ривожлантиришда Мусиқа тадқиқотлари институти (1879 йил ташкил этилган, 1886 йилдан Токио мусиқа мактаби) муҳим рол ўйнади.

1897 йил япон симфоник оркестрининг биринчи концерти бўлиб ўтди. Европада мусиқа таълимини олган Ямада Косаку, Нобутоки Киёси, Киёсе Ясудзи, Матсудайра Ёритсуне каби композиторлар композиторларнинг янги федерацияси (1930 йилдан Япония замонавий мусиқа уюшмаси) ни туздилар.

Ўз ижодларида миллий анъаналарга суянган ҳолда, Европанинг композицион усулларига ҳам мурожаат этдилар.

1960 - 80 йилларда Мамя Митио ва Акутагава Ясуси каби композиторлар фольклор ва япон мумтоз мусиқасидан кенг фойдатандилар. 1940-йилларнинг охиридан Секи Акико раҳбарлигида антиимпериалистик характердаги "Япониянинг куйловчи овозлари" оммавий хор ҳаракати кенг ёйилди. 1950-йилларнинг охиридан авангардизм таъсири кўзга ташлана бошлади, экспериментал мусиқа турлари тарқадди. Ҳоз. даврда оммавий ва мумтоз мусиқа билан бирга миллий мусиқа турлари ёйилган. Фольклор мусиқасини йиғиш, ўрганиш ва тарқатишга алоҳида эътибор берилади. 1970-йилларда караоке (бўш оркестр) ҳаваскорлар ижрочилиги пайдо бўлиб, у аҳоли орасида жуда оммалашди.

Композиторлардан Нода Торуяки, Хачимура Ёшио, Икебе Шинитиро, ижрочи дирижёрлардан Абе Коми, Масаси Уэда, Ватанабе Акео, Иваки Хироюки, Моро Такаши, пианиночи Танака Кейко, скрипкачи Кубо Ёко машҳур. Японияда 20 дан ортиқ симфоник оркестр, камер чолғу ансамбли, хор жамоалари ва бошқалар бор. Токиода Давлат мусиқа академияси (1887 йилдан), 20-аср мусиқаси институти (1957 йилдан), Миллий нафис санъат ва мусиқа юрти, Тохо олий мусиқа мактаби фаолият кўрсатади.

V. КЕЙСЛАР

V. КЕЙСЛАР

1-кейс

Муסיқа мактаби тарбияланувчиси Дилдора 12 ёшда. Қизнинг ота-онаси қизи учун фортепиано сотиб олиб берган. Уйда фортепиано ижрочилиги билан кўшимча тарзда Дилдоранинг бувиси шуғулланар эди. Дилдора ижрочилик соҳасида ютуқларга эриша бошлади. Мактаб концертларида якка ижрочи сифатида иштирок эта бошлади.

Дилдора тарбияланадиган гуруҳда Мунира деган қиз ҳам тарбияланади. Лекин улар сира ҳам келиша олмайдилар. Мунира – чин етим қиз. Дилдоранинг эришаётган ютуқлар Муниранинг ғашига тегар, унинг баҳиллигини оширар эди. Кундан кунга Мунира Дилдорани ёмон кўриб кетар, ҳар кўрганида бирор баҳона топиб, мазах қилар эди. Эҳтимол шу сабаб бўлса керак, катталарнинг ёки тарбиячиларнинг йўқлигида улар шу даражада уришиб кетишадик, қизларни ажратиб олиш жуда ҳам қийин бўлади.

САВОЛ:

1. Мазкур можароли вазиятни қандай йўл ва усул билан хал қилиш мумкин?
2. Бу тариқа руҳий жароҳатли ҳолатларни вужудга келишининг олдини олиш мумкинми? Агар “ҳа” бўлса, қандай қилиб?

2-кейс

Бир неча йил аввал муסיқа мактабига бошқа муассасадан 10 яшар Юлдуз исмли қизни ўтказадилар. Жуда чиройли, ширингина, сочлари жингалак, дуторчи қизча. Аввалги ўқиган муסיқа мактаби ўқитувчиси меҳрибонлик билан гапирар, ҳар бир эришган ютуқларидан хурсанд бўлиб, рағбатлантирар эди. Янги муסיқа мактаби ўқитувчиси талабчан ва қаттиққўл бўлиб, берган топшириқлари юзасидан кўпроқ танбех берар эди. Юлдузнинг ота-онаси ўқитувчининг хатти-ҳаракатини тушунмай, ўқитувчини жахлдор деб ўйлаб, дарҳол уни муסיқа мактабидан чиқариб олдилар. Ярим йил давомида ижрочилик соҳасида анчагина ютуқларга эришди, ўқитувчисининг талабчанлиги натижасида ижро техникасини ўсганлиги сезилиб турар эди. Қизчанинг қаршилигига қарамай, ота-онаси муסיқа мактабига юбормай кўйди. Қизча ҳатто нима бўлганини ҳам тушуниб улгурмади. У жуда оғир аҳволда эди ва бошдан ўтказганларининг оқибати унинг хулқида узоқ вақт ўз таъсирини кўрсатди. У гўёки катталардан аламзада, бутун дунёга ишончсизлик нигоҳи билан боқарди. Ота-онасининг самимий меҳрли муносабати Юлдузда шубҳа уйғотар эди.

САВОЛ:

1. Ушбу вазиятда Юлдузнинг икки хил шароитдаги хулқи келтирилади. Юлдузнинг янги шароитга мослашиш давридаги хулқи хусусиятларининг келиб чиқиши ҳамда кейинчалик мусиқа мактабидан кетганидан хулқи сабабларини тушунтириб беринг.

2. Ушбу вазиятни олдини олиш, яъни Юлдузнинг янги шароитга, қаттиқ талабчанликка мослашиб кетиши ва умуман мусиқа мактабига қайтарилиши учун оилага қандай ёрдам ташкиллаштирилиш мумкин?

3-кейс

Рустамнинг отаси оталик ҳуқуқидан маҳрум этилган. Унинг онаси эса 3 йил олдин меҳнат миграцияси сабабли чет элга кетганича хали-хануз қайтиб келмаган. Рустам мусиқа мактабида рубоб чолғу ижрочилиги машғулотларига қатнайди. Охириги вақтларда мусиқа мактабидан қочиб кетадиган ва узок вақт дайдиб келадиган одат чиқарди. Хулқида ҳам салбий ўзгаришлар пайдо бўла бошлади. Унинг салбий хулқ-атвори гуруҳдаги болаларга ҳам таъсир кўрсата бошлади. Рустам аслида мусиқа мактабидан чиқиб, кўчада топган ўртоқлари билан клей хидлаб келади. Бу одатини гуруҳдаги ўртоқларига ҳам ўргата бошлади.

САВОЛ:

1. Сизнинг дастлабки ҳаракатларингиз...
2. Болани тарбиялашда қандай тарбия усулларидадан фойдаланасиз?

4-кейс

8 яшар Ирина ота-онасининг ихтиёрига кўра мусиқа мактабига фортепиано чолғу ижрочилигига қатнай бошлади. Иринанинг чолғу ижрочилигига қизиқиши йўқ, кўпроқ расм чизишга қизиқади. Лекин эшитиш қобилияти яхши, ритмни яхши хис қилади ва мусиқий хотираси ҳам яхши. Ота-онасига билдирмаган ҳолда, фортепиано машғулотларига кирмай қўйди.

САВОЛ:

1. Иринанинг фортепиано ижрочилигига қизиқтириш мақсадидаги сизнинг ҳаракат режангиз...
2. Қизнинг оиласи билан биргаликда касбга йўналтиришнинг қандай усуллари биласиз?

5-кейс

Азизани мусиқа мактабига 13 ёшдалигида олиб келишган. У шу ёшигача мусиқа билан шуғулланмаган. Мусиқа санъати билан касбий шуғулланмаганлиги натижасида техник ривожланишда орқада қолган.

Унинг ота-онаси Азизанинг дутор чолғусини ўзлаштиришини жуда хошлашгани сабабли, тезроқ бирор асарни ижро этиб беришини талаб қилишар эди. Азиза эса, хали ижро штрихлари ва гаммалардан нарига ўтмас эди. Азиза бўш қолди дегунча, бирор халқ куйини чалишга ҳаракат қилар, лекин бунинг уддасидан чиқмас эди. Ота-онаси Азизани мусиқа мактабига боришини тақиқлаб қўйишди.

Лекин Азиза мусиқа мактабига яширинча борадиган бўлди. У мусиқа мактабидаги яширин ҳаёт билан яшай бошлади. Ота-онаси билгандан кейин эса, катта жанжалга сабаб бўлди.

Савол:

1. Азизанинг хатти-ҳаракатини қандай баҳолайсиз?
2. Мана шундай вазиятларда, мусиқа ўқитувчисининг вазифалари нимадан иборат. Сизнинг ҳаракат режангиз.

6-кейс

Пўлат мусиқа мактабига келганидан аввал одоб-ахлоқлиэди, кейинчалик катталарга тақлид сифатида сигарет чакар ва кўчаларда тўполончилик қилиқларини қилар эди. Тўйларга бориб анча-мунча маблағ топарди. Дайдиб юрганлиги сабабли уни ички ишлар ходимлари ота-онасига ва мактабига хат юбордилар. Лекин уйда ва мактабида қанчалик яхши муносабатда бўлишмасин, Пўлат кўпинча у ердан қочиб кетишга ҳаракат қиларди ва мусиқа мактабига кетдим деган ваз жабилан яна ўша эски ҳунарини давом эттирар эди. Ота-онаси мусиқа мактабига келиб, боланинг тўйларга боришида ўқитувчисини айблай бошлади.

САВОЛ:

1. Бу вазиятга нисбатан сизнинг муносабатингиз.
2. Ота-онасига қандай муносабат билдириш ва бу ҳолатни олдини олиш мақсадида қандай ишлар олиб борилиши керак?

7-кейс

Одатда кўпинча мусиқа мактабининг битирувчилари касб-хунар коллежи ва лицейлар мусиқий фаолиятга мослашишларида кўпгина қийинчиликларга дуч келадилар. Бу: касбий мусиқанинг мураккаб тузилмаси; ижро услубларидаги мураккаблик; ўқув жараёни билан боғлиқ вазифаларни бажариш; устоз-ўқитувчи боғлиқ масалалар; оилавий муаммоларни ҳал этиш кабилар.

Коллеж ва лицейларда ўқиш мобайнида мусиқа мактабининг собиқ битирувчилари ўз муаммоларини ечишда ёрдам сўраб яна мусиқа мактабига келиб мурожаат этадилар. Шундай вақтлар ҳам бўладики, берилган асарларни

Ўзлаштиришда қийинчиликка учраган талаба яна мусиқа мактабидаги ўқитувчиси ёнига келади. Мусиқа ўқитувчиси одамгарчилик нуқтаи назаридан ўқувчисига ёрдам беради. Бунинг натижасида ўқувчида коллеж ёки лицей ўқитувчисига нисбатан салбий муносабат юзага келади.

Савол:

1. Коллеж ёки лицей ўқитувчиси сифатида бу вазиятни қандай йўл билан ҳал қиласиз?
2. Сизда таҳсил олаётган болага нисбатан сизнинг муносабатингиз қандай бўлиши керак?
3. Битирувчи-ўқувчиларнинг коллеж ҳаётига мослашишларига ёрдам бериш тизимини такомиллаштириш мақсадидаги Сизнинг таклифларингиз?

8-кейс

Камер ансамбли ижрочилиги бўйича машғулотларда фортепиано ва скрипка чолғулари ўқувчилари учун репертуар танлашингиз керак. Ўқувчиларнинг шахсий муносабатлари яхши эмаслиги сабабли танлаган асарингиз ўқувчиларнинг бирига ёқса иккинчиси ушбу асарни рад этади (турли сабабларни кўрсатган ҳолда).

Савол:

1. Ўқувчилар томонидан муносабатларига кўра рад этиб бўлмайдиган асар танлаш мумкинми?
2. Сизнинг ўқувчилар муносабатларини ўзгартиришга йўналтирилган ҳаракат режангиз?

9-кейс

Тўйда 10 ёшли боланинг санъаткорлар учун пул териб хизмат қилаётганини кўрдингиз. Боланинг мусиқа ўқитувчиси сифатида сизнинг дастлабки ҳаракат режангиз.

10-кейс

10 яшар бола 6 ёшидан бери скрипка чолғу ижрочилиги бўйича “Мусиқа ва санъат мактаби” да ўқиб келмоқда. Боланинг ритмик координацияси бузилган. Сизнинг ҳаракат режангиз.

11-кейс

Муаммоли вазиятни муҳокама қилиш учун машқ

Йўриқнома:

1. Реал ҳаётгий вазият акс этган 1.1.-матнни диққат билан ўқинг (5 дақиқа давомида).
2. Ақлий хужум усулидан фойдаланган ҳолда қуйидаги саволларга жавоб беринг (5 дақиқа давомида):
  - Мазкур вазиятда боланинг қандай эҳтиёжлари инобатга олинмаган?

- Бу воқеанинг бу тарзда кечишининг олди олиниши мумкинмиди?
- Мазкур вазиятнинг самарали тарзда олдини олиш учун кимларнинг (ёки қайси идора ва органларнинг) ёрдами жалб этилиши мумкин эди?
- Воқеанинг ривожланиши давомида мактаб-интернат ходимлари қандай маъқул чораларни кўришлари лозим эди?

1.1. Реал ҳаётий вазият. Бугунги кундаги ...-муסיқа мактаб-интернатининг 8-синф ўқувчиси Хасанов Фаррух 14 ёшда. У 11 ёшида онаси томонидан муассасага олиб келтирилган эди.

Воқеа қуйидагича кечган: У ... тумани “...” фуқоролар уюшмаси ҳудудида туғилган Хасанов Фаррух онаси Хасанова Фотима билан биргаликда яшаб келмоқда эди. Дадаси билан онаси Фаррух 7 ёшида ажралиб кетишган. Онаси Хасанова Фотима Фаррух 10 ёшга етганида янги оила – янги турмуш куради. Оилавий ҳаёт бошларида ҳаёт яхши кетаётгандек эди бироқ, кунлар ўтиши билан оиладаги етишмовчиликлар, икир-чикирлар жанжалларга олиб кела бошлади. Уйда бўлаётган келишмовчиликлар, ўгай отанинг онага нисбатан муносабати, Фаррухга қилаётган муомаласи унинг хулқиға жиддий таъсир кўрсата борди. Фаррух дарсларга тайёрланмас, муסיқа мактабига бормаслик одатларини чиқара бошлади. Фаррух кўчадаги бекорчи болалар ҳаётиға кўшила бошлади. Қўли эгриликка одат қилиб, ёмон йўлларға кира бошлади.

Ушбу сабаблар оилада жиддий жанжалларға олиб келиб парокандалик бошланди. Охир оқибат янги оилани сақлаш ниятида 11 яшар Фаррухнинг онаси Хасанова Фотима ўз фарзандини ... туманидаги ...-сонли кам таъминланган оила фарзандалириға мўлжалланган мактаб-интернатға хужжатлар тайёрлаб олиб келади. Фаррух мактаб-интернат ҳаётиға аста-секин кўника борди. Она Фаррухни дастлабки кунларида ҳар ҳафта келиб хабар олиб кетган бўлса, кейинчалик умуман ўз фарзандидан хабар олмай қўяди. Ҳафта сўнгида барча ўқувчилар ўз уйлариға кетсада, Фаррух мактаб-интернатда қолар, уйға онаси олиб кетмас, ҳатто таътил пайтлари ҳам яқинлари эътиборисиз муассасада қолиб кетар эди. Ушбу воқеалардан таъсирланган мактаб-интернат директори Фаррухға оилавий шароит билан таништириш, оилавий меҳр кўрсатиш учун ўз уйиға олиб кетди. Бироқ Фаррух ушбу оилада эски қилиқларини эсга олиб, қўли эгрилик ҳунарини бошлади. Бир неча бор буюм, пул ўғирлашға тушди. Бир ойға ҳам бормаган мазкур оилавий муҳит билан танишиш жараёни уй эгаларида Фаррух ҳақида салбий фикр ва муносабатнинг пайдо бўлиши натижасида уни яна муассасаға қайтариш ниятини вужудға келтирди. Демак, Фаррух яна мактаб-интернат ҳаётиға қайтарилди.

Мактаб-интернат Фаррухга ҳар тамонлама ёрдам беришга ҳаракат қилар эди. Қишки, ёзги кийим-бош, ўқув қуроллари билан бепул таъминланди. Фаррухнинг хаётига мазмун киритиш мақсадида мактаб-интернат жойлашган "...” маҳалласи фуқороси Рахмонова Қ. болага васийлик қилиш мақсадида ўз оиласига фарзандлари даврасига кўшди. 3-4 ой ушбу оиладаги хаёт уйдаги буюмларни йўқолиши, соат ўғирланиши билан яқунланди. Фаррух яна, яъни иккинчи бор мактаб-интернат хаётига қайтарилди. Ҳар қандай муомала билан ҳам муассаса ходимлари Фаррухни қўли эгрилик одатидан қайтара олмадилар. Онасини бир неча бор мактаб-интернатга чақирилиши натижасида она ўз фарзандидан воз кечиши қарори билан яқунланди. У ўз фарзандидан воз кечиши ҳақидаги тилхатни ёзиб, осонгина гўёки у учун қийин бўлиб туюлган вазиятдан қутулди.

Фаррухнинг хаётига бефарқ бўлмаган яна бир Урушбоевлар оиласига васийлик тайинланиб, боланинг тарбияси билан шуғулланиш мақсадида ўз оиласига олиб кетади. Фаррух бу оилада 1 йил яшаб уй ишларига кўмаклаша бошлади, бироқ дарсларни яхши тайёрламас, дарсларни кўп қолдирар эди.

Ёши улғайиб қолган Фаррух энди кўча хаёти уни қизиқтирар, кўпроқ вақти кўчада ўтар эди.

Фаррухга меҳр кўрсатиш ниятидаги Уришбоевлар уни қаттиқ койимас, кўнглини оғритмас эди. Ушбу хаёт Фаррухни дангаса, кўпол, кўча боласига айлантира бошлади.

Ўз оиласидан ташқари, жами 3 та оилага мослаша олмаган Фаррух бугунги кунда яна мактаб-интернат шароитида яшаб, таълим-тарбия олиб келмоқда.

1.2. Фаррухнинг хулқи ўзгаришига таъсир этган эҳтимолий омиллар.

Педагог-тарбиячи Фаррухга у билан гаплашиб кўришни таклиф этди Фаррух ҳам бунга рози бўлди. Фаррух мактаб-интернатдаги ишларини, уйдаги ишлари кечинининг яхши эмаслигини тасдиқлайди. Педагог-тарбиячи уйдаги ахвол қандайлигини сўрайди. Фаррух қуйидагича жавоб беради: “Яхши шекилли”. Педагог-тарбиячи Фаррухнинг товушида аллақандай ғамгинликни сезади. Мутахассис нима учун у ўғирликка ружў қўйганлиги ҳақида ўйлай бошлайди. У Фаррухнинг мактабдаги хулқини ва ўғирлик билан боғлиқ воқеанинг сабабини ойдинлаштиради. Педагог-тарбиячи Фаррух ўз уйидаги вазиятдан, яъни отаси уларни ташлаб кетганидан ташвишда эканлигини, ўқитувчи унга ўз меъёрида таълим бера олмаслигини аниқлайди. У дарс мобайнида диққатини меъёрида жамлай олмайди. Бунинг устига бошқаларга ҳам халақит беради. Шунингдек педагог-тарбиячи жабр кўрган кишиларнинг ўз нарсаларини ўғирлатишига йўл қўйиб бермаслигини ҳам билади. Фаррух

катталарнинг илиқ муносабати, яхши меҳрли муомаласига мухтождир. Фаррухнинг бугунги кундаги хулқи, одатлари шаклланишига кўп нарса таъсир этган.

Биринчидан, ўз биологик отасининг ташлаб кетиши. Бу ҳолат ҳар қандай фарзандда “КЕРАК ЭМАСЛИК” туйғусини, бефарқлик, кадр-қимматсизлик каби хисларни уйғотади.

Иккинчидан, онанинг болага бераётган эътиборини тўсатдан бошқа бир ва бола учун бегона бўлган объект, яъни эркакка тақсимлаши. Албатта, мазкур оилавий вазиятда она янги турмуш ўртоғининг талабларига жавоб бериш ҳамда маиший-хўжалик ишлари билан шуғулланиш баробарида, эҳтимол болага етарли эътибор ва алоҳида вақт ажрата олмагандир. У билан тарбиявий таъсирли муомала ўрната олмагандир. Айнан муомала, муносабат, илиқ меҳрга тўймаганлик ва эътибор остидан қолиш каби камчиликлар болада қаҳри қаттиқлик, гапга тушунмаслик, “безбетлилик”, гап қайтариш, ўз вақтини керак бўлмаган ишлар билан ўтказиш каби одатларнинг шаклланишига олиб келган бўлиши мумкин.

Учинчидан, онанинг буткул болани эсдан чиқариши. Биринчи ва иккинчи санаб ўтган сабабларимиздан қаттиқ ранжиган ва ўзида ўз оиласига нисбатан хиссизликни шакллантириб бораётган Фаррух учун мазкур айрилик унинг ҳақиқатда ҳам ҳеч кимга КЕРАК ЭМАСлик фикрини мустаҳкамланишига олиб келган бўлиши мумкин.

Тўртинчидан. Ҳар қандан инсон яқин кишига нисбатан эҳтиёжни хис қилади. Ўз яқинларисиз қолган Фаррух эндиликда бошқа тенгдош болаларидан ажралиб қолиш ҳолатига тушган бўлиши мумкин. Чунки гуруҳдош тенгдош ўртоқлари ҳар ҳафта ўз оиласига, ўз уйига ошиқадилар. Доимо ўз яқинлари ҳақида яхши сўзларни айтиб, бўлган воқеаларни хавас билан хотирлайдилар. Бу эса болада ички ўкиниш, бошқалардан камлик деган хиснинг пайдо бўлиши ҳамда бошқаларга ўхшамаслик деган фикрнинг шаклланишига туртки бўлган бўлса, ажаб эмас.

Бешинчидан, болада спортга нисбатан қизиқиши каби бошқа яширин қобилият ёки мойилликлари ўз вақтида аниқланиб, ривожлантириш учун махсус педагогик шароит яратилмаган бўлиши мумкин. Натижада болада ўзгалар нигоҳида ва ўзи ҳақидаги фикрларида фақат ЁМОН деган сўз ва муносабатлар айланиб юраверган. Боладаги кучсиз томонлар гўёки у эга бўлган ягона хусусиятдек талқин этилган. Аслида эса агарда боланинг кучли томонлари муҳокама марказига олиб чиқилиб, кучли хусусиятлари эътиборга олиниб, шу воситасида унинг кадр-қиммати кўтарилиб, унга нисбатан ишонч билдирилиб, юқори баҳо ва илиқ меҳрли муносабатлар билан унинг бошқача эканлиги, барчага кераклиги, жуда яхши болалиги, ҳаётда нималаргадир

эриша олиши мумкинлиги, бошқаларга ҳам меҳр бера олиши мумкинлиги таъкидланганда эди, эҳтимол коррекцион-ривожлантирувчи таъсир кўрсатиш имкони бўлган бўлар эди.

Лекин Фаррухга нисбатан муносабат қурилаётганда юқоридагилар инобатга олинмаган эди.

Унда керакли эҳтиёжлар қондирилмаган. Масалан, агар эҳтиёжлар назариясига эътибор берадиган бўлсак, у ҳолда қуйидаги эҳтиёжларнинг қондирилмаганлигининг гувоҳи бўламиз.

1. Физиологик эҳтиёжлар – озиқ овқат, кийим-кечакка нисбатан эҳтиёж ва бошқа зарур моддий ашёлар.

2. Хавфсизликка эҳтиёж – ўз қадр қимматига эга бўлиш, кимгадир кераклилик, кимнингдир ҳимоясида бўлиш хисси.

3. Мансубликка эга бўлиш эҳтиёжи – маълум бир инсоннинг яқини сифатида ўзини хис қилиши, ота-онадан айрилик туфайли, ўз мансублигини хис қилмаслик ҳолати, меҳрли ва эътиборли муносабатнинг мақжуд эмаслиги, ўз реал “Мен” ининг шакллантирилмаганлиги.

4. Ижтимоий, маънавий-ахлоқий эҳтиёжлар – доимий яқин дўстларга эга бўлиш, ягона муқим яшаш жойига эга бўлиш, ота ва онанинг бола кўнгли ва ички дунёсига нисбатан ҳурмати, боланинг такрорланмас ва ўзига хос хусусиятга эгалиги, унинг ички ақлий ва хиссий имкониятларни юзага чиқаришга нисбатан таълим-тарбиявий таъсир ва ҳ.з.

VI. ГЛОССАРИЙ

VI. ГЛОССАРИЙ

АБСОЛЮТ ЭШИТИШ ҚОБИЛИЯТИ – Товушларнинг аниқ баландлигини тинглаш ёрдамида фарқлай билиш қобилияти. Мазкур қобилиятга эга инсон мусикани тез ўзлаштиради;

АВЖ – баёни ва ривожда энг юқори нуқта. Ўзбек мусиқа меросининг мақом, ашула, катта ашула каби йирик шаклдаги намуналарида бир неча хил Авжлар учрайди. Булар ўрта авж ва катта авж деб номланади;

АГОГИКА – мусиқа ижрочилигида бадиий хусусиятни кўзлаб асар суратини бир оз ўзгартириш, тезлатиш ёки секинлатишга айтилади;

АДАЖИО – Асарни оғир, вазмин, салмоқли суратда ижро этиш белгиси;

АККОМПАНеМЕНТ – (fr. *Accompaniment*, – жўр бўлиш) – ашула айтганда ёки бирор чолғуда чалганда унга жўр бўлиш. А. Яккаҳон ашулачи ёки чолғучига гармоник ва ритмик ҳамоҳанг бўлиб, мусиқа асарининг бадиий даражасини чуқурлаштиради;

АККОРД – (fr. *Accord* – бирдамлик) – турли баландликдаги уч ва ундан ортиқ товушларни бир вақтда янграши.

АКТ – (lot. *actus* – ҳаракат) – мусиқали драма, опера, балет, оперетта ва бошқа сахна асарларининг тугалланган бир қисми, пардаси. Сахна асарлари одатда бир неча Актдан иборат бўлиб, булар орасида танаффус, яъни антракт бўлади. Айрим сахна асарлари бир актдан иборат бўлади.

АКЦЕНТ – бир товуш ёки аккордни қаттиқ чалиш, одатда тактнинг кучли ҳиссасида келиб, акцентли нота $>$, *sf.*, $\vee$ каби белгилар билан кўрсатилади; шунингдек акцент ритмик чўзимини орттириш орқали гармония, тембр ва куй ҳаракатини ўзгартириш қабиларда қўлланилади.

АЛЛА – суръати оҳиста ва ўртача куйдир. Одатда тебранувчан, аллаловчи, ёқимли хусусияти ҳукмрон бўлади. Алла аёлларимизнинг гўдакларни ухлатиш учун бешик ёки беланчакни тебратиб айтадиган кўшиғи. Ўзбек композиторлари ва бастакорлари чолғу аллалар ҳам яратдилар;

АЛЛЕМАНДА – Францияда XVII асрдан бери маълум қадимий рақслардан, бу рақс $\frac{2}{4}$ ё $\frac{4}{4}$ ўлчовида оғир, вазмин, сокин, бир текис ҳаракат билан ижро этилади. XVIII асрнинг охирларига келиб, у битта ёки тўлиқсиз тактга (такт олди) эга бўлган; бундаги ҳаракат узлуксиз бўлиб, ўн олтиталикларда кўпгина полифоник ривожловда келган, шу туфайли усулларнинг (ритм) жозибалиги аниқ сезилади, бу рақс ўз хусусияти билан прельюдияга яқин (чолғу пьеса).

АЛЛА БРЕВЕ – тўрт чоракли ўлчовда (4/4-С) ёзилган тактдаги ноталарнинг ҳар икки чораги «бир» ҳисобидан, яъни такт (2/2-С) ўлчовида саналишини кўрсатади. Алла бреведа ҳар бир такт икки саноғида кучли ва кучсиз ҳиссаларидалигини аниқлайди. Алла бреве сўзлари нота йўлининг

бошланишида калит ва алтерация белгиларидан сўнг ёзилади:

АРИЯ – (итал. *Agia* – ашула) – Ашула каби куйчан, мукаммаллашган ва кенг кўламли шаклга эга, одатда лирик ва драматик мазмунли тугалланган асар. Ария асосан опера, мусиқали драма, шунингдек кантата ва ораторияларда қўлланилади. Жиддийлиги, мазмунининг ғоявий бир мақсадга эгаллиги билан Ария драмадаги монолог билан тенгдир. Шунинг учун ҳам ария Баъзида монолог деб юритилади.

БАЁТ – Тошкент-Фарғонада машҳур мақом йўлларидаги беш қисмдан иборат йирик ашула туркуми. Наво мақомининг наср бўлимидаги йирик ашула йўлларида бири;

БАЛАБОН – (бўламон, болабон, боламан) – Қадимий ўзбек халқ чолғуларидан. Кўпроқ Хоразмда тарқалган. Ёғоч асосан тутдан ясалиб ичи кавлаб бўшатилади. Шакли сурнайга ўхшаш, лекин кичикроқ, узунлиги 300 мм. Бўламонинг юқори қисмига ўрнаштирилган «тили» қамишдан тайёрланган. Бўламонда саккизта тешик мавжуд бўлиб, еттитаси устки томонда, саккизинчиси пастки томонда жойлашган. Орқа томондаги тешик юқорида бўлиб, чап қўлнинг бош бармоғи билан беркитилади. Товушқатори диатоник, кичик октава ре ва ре-бемолдан бошлаб уч октавага яқинлашиб борди;

БАЛАМАН – Тил ёрдамида ижро этиладиган озарбайжон халқ чолғуси. Бу чолғуни ясти баламан (Доғистонда ясти-балабан) деб ҳам юритилади. Баламан тут ёки ўрик ёғочидан ясалади. Баламанда 5 тадан 9 тага қадар тешикчалар бўлиб, булардан бири орқа томонда (пастки қисмида) жойлашган. Товушқатори диатоник.

БАЛЛАДА – (итал. *ballade*) – адабий-поэтик жанр бўлиб, халқ ўтмиши ёки ўтган давр ҳақида шеҳрий қисса. Қисса ёки ҳикоя қилиб айтиб бериш характерида ёзилган чолғу, ё вокал мусиқа асари. XII асрда рақс характеридаги халқ хорларини Баллада дейилган XIV-XV асрларда лирик ашулалар шу ном билан юритилган. XVIII-XIX асрларда балладада ҳаёлий ва эртак қаҳрамонлари асосий ўрин эгаллади. XIX асрдан бошлаб вокал, қисман чолғу мусиқа асарлари Баллада деб номланди;

БАРИТОН (итал. *baritono*) – Бас ва тенор товушлари ўртасидаги эркаклар овози. Баритоннинг драматик тенорга яқин лирик ва драматик

турлари бўлиб, овоз ҳажми ката октавадаги ля ёки си бемолдан биринчи октавадаги сол ёки ля-бемолга қадар, ноталари бас калитида ёзилади;

БАРКАРОЛА – (итал. **Barkarola, barca** – *яъни қайиқ*) – қайиқ ҳайдовчи балиқчилар ашуласи. Венецияда кенг тарқалган. Мунгли садолардаги вокал ёки чолғу пҳесалардан айримлари шу ном билан аталади. Бундай асарларда куй ва унинг жўр қисмида кўпроқ сув тўлқинлари тасвирланади.

БАС – (итал. **Basso-пастки**) – Эркакларнинг паст (йўғон) товуши. Катта октавадаги фа биринчи октавадаги фага қадар бўлган ораликдаги товуш. Овози кенг ашулачиларда паст ва юқори томони яна кенгайиши мумкин. Ноталар бас калитида ёзилади. «Гулсара» операсида Аллома, «Лайли ва Мажнун» операсидаги Домла, «Майсаранинг иши» операсидаги Қози партиялари Бас учун ёзилган.

Йўғон товуш берадиган мис пуфлама чолғуси: овоз ҳажми билан Тубага яқин.

БАСТАКОР – (форс-тож. **Баста-боғлов, кор-иш, машғулот**) – *монодия* услубида асар (кўшиқ, ашула, чолғу куй)лар яратувчи ижодкор. Ўзбек мусиқа меросида Бастакорлик анъаналари узоқ ўтмишга бориб тақалади. Т.Жалилов, Ю.Ражабий, Ф.Содиқов, К.Жабборов, Ғ.Тошматов, М.Мирзаев каби бастакорлар бу соҳадаги анъанани бирмунча кенгайтириб нафақат куй, кўшиқларгина яратиш қолмай, мусиқали драма, опера, кантата, оратория каби жанрлар ривожига муҳим ҳисса қўшишди;

БАХШИ-ШОИР – дўмбира ёки дутор жўрлигида дoston йўлларини ижро этиш билан бирга, турли мавзуларда ўзлари ҳам шҳер ва дostonлар яратувчилар;

БУРРЕ, БУРЕ – икки ҳиссали $\frac{4}{4}$ тез суръатлар билан ижро этиладиган қадимий французча рақс (XVI аср). Бир чорагида такт олди (тўлиқсиз такт) келиши типик ҳодиса, иккинчи ва учинчи ҳиссаларининг синкопаланиши учраб туради. Бурре – XVI асрдан маълум, халқ ўртасида қўлланиб келинган бурре $\frac{3}{8}$ ўлчовида бўлиб, саройда ижро этиладигани $\frac{4}{4}$ ўлчовидир. XVII асрга келиб композиторлар бу рақсни опера ва балет таркибига киритганлар;

БОЛЕРО – XVIII аср охирларидан бошлаб кенг тарқала бошлаган, жуфт бўлиб ўйналадиган испан халқ рақси. $\frac{3}{4}$ ўлчовида чалинади, тезлиги ўртача, рақсга кастанеталар (кичик ҳажмдаги урма чолғу асбоби) жўр бўлади.

ВАЛЬС – (фр. *valse*) – икки кишидан бўлиб, охиста ўйналадиган ракс.

Муסיқа ўлчови $\frac{3}{4}$ да бўлиб, тез, ўртача тез ва вазмин суръатларда бўлади.

Вальс Австрия, Чехия ва Германия халқлари ракси асосида 18-асрнинг икки ярмидан бошлаб қўлланилади. 19-асрда эса Европанинг ҳамма мамлакатларида кенг тарқалди. Вальс чолғу асбоблари билан ва вокал ҳолида бўлиши мумкин. Вальс муסיқали сахна асарлари (опера, балет, оперетталар) да қўлланила бошлади. Шунингдек фортепиано, симфоник оркестр учун вальслар яратилади.

ВАРИАЦИЯ – Муסיқа асари мавзуи, куй ёки жўр қисмининг турланиши. Тез суръатда жонли ва якка ижро этиладиган мумтоз ракс.

ВИБРАЦИЯ (лот. *Vibratio* – титраш, қалтираш) – товушни тўлқинлатиш. Торли чолғуларда бармоқ босилган пардани қимирлатиб туриш йўли билан Вибрация ҳосил қилинади. Ашула айтишда эса Вибрация товуш берувчи аппаратни ҳаракатга келтириб туриш йўли билан олинади. Вибрация товуши ўзига хос ранг-барангликка эга бўлади.

ВИРТУОЗ (итал. *virtuoso*, лот. *virtuz* – талант, виртуоз) – муסיқа асарларини зўр маҳорат билан ижро этувчи созанда. Одатда виртуозлар мураккаб, таҳсирчан муסיқа асарларини чаладилар. Бундай муסיқа асарлари кўп ҳолларда этюд ва концерт шаклларида бўлади.

ВОКАЛИСТ – ашулачи. Одатда бу атама махсус мактаб (муסיқа таълим муассасаларида) таҳсил олган ашулачиларга нисбатан қўлланилади.

ВОЛЬТА – (итал. *Volta* – вольта) – бир нота ёзувида муסיқа асарининг маълум қисмини қайта такрорлашда турлича тугатиш учун қўйиладиган белги. Қайтариладиган қисмининг тугалланиши ҳар сафар турлича бўлиши мумкин. Бу ҳолда тугалланишда ўзгартириладиган ноталар устига 1,2 рақамлари қўйиладигани, бу ишора «биринчи такрор учун», «иккинчи такрор учун» деган маънони англатади. Агар муסיқа асарининг ўрта қисми қайтарилиши лозим бўлса, такрор белгиси такрорланиши лозим бўлган нотанинг ҳар икки томонига қўйилади;

ВОДЕВИЛ – 1. Муסיқа жўрлигида ижро этиладиган энгил ҳажвий асар.
2. Ҳажвий опера ва пьесаларда сахнада қатнашувчиларнинг ҳаммаси томонидан ижро этиладиган нақаротли қўшиқ, бу ашула сатирик ёки кулгили бўлиб, сахна асари охирида айтилади;

ГАММА – октавадан кам бўлмаган ораликдаги товушқаторнинг бир текис кўтарилиши ёки пасайиши. Гамма юнонларда учинчи ҳар номи бўлиб, у билан ўрта асрдаги энг пастки товуш, яъни катта октавадаги сол (Г) товуши кўрсатилган.

ГАРМОНИЯ – (юн. *Garmoniya* – боғланиш, оҳангдошлик) – бир йўла эшитиладиган бир неча товушларнинг ўзаро боғланишда келиши, Гармония фақат бир тоналликка бўлган товушлар оҳангдошлигини таъминлабгина қолмай, тоналликлараро оҳангдошликни ҳам таъминлайди. Оҳангдошликнинг асосий тури аккорддир. Гармония мусиқа маданиятининг тобора юксалиши туфайли ўзгариб, бойиб бормоқда. Турли миллат халқлари композиторлари хилма-хил Гармонияларни яратганлар.

ГОПАК – шўх ва чаққонлик билан ижро этиладиган украин халқ рақси. Такт ўлчови 2/4. Гопакнинг якка, жуфт ва кўпчилик бўлиб ижро этиладиган турлари мавжуд.

ДАВРИЯ – Тугалланган кичик бир мусиқа тузилиши бўлиб, бу турлича каданслар билан тугалланган икки жумланинг қўшилишидан ҳосил бўлади. Бу каданслардан биринчиси ёки савол билан тугалланувчи (кўпроқ ярим каданс ҳолатида) бўлиб, иккинчиси жавоб берувчи мукамал тугалланган каданс ҳолатида келади. Баҳзан такрорий структура, яъни ҳар икки жумла бир турли куй асосида бўлса, баҳзан такрорланмайдиган структура, яъни ҳар икки жумла турлича куй асосида келади. Давриядаги жумлалар тенг масофада бўлганидек, кенгайтирилган Даврияда икки жумла биринчисига нисбатан учун бўлади. Агар даврия бошланғич тоналикда тугаланса – бир тоналлик Даврия агар иккинчи жумладан каданс биринчисига нисбатан бошқа тоналликда ўтса – модуляцияланувчи Даврия деб аталади.

ДАРОМАД (форс. – кириш) – бошланғич қисм. Ашуланинг бошланғич қисми. Пастки (бош) пардаларда чалинадиган (айтиладиган) бўлаги. Даромад термини кўпроқ йирик шаклли ашула («Кўча боғи», «Гиря» ва бошқа) катта ашула ва мақом йўллариغا нисбатан қўлланилади;

ДЕТАШЕ – (фр. *detashe, detucher* – бўлиш, ажратиш). Торли-камонли чолғуларда ҳар бир товуш камончани бир томон (паст ёки юқорига) тортилишида ижро этиш;

ДИАПАЗОН – (юн. *Diapason* – ҳамма торлараро) – ашулачиларнинг овози, чолғулар, товушқатор, лад, куй, в.б.нинг товуш ҳажми. Овоз ва мусиқа чолғуларидаги энг пастки ва энг юқориги товуш оралиғи (интервали);

ДИАТОНИКА (юн. *diatonikos* – бир тондан иккинчи тонга ўтиш) – ладдаги асосий поғоналардан тузилган қатор мусиқа товушлари. Табиий мажор, минор ва ўрта аср ладлари учун асос бўлган асосий етти поғонадаги тон ва ярим тонлар Диатоникага киради;

ДИНАМИКА (юн. *dinamikos* – кучли) – мусиқа товушларининг қаттиқ-секин ижро қилиниши. Динамикада товушни турлича чиқариш, яъни бир йўла қаттиқ ёки секин, аста-секин кучайтириш ё секинлаштириш, айрим товушларни алоҳида таҳқидлаб (қаттиқ) эшиттириш в.б. бўлиши мумкин.

Динамиканинг асосий турлари форте (форте нота ёзувида қисқартириб – *f* деб ёзилади.) – қаттиқ, кучли; пиано (пиано, нота ёзувида қисқартириб – *p* деб ёзилади.) – секин;

ДИРИЖЁР – (фр. *diriger* – бошқариш, йўлга солиш) – музика асарини ижро этувчи жамоалар (солистлар, хор, оркестрларга раҳбарлик қилувчи санъаткор.) Дирижёр музика асарини оммавий ижросига қадар ижрочи жамо билан бўлган ҳамма тайёргарлик (репетиция)ни олиб боради. Асосий ижро вақтида эса асарнинг ижро тезлиги, динамика туслари, айрим тўда ёки якка ижрочиларни тўхташ ёки ижро қилиш вақтларини кўрсатиб туради. Жамоани бирлаштиради, асарни бадиий ижроси учун ҳаракат қилади. Дирижёр ўнг қўлида кичик таёқча ушлаб, музика асаридаги тактларнинг биринчи кучли саноғини пастга тушириш билан кўрсатиб туради. Юз, қўл, бош ва гавда ҳаракатлари ва мимикалар билан асар моҳиятини кўрсатиб, қандай ижро этилишини билдиради;

ДИСКАНТ – Болаларнинг баланд товуши. Биринчи октавадаги до дан иккинчи октавадаги сол оралиғидаги овоз. Вокал ансамбли хорда ё болаларнинг, ё хотин-қизларнинг юқори (сопрано) овози партиялари;

ДИССОНАНС – (фр. *dissonance* лот. *dissono* – созланмаган товуш) – тингловчини безовта қилувчи, гўё ўзаро қовушмаган (мунофират) товушлар. Катта ва кичик секунда, септима ва ноно, орттирилган кварта (учтонлик), кичрайтирилган квинта интерваллари Диссонансга киради. Диссонанс ўткирлик, кескинлик, қайғу-укубат ва бошқа шу каби ҳолатларни ифоладалашда кучли қуролдирки, бу ҳаяжонли ҳолатлар юқори нуқтага кўтарилиб, сўнг эмоционал оҳиста ва мулойим товушларда очилиши, яъни консонанс (мулойимат)га ўтиши билан тўла бир образ гавдалантирилади. Диссонансни ўринсиз, хаддан ташқари кўп қўлланиши формалистик музикага хос бўлган беҳманиликка олиб боради;

ДОМРА – торли тирнама рус халқ чолғуси. Домра уч бўлакдан иборат: коса (корпус), дастаси (гриф) ва бош қисми. Косага қопланадиган қопқоқ фақат арча дарахтидан тайёрланади. Қопқоғининг марказий қисмида товуш берувчи тешикчалар бўлади. Бу тешикчаларнинг ўнг томонида коса устига қаттиқ ёғочдан қилинган қобиқ қопланган. У қопқоқни тирналишидан сақлайди. Коса авранг (клён) ёки қайиндан тайёрланган еттита бўлак тахтачадан иборат. Домрани бўғзи ҳам қайиндан, дастаси қаттиқ ёғочдан ясалади. Дастада ярим тон оралиғида тузилган 18 та парда бор. 2,5,7,10 ва 12 пардалар оралиғида садаф тугмачалар ўрнаштирилади. Домра 1-асрнинг охирларида В.В.Андреев уч торли Домрани қайта ишлаб, унинг катта-кичик турларини яратди ва рус халқ чолғулари оркестрига киритди;

ЖАЗ – XIX аср охири – XX аср бошларида Америкада пайдо бўлиб, тез тарқалган бал раксидир. Жазга Америка негрлари мусикасининг ритм, лад, чолғулаш, товуш чиқариш каби хусусиятлари таъсир қилган. Жаз мусикасининг кўп тарқалган турлари: фокстрот, близ, чарлстон, танго, румба, буги-вуги кабилар.

ЖИГА – ўлчов миқдори уч хиссали, яъни $\frac{3}{8}, \frac{6}{8}, \frac{9}{8}, \frac{12}{8}, \frac{3}{4}, \frac{6}{4}, \frac{12}{16}$ бўлган

инглизларнинг қадимий ракси, бу ракс жуда тез ва жонли ижро этилади. ХВИИ-ХВИИИ асрлардаги тўрт қисмдан иборат бўлган ракс сюиталарида жига охири, тўртинчи қисмда келган;

КАДЕНЦИЯ – 1. Тартибли ҳолатда эшитилаётган мусиканинг тугалланган, бир мақсадга келиб тўхтагани ёки мусика асарининг бутунлай тамом бўлгани бўлиб, буни бошқача қаданс деб ҳам аталади. Каденция мусика асарини фақат тугалланганлигини аниқлаб қолмай, бўлақларга ҳам бўлади:

а) мукамал каденция, яъни аккордлар асосий ҳолатда ва биринчи поғона тоника учтовушлигининг куйсимон ҳолатда тугалланиши;

б) номукамал каденция, яъни юқоридаги тартибларга тўғри келмайдиган ҳолатда тугаши;

в) тўла каденция, яъни тоника учтовушлиги билан тугаши;

г) ярим каденция – доминанта, субдоминанта аккордида тугалланиши.

2. Виртуоз шаклида бўлган мусика асари – одатда чолғу концертида бирор қисми ёки хотимасининг импровизация характерида тамом бўлиши. Каденцияда ёлғиз бир чолғу асбоби – чанг, ғижжак, рубоб, скрипка, фортепиано ижро этиб, оркестр ё ансамбль жўр бўлмайди;

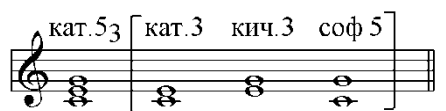
КАДРИЛ – Оврўпо халқларининг кўп қисмида тарқалган ракс, мусика ўлчови $\frac{2}{4}$ бўлиб, 5-6 хил ҳаракатлардан иборат, бу ҳаракатларнинг ҳар бири ўз номига эга бўлиб, ўзига хос жўр бўлувчи мусикаси бор. XVII асрнинг охиридан XIX аср охирига қадар кадрил кенг тарқалган ракслардан бўлган. Кадрил турли номлар билан рус, украин, белорус, литва, латиш ва эстон халқларида тарқалган. Рус халқи ўртасида кадрилнинг турли ҳолатлари ҳам мавжуд;

КАМАРИНСКАЯ – тез суръатда, хушчақчақлик билан ижро этиладиган рус халқ ракси бўлиб, $\frac{2}{4}$ ўлчовда келади. Одатда камаринская ракси бир неча марта турли ҳолатларда қайтарилади. Рус композиторлари симфоник оркестр ва фортепиано учун шу ном билан пьесалар яратдилар.

КАНСОНА – XV-XVI асрларда полифоник тузилишда бўлган кўповозли ашула, миллий колорит (хусусият, белги) сақланиб ёзилган содда мусиқа асари XVI аср охирларида ричеркар ёки фуга типидagi (хилидаги) кичик чолғу пьеса ҳам шу ном билан аталган. XIX-XX асрлардан бошлаб «сўзсиз кўшиқ» даражасидаги куйни кансона дейилган.

КАНОН – 1. Бир куйни бир неча овозда олдин-кейин қайтариладиган кўповозли мусиқа асари. Канондаги куй бир овозда тугалланмасдан иккинчи овозда бошланади (имитация усули асосида); иккинчи, учинчи овозларда куй деярли ҳеч қандай ўзгаришсиз қайтарилсада, ритмик жиҳатдан Баъзи бир ўзгаришлар билан ҳам келиши мумкин (квинта, октава интервалида). Каноннинг қўшканон тури ҳам бор, бунда бир йўла турли овозларда иккита куй қайтарилади, канон имитациянинг бир тури. 2. Бармоқлар билан тирнаб чалинадиган арман халқ торли чолғу асбоби;

КАТТА (МАЖОР) УЧТОВУШЛИК – энг яқин ораликда (терция бўйича келган ҳолатда), пастдан катта, сўнг кичик терция ҳосил қилган учтовушлик. Бу терциялар йиғиндиси соф квинтани ($3\frac{1}{2}$ т.) ташкил этади. Катта учтовушлик мажор учтовушлиги деб ҳам аталади.

КЛАВИР – 1. Вокал-симфоник мусиқа асарларининг (опера, оратория, кантата) овозлар ва фортепиано ёки ёлғиз бир фортепиано учун мослаб кўчирилган нусхаси. 2. Клавишли-торли чолғу асбобининг немисча аталиши.

КОНЦЕРТ – 1. Симфоник оркестр ёки халқ чолғулари оркестрининг (ансамблининг) жўрлигида ёлғиз бир чолғу асбоби ёки овоз учун йирик шаклда ёзилган мусиқа асари. Концерт кўпроқ уч қисмдан иборат бўлади, биринчи қисм – драматик хусусиятда, тез ижро этилади, соната аллегроси шаклида; иккинчи қисм – лирик хусусиятда, салмоқли (анданте) суръатда, уч қисмли шаклда бўлади; учинчи қисм – финал, тантанали рақс тарзида (рондо шаклида) ёзилади. 2. Мусиқа асарлари ва рақсларни кўпчилик олдида ижро этилиши, бундай концерт симфоник оркестр, ашула ва рақс, халқ чолғулари оркестри (ансамбли) халқ ижодиёти (фольклор), камер ҳамда байрам концертлари шаклида бўлиши мумкин;

КОНТРАПУНКТ – 1. Ўзига хос оҳангдорликка эга бўлган икки ё бир неча куйнинг бир йўла келиши, яъни кўповозлик. 2. Асосий мавзу билан бир вақтда эшитиладиган куй. 3. Товушнинг контрапункт ҳолатига келишини ўрганувчи фан бўлиб, улар қатҳий услубдаги ва эркин услубдаги контрапункт

билан икки турда қўлланилади: мураккаб контрапункт; горизонтал ҳаракатчан контрапункт; вертикал ҳаракатчан контрапункт; қўшалок контрапункт; учлик (уч мавзули) контрапункт; учлик фуга; қўшалок фуга; полифония.

КУРАНТА – қадимий француз ракси, дастлаб $\frac{2}{4}$, кейин $\frac{3}{4}$ ўлчовида бўлади, ўртача ва тез суръатда жонли ҳаракатлар билан ижро этилади. XVII-XVIII асрларда тўрт қисмли ракс сюитасининг иккинчи қисми куранта бўлган, типик суръати ;

ЛЕЗГИНКА – Доғистон ва умуман Кавказ халқлари ўртасида кенг тарқалган ракс. Лезгинка жонли, тезлашиб борадиган ракс, такт ўлчови икки хиссали (асосан $\frac{6}{8}$ да) бўлиб, кўпроқ синкопали ҳолатда келади.

ЛЯВОХИНА – хушчақчақ, енгил белорус раксли халқ кўшиғи, суръати тез, такт ўлчови $\frac{2}{4}$, ритмик ҳаракати билан текис нимчорак ҳисобида боради;

МАДРИГАЛ – олдин бир овозли, XVI асрдан кўп овозли бўлиб айтила бошланган кўшиқ (ансамбль, хор) – хор, бу кўпроқ Италия, сўнг Англияда кенг тарқалди. Мадригал кўпроқ лирик-психологик мазмунда ривожланган. Мадригал бадий жиҳатдан ривожланган бўлиши билан бошқа ашула-хорлардан фарқ қилган.

МАЗУРКА – ритми жуда равшан ва характерли бўлган поляк халқ ракси. Такт ўлчови $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$ бўлиб келади. Мазурка суръати турлича, яъни салмоқли суръатдан тезроқ ижро этилишигача боради. XIX асрдан бошлаб мазурка Оврўпода бал ракси сифатида кенг тарқалади, мазурка мусиқа жанри сифатида опера, балет, чолғу мусикаларида қўлланилади;

МАРШ – ҳарбий юришларда, парадларда иштирок этувчиларни руҳлантириш, уларнинг ҳиссиётларига таҳсир этиш мақсадида ёзилган мусиқа асари. Маршнинг такт ўлчови $\frac{2}{4}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{6}{4}$ бўлиб, равон ритмда, куйи равшан бўлади. Маршнинг суръати ва мусиқа хусусияти билан бир-биридан ажраладиган турлича хиллари бор. Масалан, парад марши, юриш марши, тантанали марш, мотам марши каби. Марш жанридан опера, балет, симфоник мусиқа асарларида ҳам фойдаланилади. Концертларда иштирок этиш ва ашула қилиб айтишда ҳам марш мусиқаси қўлланилади.

МЕНУЭТ – текис ҳаракатлар билан салмоқли суръатда ижро этиладиган қадимий француз халқ ракси. Такт ўлчови уч хиссали, менуэт чолғу мусикасида қўлланила бошлангандан сўнг жонли хусусият ва тез суръатга

кўчади. XIX асрнинг дастлабки йилларига қадар тсиклли соната (даврили соната) шаклида ёзилган симфониянинг учинчи қисми ва бошқа чолғу мусиқа асарларидаги менуэт ўрнини скерсо эгаллади. Менуэт – XVIII асрнинг бошларида пайдо бўлган, такт ўлчови $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$, сокин, ниҳоятда секин суръатли ракс.

МИНОР, МИНОР ЛАДИ – турғун товушлардан кичик (минор) учтовушлиги ҳосил бўладиган лад, минорни иккинчи турда (молл) деб ҳам аталади, бу турғун учтовушликка бошқа нотурғунлари тортилади. Минорда етти поғона бўлиб, булардан I, III, V поғоналари турғундир, минорнинг турлари – табиий минор, гармоник минор ва мелодик (куйсимон) минордир.

МОРДЕНТ – уч нотанинг тез чалинишини кўрсатади. Мордент белгиси (ёки) ноталар устига ёзилади, унда асосий товуш, ёрдамчи товуш (бир поғона юқори ё паст турган) ва яна асосий товуш ижро этилади. Оддий мордентлардан ташқари икки каррали, чизилган мордентлар ҳам бўлади;

МОТИВ – 1. Мусиқа мавзусини ифодаловчи кичик бир мусиқа бўлаги – оҳанги. Мотив одатда кучли ҳиссага эга бўлган тактдан иборат бўлади. 2. Мусиқа асарини қайта кенгайтириб ишланишида маълум хусусиятга эга бўлган мавзунинг хусусиятли қисми;

РОМАНС – 1. Бир овоз учун вокал асар, романс турли мавзу, хусусият ва тузилишда бўлиши мумкин. Кўпроқ лирик ёки лирик-драматик бўлиб, чолғу асбоблари жўрлигида ижро этилади. XIX асрда Россияда романс жуда кенг тарқалди. Ўзбекистон композиторлари ва бастакорлари ҳам кўплаб романслар ёздилар. 2. Вокал мусиқасидан олиниб, ёлғиз мусиқа асбоблари учун яратилган оҳангдор куйлар;

НОКТЮРН – мураккаб уч қисмли шаклларда чекка қисмлар суръати деярли ҳар доим вазмин ёки аллегреттодан секинроқ, ўртача даражада бўлади. Ўрта қисмларда баҳзан жонланиш содир бўлиб, у хатто шиддатли ҳаракатга айланиб кетиши мумкин.

биринчи
даврия + ўрта қисм → реприза → кода

Ноктюрн – XIX аср бошларида тарқалган лирик хусусиятдаги пьесадири, у кўпроқ ҳаёл, орзуларни тараннум қилувчи чолғу мусиқаси. Ноктюрннинг вокал тури кам учрайди, кейинги пайтда чолғу асбоблари ва ансамбллар учун ҳам яратилган турларини кўриш мумкин;

НОТАСИЯ – махсус график белгилар воситасида мусиқа асарларини ёзиш йўли.

НЮАНС – товуш оҳангдошлиги, мусикада динамик ўзгаришлар ва товушларнинг эшитилиш хусусиятини ўзгартириш белгиларидир, булар аксари итальян тилида ёзилади: долсэ – майин, мулойим; аппоссионате – серзавқ; энергио – қаттиқ, журҳатли. Нюансни қўллаш (нюансировка), ижро этиладиган мусиқа асарининг шакли, айрим жойларини бўрттириш ёки аксинча, секин берилишига, ҳамда ижрочилик маҳоратига боғлиқ.

ОДА – бирор шахс ёки бирор воқеага бағишлаб, мактов тариқасида ёзилган тантанали хусусиятдаги мусиқа асари. Ода атамаси бадий адабиётдан олинган, ода – қасида ўзбек композиторлари томонидан ҳам яратилди, унда хор, якка баритон овози ва симфоник оркестр иштирокида сахналаштирилди;

ОЛЯНДРА – молдованларнинг хор жўрлигида ижро этиладиган қадимий халқ рақси, рақс бир текис ижро қилиниши билан характерлидир.

Мусиқа ўлчови $\frac{3}{8}$, ўртача тезликда ўйналади. Оляндра кўпроқ хотин-қизлар томонидан ижро этилади. Оляндра деҳқонлар тўйида биринчи тантанали рақс сифатида ҳам ижро қилинади.

ОПЕРА – мусиқали драматик асар. Операда нутқнинг маълум бир қисми ёки деярли ҳаммаси куйланади. Бошланишидаги муқаддимаси, пардалар оралиғида чалинадиган антрактлардан ташқари, ария, ариозо, дуэт, тертсет, кuartет, хор, речитативларни ўз ичига олади. Драматургия, тасвирий санъат, яъни декорация, костюм ва хореография (рақс) операда салмоқли ўрин эгаллайди. Опера XVI асрнинг охирида Италияда пайдо бўлган, опера тарихий-қаҳрамонлик, тарихий-романтик, эпик, халқ ҳикоя афсоналари, лирик, драматик, ҳажвий каби жанрларда яратилади. Шунга кўра, опера-буффа, опера-водевил, опера-сериа каби номлар билан аталади. Ўзбекистон композиторлари томонидан илк опералар яратилиши 1939 йилдан бошланди;

ОРАТОРИЯ (итал. oratoria, лот. oro – сўзлайман) – кантатага ўхшаш яққохон ашулачилар, хор ва симфоник, баҳзан халқ чолғулари оркестрлари учун ёзилган кўп қисмли йирик мусиқа асари. Оратория одатда драматик мавзуда бўлсада, сахнада кўрсатиш учун эмас концертларда ижро этиш учун мўлжалланган. Оратория кантатадан ҳажми жиҳатдан катталиги, эпик-драматик характерда бўлиши, мавзунинг кенглиги билан фарқ қилса, операдан драматик ривож ўрнига қиссасимон бўлиши билан ажралади. Ораторияда ария, речитатив, вокал ансамбллари, хор қатори, чолғу мусиқалари ҳам бўлади. Ораториянинг лирик-эпик мавзусини очиб беришда хор ва чолғу мусиқа катта ўрин тутади. Ораториянинг ҳар бир қисми ўзига хос, мустақил тугал бир асардек бўлади.

ПАСТОРАЛ – 1. Қишлоқ ҳаётидан олинган, идиллия мавзуидаги, яъни осойишта турмушни тасвир этувчи кичик опера, пантомима, балет. ХВИИ-ХВИИИ асрларда сарой санъатида пасторал катта ўрин эгаллаган;

2. Маълум режада тасвирий хусусиятда қишлоқ турмуши, табиат кўринишларини тасвирлаб берувчи чолғу пьеса ёки тсиклли асар-соната, концерт, симфония;

ПЕНТАТОНИКА – октава оралиғидаги турли баландликка эга бўлган беш товушли тизим. Пентатоника хитой, шотланд, мўғул, корейс, япон каби халқлар мусиқаси учун хусусиятли.

ПОЛОНЕЗ – қадимий поляк рақси, рақс тезроқ юриладиган қадамлар билан тантанали ижро этилади. XIX асрда полонез концертларда ижро этилишини мўлжаллаб, чолғу асбоблари учун ёзилди ва бу кенг тарқалди. Рус композиторлари операларида полонез рақсини қўлладилар. Полонезнинг

ўлчови $\frac{3}{4}$ бўлиб, ритмик шакли қуйидагича:

ПОЛКА – чех халқининг қадимий рақси бўлиб, бир жуфтдан доира бўлиб ижро этилади, мусиқа ўлчови $\frac{2}{4}$. Рақс шўх ва жонли бўлиб, XIX асрда бутун Оврўпода бал рақси сифатида композиторлар ижодиётида маълум ўрин эгаллади;

ПОЛИФОНИЯ – кўповозли мусиқа тури, ҳар бир алоҳида мустақилликка эга бўлган бир неча кўнинг гармоник кўшилиб, мураккаблашиб ривожланиши. Полифониядаги овозлар турли оҳанг (интонация), ритм, авж-чўққи, қаданслар ҳатто динамик белгилар – туслар ва тембрларда бўлишларидан қатой назар, булар кўшилиб бир умумий эшитилишга бўйсундилар. Мусиқа тузилишида полифониянинг аҳамияти жуда муҳим, чунки бундаги куй, ритм, лад ва гармониялар ўзаро узвий боғлиқ ҳолда ривожланади, шунинг учун ҳам мусиқа жанрларининг турли шакллари (фуга, инвенция, канон)да полифоник тузилишларда қўлланилади. Контрапунктли, имитацияга асосланган инвенцияли полифониялар бўлади. XX асрнинг 20-йилларида ўзбек халқ куйларини гармониялашда полифония шаклларида фойдаланилди.

ПРЕЛЮДИЯ – чолғу пьеса, дастлаб ижро этиладиган асосий мусиқа олдидан келадиган сараҳбор (даромад), яъни кичик пьеса, муқаддима, ХВ асрдан бошлаб лютия, кейинроқ клавесин ва орган чолғу асбобларини чалувчи созандалар ўртасида тарқала бошлади. XVI-XVIII асрлардан бошлаб

прельюдия тсикли чолғу асарлар (прельюдия ва фуга тсиклларида бошловчи қисм) сифатида қабул қилинди. Композиторлар прельюдия номи билан фортепиано учун кичик ҳажмдаги чолғу пьесалар яратдилар;

ПЬЕСА – 1. Театр сахнасида кўрсатишга мўлжаллаб ёзилган драматик асар. 2. Ёлғиз бир чолғу асбоби ёки ансамбль учун ёзилган чолғу мусиқа. Одатда, кичик ҳажмда фортепиано, скрипка ва ансамбллар учун пьесалар ёзилади;

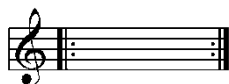
РАҚС – кенг оммалашган, нафис ҳаракатлар ва маълум бир ритмик тузилишлар билан бадиий образ яратишга асосланган санъатнинг бир тури. Рақсдаги гавданинг мулойим ва нафис ҳаракатлари (пластик) ҳамда ритмик ҳаракатлар мусиқа билан чамбарчас боғлиқ ҳолда давом этади.

РЕЗОНАНС – акс садо; асосий товуш берувчи жисмнинг бошқа товуш берувчи жисмларни тўлкинига келтириш билан товушнинг кучайишидир;

РЕКВИЭМ – мотам куйи, марҳумлар хотирасига бағишлаб яратилган вокал ёки вокал-чолғу мусиқа асари. XVIII-XIX асрлар буюк композиторлар яратган реквиэмлар концерт эстрадаларида ижро этиладиган давр бўлди. Рус композиторлари ижодиётида реквиэмни халқ қаҳрамонларига бағишлаб ёзилган оратория ва кантаталарда учратиш мумкин.

РЕПЕТИЦИЯ – машқ тайёргарлик. Концертларда ижро этиладиган мусиқа асарлари ё сахнада кўрсатиладиган сахна асарларини расмий ижроси олдидан ўтказиладиган тайёргарлик. Тайёрланаётган асарнинг охириги бош (генерал) репетицияси одатда бевосита расмий ижродан аввал ўтказилади.

РЕПРИЗА – 1. Мусиқа асарининг айрим қисмини қайтариб ижро этиш учун қўйиладиган белги, у қайтариб чалинадиган парчанинг ҳар икки

томонидан қўйилади:

Реприза нуқталари, нота чизиғининг 2-3 ва 3-4 чизиклари оралиғида қўйилади. Агар қайтариладиган қисмнинг охири иккинчи марта ўзгариб келса,

у ҳолда буларнинг устига рақамлари қўйилади:

2. Соната шаклида ривожловдан сўнг келадиган охириги асосий қисм. Реприза экспозицияда бош мавзуга нисбатан бош ва бир тоналлиқда келади. Репризанинг берилишидан мақсад – сонатадаги асосий мусиқа образига (тарз) яқун яшаш ва асосий ғояни тасдиқлаб олишдир.

Оддий уч қисмли шаклдаги мусиқа асарида биринчи қисмнинг ўзгаришсиз қайтарилиши;

РИГОДОН – тез ижро этиладиган французча ракс (XVII-XVIII аср), у алла бреве ўлчовида, бир чоракда такт олди билан келади. Тўрт чоракли ўлчовда $\frac{4}{4}$ (С) ёзилган тактдаги ноталарни ҳар икки чораги «бир» ҳисобидан, яъни такт $\frac{2}{2}$ (С) ўлчовида саналишини кўрсатади, хусусияти жиҳатидан буррега яқин.

РОМАНС – 1. Бир овоз учун вокал асар, романс турли мавзу, хусусият ва тузилишда бўлиши мумкин. Кўпроқ лирик ёки лирик-драматик бўлиб, чолғулар жўрлигида ижро этилади. XIX асрда Россияда романс жуда кенг тарқалди. Ўзбекистон композиторлари ва бастакорлари ҳам кўплаб романслар ёздилар. 2. Вокал мусиқасидан олиниб, ёлғиз мусиқа чолғулари учун яратилган оҳангдор куйлар;

РОНДО – бош мавзуни бир неча бор, турли мазмундаги лавҳа (эпизод)лардан сўнг ҳар доим қайтарилишидан тузилган мусиқа шакли. Рондода бош мавзу камида уч марта асосий тоналликда қайтарилиши шарт. Ораликда келган янги мавзулар турли тоналликларда бўлиши мумкин, қайтариладиган асосий куйни – рефрен, янги келадиган мавзуларни – куплет деб ҳам аталади. Рондонинг кенг тарқалган тури беш қисмлидир: А+В+А+С+А. Соната тсиклидаги мусиқа асарларининг охириги финал қисми кўпроқ рондо шаклида ёзилади. Рондони икки ва уч қисмли шакллар билан таққослаб, рондони бир қанча қисмларини бир-бирига қўшиш йўли билан шаклни шакллантириш деб тушунилади;

РУМБА – XIX асрнинг 20-йилларида Америкада ва Ғарбий Оврўпода кенг тарқалган Мексика бал ракси. Румбанинг кескин синкопалик ритми Куба халқ раксидан олинган, мусиқа ўлчови $\frac{4}{4}$, суръати салмоқли бошланиб, охирига бориб тезлашади; румба жаз мусиқасининг бир шакли ҳисобланади

САРАБАНДА – Испаниянинг қадимий халқ ракси, мусиқа ўлчови $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{2}$

, уч ҳиссали, типик усуллари каби, улар каденцияларда кўринишда келади. Ракс эмоционал ва завқли хусусиятда бўлган. XV-XVI асрларда сарабанда комедия бошланиши олдидан ўйналган. XVII-XVIII асрларда балет сахналарида қўлланила бошланди;

СОЛФЕДЖИО, СОЛФЕДЖО – эшитув малакасини юксалтириш ва нотага қараб уларни тез ўқишни ўрганиш учун ўтказиладиган вокал машқ. Солфеджио мусиқа диктантлари ёзиш, мусиқа асарлари ва турли машқларни

нотага қараб, нота номини айтиб куйлаш тариқасида олиб борилиши мумкин. Солфеджио атамаси сол-фа нота номларидан олинган;

СОНАТИНА – кичик соната, кичик ҳажмдаги соната. Сонатина сонатадан маъно жиҳатдан оддийлиги, кичик масштаблилиги, ижро этилиши бирмунча енгиллиги билан фарқ қилади. Сонатина ўқув репертуарларда, концерт эстрадаларида ҳам ижро этиб турилади.

СТРЕТТО – муסיқа асари суръатини тезлатиш, жадаллаштириш; фугада мавзунинг бир неча товуш билан зич эшитилиши; муסיқа асарининг охирги эпизоди;

ТАМБУРИН – французча рақс бўлиб, ўлчови $\frac{2}{2}$, $\frac{2}{4}$ каби, бу рақс тез ва жонли ижро этилиб, рақсга флейта (чанг) ва тамбуринлар (ноғора) жўр бўлади, шунга кўра, рақс номи ҳам чолғу номи билан аталган, муסיқа адабиётларида бубен шу ном билан юритилади. Тамбурин унча катта бўлмаган чўзиқроқ ноғора шаклидаги урма чолғу;

ТАНГО – қадимий испан халқ рақси бўлиб, тсиганларнинг фламенко номли рақсига ўхшаш. Испан тангосининг куйи Кубадан келиб чиққан бўлиб, хабанера турига киради. Муסיқа ўлчови кўпроқ $\frac{2}{4}$, танго оғир, вазмин суръатда ўйналиб, якка ва жуфт бўлиб эстрадаларда ижро этилади.

ТЕМБР – товуш туси, ишораси, ҳар бир муסיқа чолғусининг ўзига хос товуш сифати. Чолғу асбобининг тузилиши ва шаклига кўра унинг тембри (ажратиш белгиси) турлича бўлиши мумкин;

ТЕТРАХОРД – кетма-кет келган тўрт поғона товушқатори оралиғи, интервал. Ладда икки тетраход бўлиб, бунинг биринчиси пастки тетраход, иккинчиси юқориги тетраход деб юритилади.

ТРАНСПОЗИЦИЯ – товушларни бошқа тоналликка кўчириш, транспозиция турли шароитда қилинади, яъни ёзилган муסיқа асари ашулачи овозига ноқулай бўлса, ёзилган ноталар ўқиш ёки чалиш учун ноқулай бўлса, мазкур ҳолларда муסיқа асарини бир тоналликдан иккинчи тоналликка транспозиция қилинади, ноталар тоналлиги ўзгартирилади. Бунда муסיқанинг хусусияти, ритми, аккорд тузилмаси, интерваллар муносабати ўзгармайди. Транспозиция асарни бошдан-оёқ маълум бир интервалда, бошқа тоналликка

кўтариш ё тушириш, музикавий калитларни алмаштириш йўли билан амалга оширилади.

ТРЕЛ – бидратма, мелизм турларидан бири, нота йўлида ёзилган бир нотанинг юқориги қўшни поғона билан бирин-кетин тез ва узлуксиз қайтарилиб чалиниши. Трел нотанинг устига қўйилган *tr* (тр) белгиси билан кўрсатилади:

ТРЕПАК – қадимий рус халқ рақси, музика ўлчови $\frac{2}{4}$ бўлиб, жонли суръатда, хушчақчақ ижро этилади. Рақсдаги асосий ҳаракатлар ижрочи томонидан импровизация этилади; трепакнинг музика шаклидан рус композиторлари фойдаланганлар;

УВЕРТЮРА – 1. Опера, балет, оратория, драма, кинофильм кабиларнинг бошланиши олдидан ижро этилувчи чолғу пьесаси бўлиб, оркестри учун ёзилади. 2. Соната шаклида Ансамбль учун ёзилган музика асари, сахна асарлари учун ёзилган, у кўпроқ шу асарнинг қисқача мазмунини (либретто) баён қилиб беради. Пуфлама халқ чолғулари Ансамбль учун ҳам увертюра яратилган.

УНДЕЦИМА – ўн бир поғона кенгликдаги интервал, октавага кварта интервали қўшилишидан ҳосил бўлади ва 11 рақами билан кўрсатилади:

ФАНТАЗИЯ – эркин шаклда ёзилган чолғу асари, пьеса. Фантазия музикада камер жанри ҳолатида майдонга келди. Дастлабки даврда фантазия бадиҳа хусусиятда, эркин шаклда бўлган, кўпроқ орган ё клавесинлар учун яратилган. XIX асрдан бошлаб фортепиано учун ёзилган, маҳорат билан ижро қилинадиган пьесаларни фантазия деб атай бошладилар. Кейинчалик фантазиянинг симфоник Ансамбль жўрлигида ёлғиз бирор чолғу (скрипка, фортепиано, ғижжак) учун ёзилган турлари пайдо бўлди. Ансамбль учун ёзилган маълум бир дастурдаги йирик симфоник фантазиялар ҳам яратилди. Фантазия учун асос бўлган мавзулар музика асарининг турланиши (вариацион) тартибида ишланган халқ ашулалари, рақслари, опера-балетлардан эркин ҳолда олинishi мумкин, симфоник фантазия асосий жанр ҳисобланади.

ХОРОВОД – халқ рақс санхтининг қадимий тури, хоровод драматик воқелик, рақс, ашула билан биргаликда ижро этилади. Хоровод кўп халқлар ўртасида кенг тарқалган, у – доира бўлиб, айланиб, ашула айтиб ўйналадиган ўйин, давра маъносида;

ЭКСПРОМТ – ҳеч қандай тайёргарликсиз бир йўла бадиҳа (импровизация) тарзида яратилган мусиқа асари. Экспромт – мусиқий лаҳза, хусусияти ва суръатлари ҳар хил бўлади, шакли одатда оддий уч қисмли шаклдан кичик бўлмайди. Экспромт ўзининг лирик ва жўшқинлиги билан ажралиб туради. Экспромт фортепиано ва бошқа чолғулар учун яратилган кичик бир асар (пьеса);

ЭКОССЕЗ – тез суръатлар билан ижро этиладиган шотланд халқ рақси, такт ўлчови илгари $\frac{3}{4}$ да, кейинчалик $\frac{2}{4}$ бўлиб, волинка жўрлигида ижро этилган. Экоссез бал рақси сифатида Францияда XVII асрда, Россияда XVIII аср бошларида англез номи билан тарқалган. XIX асрдан бошлаб экоссез номи билан атала бошланди. Олмонияда эса шотландча деб юритила бошланди. Экоссезнинг мусиқа шакли кўп қиёфали рақс, кейинчалик бориб композитор ва бастакорлар ҳам шу мавзуда ижод эта бошладилар;

ЭКСПОЗИЦИЯ – 1. Соната шаклининг биринчи бўлими бўлиб, бунда асосий мавзулар баён этилади. Соната аллегросининг экспозицияси бир неча мавзу (партия)лардан иборат: а) бош партия асосий мавзуни баён қилиб, кўпроқ драматик хусусиятда бўлади; сўнг боғловчи партия бошқа тоналликка модуляция қилиниб, янги мавзу (материалини) маълумотини тайёрлайди; б) ёрдамчи партия бир ва баҳзан бир неча мавзудан тузилади; кўпроқ лирик хусусиятда бўлади, яъни бош мавзуга қарама-қарши тарзда ҳамда боғловчи партия тайёрлаган тоналликда давом этади (мажорда кўпроқ доминантада, минорда эса ёндош мажор тоналлигида). Кўпинча яқунловчи партия ҳам бўлиб, бу ёрдамчи партия тоналлигини мустаҳкамлайди. Боғловчи ва яқунловчи партиялари бутунлай бўлмаслиги мумкин; ба]зан бош ва ёрдамчи партия мавзулари бирлаштирилади, унда икки мавзунинг тугалланиши учун хусусиятли бўлган янги мавзу маълумотидан фойдаланилади.

ЭЛЕГИЯ – ҳасрат, зорланиш, ўйчан, қайғули хусусиятда бўлган мусиқа асари – пьеса.

ЭТЮД – ижрочилик маҳоратини ошириш учун маълум бир усулдан мураккаб қилиниб яратилган мусиқа асари. Композитор ва бастакорлар томонидан яратилган этюдлар фақат ижрочилик маҳоратини ошириш учунгина эмас, балки катта бадийликка ҳам эга. Этюдлар ижрочи маҳоратини (техникасини) такомиллаштириш учун мўлжалланган пьесалардир. Масалан, бармоқларни равон ҳаракатланиши учун терция, октава мисолларида кўриш

мумкин. Кўпгина этюдлар бадий асар моҳиятига эга эмас, бироқ шу билан бирга композитор ва бастакорлар олий даражали мусиқий этюдлар яратишмоқда.

ЯЛЛА – кенг тарқалган ўзбек халқ ашулаларидан, одатда яллани уч-тўрт ашулачи ижро этади. Бошланғич қисмини (даромад) ҳамма яллачилар баробар (унисон) ижро этадилар. Ўрта авж бўлимини айрим ашулачилар, ниҳоят катта авжини (кульминация) бир ашулачи бошлаб, унинг ўрта қисмида бошқа ашулачилар қўшилади; аксарият яллалар бандли (куплет) шаклда бўлади.

ЧАРДАШ – венгер халқ ракси, чардашни жуфт-жуфт бўлиб ўйналади.

Мусиқа ўлчови $\frac{2}{4}$, бу ракс икки қисмдан иборат бўлиб, биринчиси салмоқли, хаяжонли, иккинчиси тез, шиддатли (буни фришка деб аталади). Чардашнинг ритми синкопали, яъни қаттиқ чалинадиган (акцентли) нотанинг кучли ҳиссадан кучсиз ҳиссага кўчиши.

VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

2. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23

сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 августдаги “Ўзбекистон Республикасида маданият ва санъат соҳасини инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Қарори.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 20 декабрдаги “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш” тўғрисидаги Қарори.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 февральдаги “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Қарори.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 майдаги “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ–6000-сон Фармони.

Ш. Махсус адабиётлар

13. Маданият соҳасига оид меъёрий ҳужжатлар тўплами. Ўз.Р.Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, 2010 й.

14. List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO, 2009.

15. Basic Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO, 2014, Paris.

16. Ў.Тошматов, Н.Исакулова. Номоддий маданий меросни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари (монография). Тошкент, 2015 й.

17. Основные тексты Международной конвенции об охране нематериального культурного наследия. ЮНЕСКО, 2014 г.

Г. Интернет сайтлар

1. <http://edu.uz>
2. <http://lex.uz>
3. <http://bimm.uz>
4. <http://ziyonet.uz>
5. <http://www.dsmi.uz>
6. <http://music.edu.ru/catalog>
7. <http://artyx.ru/>
8. <https://www.unesco-ichcap.org/publications/>
9. <https://www.ich.uz>

VIII. ТАҚРИЗЛАР

